

168-2
L3 XXIII

Latviešu valodas kultūras jautājumi

23.

- Rakstnieks un valoda
- Vispārīgi valodas kultūras jautājumi
- Terminoloģija

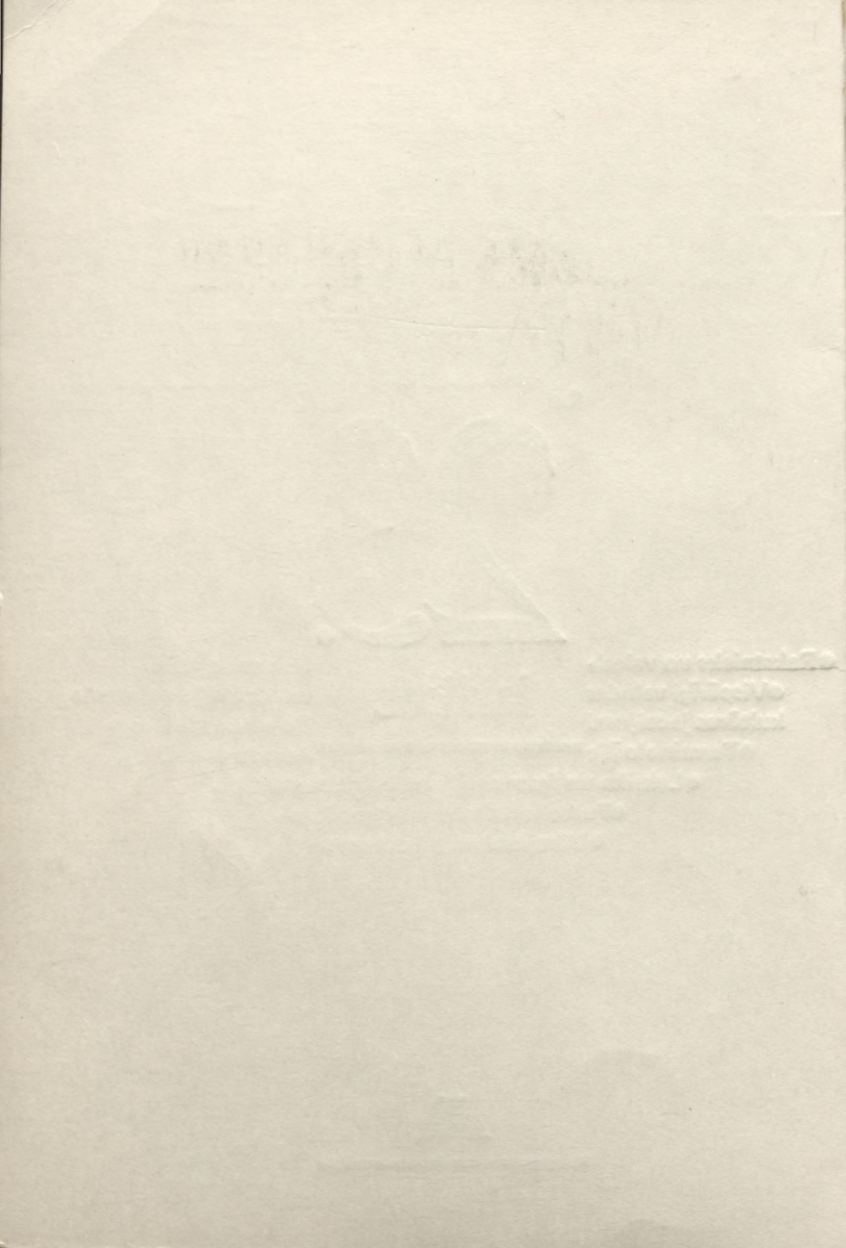
laidiens

- Ieskats latviešu valodniecības vēsturē
- No vārdu vēstures
- Atvadu vārdi

- Leksika un frazeoloģija
- Uzziņu materiāls
- Tulkojumu valoda
- Hronika
- Vērojumi un pārdomas

«Avots»

L 68-2
3

L
LATVIJAS PSR ŽURNĀLISTU SAVIENĪBA
LATVIJAS PSR ZA A. UPĪSA VALODAS
UN LITERĀTŪRAS INSTITŪTS

81.422
J. 803

VĀRĀTS
VALDĪBAS BIBLIOTĒKA
1987. 8. 11.

LATVIEŠU VALODAS KULTŪRAS JAUTĀJUMI

(Rakstu krājums)

23. laidziens

Sastādījusi A. Rubīna

RIGA «AVOTS» 1987

81.2L-7
La 802

Vija Lāce Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA

~~88~~ - 3.461

0306054808

REDAKCIJAS KOLEĢIJA:

LPSR ZA korespondētājocekle filol. zin. dok-
tore *A. Blinkena*, filol. zin. doktors *L. Ceplītis*
(atb. redaktors), filol. zin. kand. *A. Plēsuma*,
filol. zin. kand. *T. Porīte*, filol. zin. kand.
J. Rozenbergs, filol. zin. kand. *V. Skujiņa*

J. Krieviņa, *A. Dubrovskā*, *V. Vanaga*,
V. Semjonova un *V. Strautnieces* foto

L $\frac{4602010000-104}{M803(11)-87}$ 113.87

© «Avots», 1987

Ieskats latviešu valodniecības vēsturē

Ātis Kronvalds (1837. 15. IV—1875. 17. II)

Kronvalds skatījās pāri pašu pagalma sētai un redzēja tālāk nekā citi ikdienišķās saimes ļaudis. Viņš bija kvēls latviešu patriots, bet saprata šaura nacionālisma kaitīgumu, viņš allaž runāja par tautu un cilvēci.

(J. Sudrabkalns)

Man nav svētākas valodas par latviešu valodu; man nav miļākas tautas par latviešu tautu; nekas man tik dziļi nerūp kā viņas atzelšana un uzplaukšana. Tie acumirkļi manim ir tie laimīgākie, kuros es spēju spert kaut kādu soli savas tautas labad. Un no šā stāvokļa nekāpšu zemē, kamēr vien būšu pie pilnas atzišanas spēka.

Tātad ar savām rūpēm neesmu mieru metis vajadzīgo skolas grāmatu dēļ, lai gan līdz šim vēl tālu nekļuvis dažādu šķēršļu un kavēkļu labad. Lielum liels šķērslis ir valodas nepilnība tagadējām vajadzībām. Turklāt vēl nelaime, ka augstākās skolās un pilnīgākās zinātnību grāmatās neatrodam vajadzīgā atbalsta priekš savas valodas dziļākas un pilnīgākas izmācīšanās, kā citas tautas to iespēj.

(A. Kronvalds. No vēstules P. Baumanovskim 1871. g. 28. martā)

Mūsu valoda vēl dzīva. Kas dzīvs, tas aug, briest un izplaukst. Tādēļ tagad līdz ar mūsu tautas atspirgšanu arī mūsu valoda iztaisās jo kuplāka un jo glītāka. To vietām ievērojam pie latviskām runām, avīzēm un grāmatām. Bet mūsu valoda netiek visur vienādi runāta, jo viņai daudz izlokšņu jeb dialektu. Ja katrs sacītu, ka viņa izloksne tā visu derīgākā, ka viņš savējo vien grib runāt un rakstos daudzina, tad celtos sajukšana, kas tikai tautas apgaismošanu aizkavētu. Tādēļ mums būs gādāt, ka skolotie, mācītie un apgaismotie tautas locekļi visos apgabalos vienādi runā un raksta, proti, skaidro rakstu valodu, kā tas noticis pie citām tautām, kuras bij nodomājušas no miega tvaikiem atsvabināties. Šis darbs nav vienā gadā, nele vienā dienā izdarāms, bet ikkatram, kam šinī lietā vajadzīgas saprašanas netrūkst, būs uz pieminēto nolūku dzities un censties.

(A. Kronvalds. Kāds vārds par mūsu tēvu valodu. 1869. g.)

Strādājiet tā, ka jūsu vārds varētu pēclaiķā spīdēt kā spožas zvaigznes mūsu tautas priekšā un ka jūsu darbi var derēt par ceļu rādītājiem vēlākiem strādātājiem, paša bērniem un visai nākošai audzei.

(No Kronvalda Ata runas Tērbatā 1873. g.)

Ja liekulīgs spriedējs it visu uzteic par pilnīgu un labu, tad viņš iesnaudina un iemidzina; ja ienaidnieks vai skauģis it visu izdaudzina par nievājāmu un peļāmu, tad viņš apmāna, iebaida un aizkavē.

(Kronvalda Atis. Mūsu laika raksti. 1872. g.)

Zināms, neba ikkatrs jaunieņemts vārds, jau tādēļ, ka jauns, uzslavējams, bet jaunu vārdu ieņemšana pate nevien slavējama, bet pavisam nepieciešama. Lai tikai prātīgi un ar gudru ziņu pie tam strādājam, kā mums K. Biezbārdis māca, savos rakstos labu priekšzīmi dodams. Turklāt vēl reiz atgādinu, ka mums pie valodas izglītošanas un pavairošanas jāsarģās, ka mēs tādā aplamībā nekritam, kā citur noticis, kur svešiniekus sāka vairāk cienīt, godāt un mīlēt nekā pašu bērņus. (Kronvalda Atis. Vecas valodas, jauni vārdi. 1869. g.)

SAVAM LAIKAM UN NĀKOTNEI

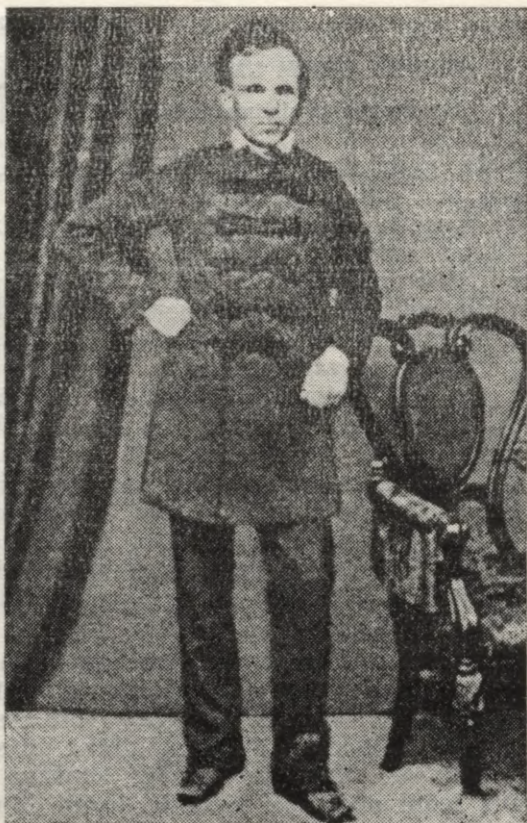
Ata Kronvalda simtpiecdesmitgadē

Pagājušā gadsimta vidus un otrā puse bija laiks, kad ne tikai latviešu, bet arī daudzu citu Centrālās Eiropas un Austrumeiropas tautu dzīvē notika dziļas sociāli ekonomiskas, politiskas un kultūras dzīves pārmaiņas.¹ Lielākoties šīs pārmaiņas bija saistītas ar revolucionāri demokrātisko un nacionālās atbrīvošanās kustību, kas savijās ar nacionālās valodas tiesību izcīņu, ar nacionālās literārās valodas veidošanos. Un šādos ārkārtīgi sarežģītos vēstures mezgla punktos tautā radās cilvēki, kas ne vien paši spēja daudz veikt tautas labā, bet arī aizrāva šai darbā lielu sabiedrības daļu. Par latviešu tautas tiesībām cīņu uzsāka grupa Tērbatas universitātes latviešu studentu, kurus vēlāk dēvējam par jaunlatviešiem, kaut arī mācītājs G. Braže šo nosaukumu viņiem deva ar nicīgu vērtējumu.

Jaunlatviešu darbības programma bija plaša un daudzpusīga, un vienu no galvenajām vietām tajā ieņēma nacionālās valodas izkopšanas un tiesību jautājums, jo «valoda ir tautas spilgtākā un svarīgākā pazīme»². Latviešu valodas kopšanā un attīstīšanā īpaši nozīmīga vieta ir Jurim Alunānam un Atim Kronvaldam. Kad 1864. gadā aprāvās Jura Alunāna mūžs, Atis Kronvalds ne vien pārņēma un turpināja Alunāna aizsākto darbu «Sētas, Dabas, Pasaules» sagatavošanā un izdo-

¹ Национальное возрождение и формирование славянских литературных языков. М., 1978, с. 5.

² *Endzelins J.* Darbu izlase. III, 1. d. R., 1979, 78. lpp.

A. Kronvalds jaunībā

šanā, bet arī viņa sāko latviešu valodas bagātināšanu. Un, kaut arī A. Kronvaldam nebija speciālas valodnieciskas izglītības, viņš ar savu valodas izjūtu un ar pareizu valodas lomas izpratni tautas dzīvē un attīstībā ļoti daudz paveica latviešu literārās valodas tiesisko un valodniecisko pozīciju iekarošanā un nostiprināšanā, tautas nacionālās apziņas un nacionālās valodas cieņas modināšanā.

Tagad, vairāk nekā pēc 100 gadiem, pārlasot Ata Kronvalda domas, tajās atrodam apbrīnojami daudz vēl šodien aktuāla.³ Ielūkosimies vēlreiz kaut dažās no viņa atziņām.

Viena no galvenajām tēzēm, kas balsta un pamato visu A. Kronvalda valodniecisko un pedagoģisko darbību, ir viņa atzinums par nacionālo valodu kā nacionālās kultūras pamatu un valodas attīstības saistību ar vēsturiskajiem apstākļiem, viņa dialektiski objektīvais vērtējums par cittautiešu rīcību latviešu valodas izkopšanā un arī tās tiesību noniecināšanā. Atis Kronvalds pārredz dažādu valodu likteņus, to attīstības vēsturisko nosacītību un pareizi secina, ka «neviens tauta šim dienām ar savu tēvu valodu vien, sēdēdama uz mums ieteiktā savrupības soliņa, nerasniedz izglītības augstumu»⁴.

Atis Kronvalds nebija noskaņots šauri nacionālistiski, nesludināja nacionālo savrupību: «Latvietis izdevīgu apstākļu kombinācijas dotos ierosinājumus vispirms izlietos tam nolūkam, lai mācītos

³ Sk. arī: *Strautiņa V.* A. Kronvalda uzskati par latviešu valodu un tās attīstības iespējām. — Grām.: *Latviešu valodas teorijas un prakses jautājumi.* R., 1967, 109.—121. lpp.

⁴ *Kronvalds A.* Tautiskie centieni. Tulk. Āronu Matiss. R., 1935, 28. lpp.

cienīt visu labu, kas jau iekrāts tautas attīstības gājumā, un tad pēc saviem spēkiem un katrreizējas vajadzības liks lietā visu to daiļo, labo un krietno, ko viņam sniegs lielas kultūras tautas. Latviešu tauta kļūs arvien spēcīgāka to uzdevumu izpildīšanai, kas rasies pa tās dažādiem attīstības posmiem. Šie uzdevumi gan ar katru jaunu paaudzi pieaugs smagumā. Bet, tāpat kā tagad latviešu tautai nav vajadzīgs no sevis vien, bez kādas svešo palīdzības radīt tīri skaidru latviešu zinātņi un mākslu, tā arī tālā nākotnē tai netrūks palīga roku.»⁵

Apzinādamies nacionālās valodas lomu nācijas un nacionālās kultūras attīstībā, Atis Kronvalds aicināja latviešus turēt godā savu valodu, to mācīties izprast, kopt un kuplināt. Rakstā «Tēvzemes mīlestība» viņš uzsver, ka tēvzemes mīlestība var rasties tikai tad, ja pazīst savu tēvzemi un tās vēsturi, un «trešais avots, bez kura tēvzemes mīlestība nekad nevar uzplaukt, ir tēvu valodas cieniņšana un kopšana»⁶. Taču A. Kronvalds arī apzinājās, ka tai laikā latviešu valoda vēl neatbilst augstas kultūras valodas prasībām: «Gan nabadzīga mūsu valoda, kad to salīdzinām ar pilnīgām kultūras valodām. Jo mūsu valodai līdz šim vēl nebija ļauts tiktāl izplaukt, cik pilnīgai tai vajadzētu būt pēc mūsu laiku vajadzībām. Bet vai neesam pārlicinājušies no savas valodas svētuma, veiklības un dīgšanas spēka? Tāpēc jā māca jaunai audzei pilnīgi iepazīties ar tēvu valodas brangumiem un viņas trūkumiem, lai jaunā audze

⁵ *Kronvalda Atis*. Tautiskie centieni. Otrā grāmata. — Kopoti raksti. I. R., 1936, 72.—73. lpp.

⁶ *Kronvalds A.* Tēvzemes mīlestība. — Rota, 1886, № 50, 500. lpp.

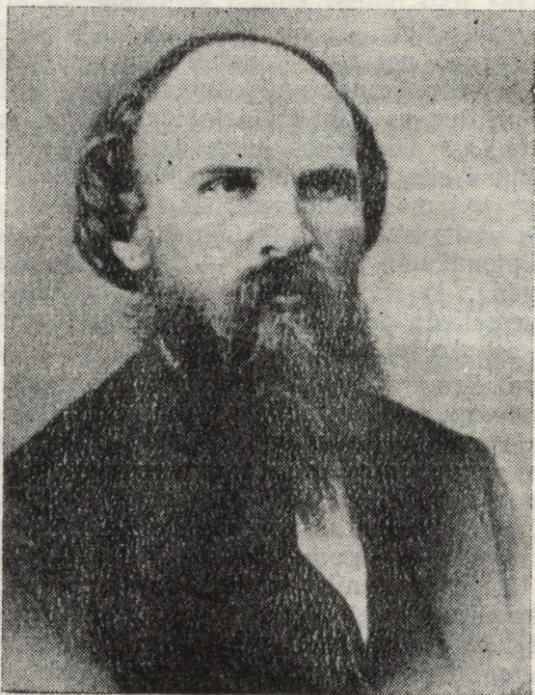
atzīst, cik varens darbs arī valodas lietā uz viņu gaida.»⁷

«Arī tas nav jaunai audzei slēpjams, ka mūsu sentēvi nevis kūtrības un slinkuma dēļ vēlākos laikos iegrīma nežēlīgā tumsībā un bezspēcības naktī. Arī tas jaunai audzei pierādāms, ka šie miglas un tumsas laiki pa daļai pagājuši. Un, ja mūsu tautas pienākums bijis tais pārgalvības laikos klusu ciest un savu sūro likteni panest bez jebkādas aplamas pukošanās, tad jaunai audzei jāmacās atzīt, ka viņai mūsu laiki citādu likteni, savādu pienākumu piešķīruši. — Bet par to mums arī jāgādā, ka mūsu valodai uz priekšdienām vairs neaizliedz pienākamu goda vietu tēvzemes augstākās skolās, tiesvietās, baznīcās u. t. pr.»⁸

Lai vairāk rosinātu interesi par latviešu valodu un cieņu pret to, A. Kronvalds Tērbatas latviešu literārajā vakarā 1871. gada 23. janvārī parāda latviešu valodas dziļas un senas saknes: «..latviešu valoda ir stalts zars pie indoģermāņu valodas kuplā koka. Tādēļ šī valoda nepieciešama, neizlaižama pie valodu salīdzināšanas zinātnības. .. Un, kādu cienību latviešu valoda pie zinātnības kopējiem izpelnījusies, to apliecina tie, kas, latvieši nebūdami, šo valodu no zinātnības viedokļa smalki jo smalki aplūkojuši. .. Tādēļ, kur vien Eiropā un ārpus viņas pilnīgas universitātes, tur der latviešu valoda par mācības priekšmetu. .. un kamēr filoloģiju pilnīgi mācīs, tamēr būs

⁷ *Kronvalds A.* Tēvzemes mīlestība. — Rota, 1886, № 50, 500. lpp.

⁸ *Kronvalda Atis.* Kopoti raksti. I. R., 1937, 681.—682. lpp. Sakārtotāja A. Gobas piezīme par rakstu «Tēvzemes mīlestība», kurā šis fragments atjaunots pēc Misiņa b-kā atrodamā rokraksta.

A. Kronvalds

arī latviešu valoda cienīgs mācību priekšmets.»⁹

Šis arguments ir viens no tiem, kas dod atbildi uz jautājumu, kas tad ir mūsu darbs, — latviešu valodu mācīties un kopt.

Valodas atzelsmes perspektīvu A. Kronvalds saskata tieši jaunās paaudzes darbībā, tādēļ ne vienreiz vien viņš vērsies pie skolotājiem: «. latviešu skolotājiem it sevišķi jāpalīdz, lai mūsu pīšļos noslāpinātā tēvu valoda līdz ar tautu atdzīvinājas, atspīrgst un uzzeļ pelnītā brangumā.»¹⁰ Viņš arī konstatē: «Skolās diemžēl vēl maz ko par mūsu valodas kopšanu pūlējas, jo mūsu skolotāji pa lielākai daļai nepazīst ne viņas jaukumus, nedz viņas pilnību, nedz viņas svētumu.»¹¹

A. Kronvalds savās runās skolotāju konferencēs, rakstos presē un vēstulēs izsaka daudz derīgu padomu un rosinājumu skolotājiem un mācību grāmatu gatavotājiem. Viņš arī pats centies tos likt lietā.

Vēstulē skolotājam Ģ. Tauriņam 1868. gadā A. Kronvalds raksta: «Latviešu valodas skolotājam tagad, zināms, pirmais gādeklis [pienākums — A. B.] iepazīties dziļi jo dziļi ar savas tautas valodu. — Es ceru, ka saule vairs nebalinās divdesmit reizes mūsu miežu laukus, iekam sāks latviešu skolās latviešu valodu pieklājīgi, rūpīgi un šķirīgi kopt, skaidrot un spodrināt...»¹²

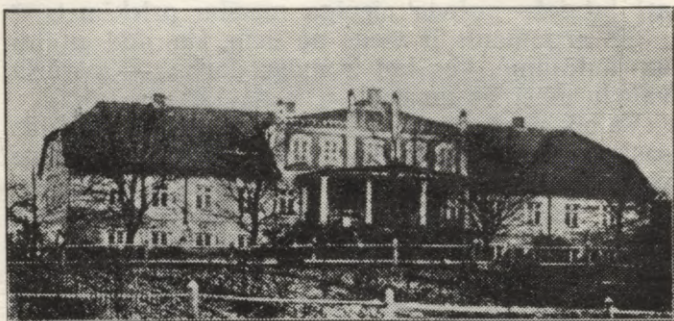
Un varbūt pats svarīgākais šodien ir A. Kronvalda atzinums, ka dzimtā valoda jāmacās: «. mēs, rakstītāji, paši daudzkārt nevīžojam atzīt, ka mums sava valoda arīdzan krietni jāiz-

⁹ *Kronvalda Atis*. Kopoti raksti. I. R., 1937, 548.—549. lpp.

¹⁰ Turpat, II. R., 1937, 403. lpp.

¹¹ Turpat, 420. lpp.

¹² Draugs un Biedris, 1869, № 36.

Vecpiebalgas draudzes skola (pirms sagraušanas
1906. gadā), kur A. Kronvalds strādāja
1873.—1875. g.

Jaunai audzei jāceļ priekšā dzīvas zīmes no mūsu tēvuzemes skaistākiem apgabaliem. Viņai jāiepazīstas ar tām vietām, kuras mūsu sentēviem bijušas it sevišķi svētas, ar tiem kalniem, uz kuriem tēvu tēvu pilis stāvējušas, ar tām upēm, kuras asins straumes iesarkanas padarīja, tautai par svētākām mantām cīnoties, jāiepazīstas ar tiem jūras likumiem, kuru viļņi latviešu kuģus nesuši. Jaunā audze jā māca mūsu dabas jaukumus apbrīnot, visādus senatnes lieciniekus cienīt, ļaužu bagātības avotus nosvērt un saprast, visus industrijas un mākslas augļus godāt; tad jaunā audze sāks savai tēvišķai zemītei dedzīgi pieglausties. Tad tā vairs nebūs svešiniece pašā tēvuzemes vidū.

(Kronvalda Atis. Tēvuzemes mīlestība. 1886. g.)

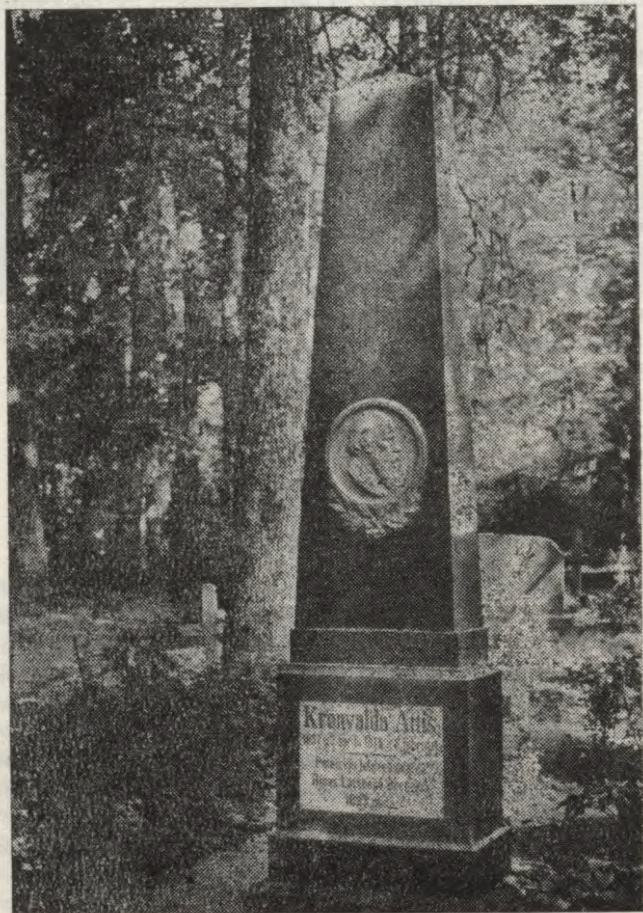
jāizmācās, kā to pie citām tautām zinām un redzam; mēs turpretim tīri kā apmāti domājam, ka savu valodu jau bez nekāda pūliņa skaidri un pilnīgi saprotam.»¹³ Arī tagad nereti mēs dzīvojam ar savu valodisko pieredzi un paradumiem un negribam mācīties nekā jauna, kas atbilst mūsu literārās valodas pašreizējām normām un atzinumiem. Bet — atkal runājot A. Kronvalda vārdiem — «Mūsu valoda vēl dzīva. Kas dzīvs, tas briest, aug un izplaukst»¹⁴. A. Kronvalds atzina pāri dialektiem stāvošas vienotas literārās valodas nepieciešamību: «Ja katrs sacītu, ka viņa izlokšne vien tā visu derīgākā, ka viņš savējo vien grib runāt un rakstos daudzīnāt, tad celtos sajukšana, kas tikai tautas apgaismošanu aizkavētu. Tādēļ mums būs gādāt, ka skolotie, mācītie un apgaismotie tautas locekļi visos apgabalos vienādi runā un raksta, proti, skaidro rakstu valodu, kā tas noticis pie citām tautām, kuras bij nodomājušas no miega tvaikiem atsvabināties.»¹⁵

Ļoti daudz latviešu valodas kopšanā un bagātināšanā devis pats Atis Kronvalds, viņam pieder vairāk nekā 100 jaunvārdu un atjauninātu vārdu, no kuriem līdzās parasti minētajiem *burtnīca, cēlonis, cietoksnis, raksturs, vēsture, vēstule* var minēt vēl tādus kā *aizbildnis, atvainot, aizspriedums, apstākļi, apvārsnis, bauda, būte, būtība, daile 'māksla', dzeja, dzejol(i)s, dzenulis, (ap)eja, gleznis 'maigs', gleznot, jauda, jēdziens, jutekļi, kauja, līdzekļi, māksla, pamācība, nā-*

¹³ *Kronvalds A.* Kāds vārds par mūsu tēvu valodu. — Baltijas Vēstnesis, 1869, № 58, 463.—464. lpp.

¹⁴ Turpat.

¹⁵ *Kronvalda Atis.* Kopoti raksti. I. R., 1937, 418.—419. lpp.

A. Kronvalda pieminēklis Vecpiebalgas kapos

Mihls Kraujis!

Enin Baskin, sauar domas rakstījis
Lahdju taks, oho paliktes, vohstules, ja
Tams, aspeļjams, edrosets, vohkā, modot
je man, senak, vohstules, patnēvshas, Pūgā
gitevu, aptigotev
Lahdju, iovej'meat, paf, hoto, mas, ja, pely, mahojig
apjau, to, jahu, Laimigu, gela

Tahon

(1874. g. aprīlis)

sarlisimā

Atēv.

A. Kronvalda rokraksts

kotne, pagātne, pilsonis, pilnvara, pirmatnība, priekšmets, redze, redzokle (redzuklis), sajēga, satversme, savtība, stāvoklis, sūtnis, skolēns, šķirtne, tēls, tagadne, teikums, turpināt, veikals, viela, viesnīca, vīrestība, zinātne, ziedonis u. c. Protams, ne visi Kronvalda ieteikumi valodā nostiprinājās, piemēram, vārdi *aizkārtnība* 'greizsirdība', *bildens* 'pilngadīgs', *ceroklis* 'cerība', *dzenols* 'virsošne', *gādeklis* 'pienākums', *glīve* jeb *krāsla* 'krāsa', *iebalvots* 'apdāvināts', *jaunule* 'novele', *kosma* 'kārtība', *klajotne* 'atklātība', *lūktuve* 'lupa', *līdzmens* 'tieši līdzīgs', *māktne* 'māka', *mudronis* 'gudrais, viedais', *nausma* 'priekšrocība', *osle* 'oza', *pītne* 'dzejas rinda', *pirmoksne* 'cilme', *smādība* 'prasme', *smagurs* 'apetīte', *spaidonis* 'vaidzība', *tārpība* 'vērtība' u. c. A. Kronvalds vairākiem seniem vārdiem piešķīra jaunas nozīmes (*arods*, *loma*, *oma*) vai izmantoja aizguvumus no citām baltu valodām (*ķermenis*, *veikals*).

Ar saviem jaunvārdiem A. Kronvalds kuplināja tālaika latviešu valodu, palīdzēdams tai veikt literārās valodas daudzveidīgās funkcijas.

Vērtējot Ata Kronvalda valodniecisko darbību kaut vai valodas kultūras skatījumā, varam pievienoties Kārļa Milēnbaha izteikumam: «Ar saviem vārdiem Kronvalds cēlis sev nenīkstamu piemiņekli, jo viņa jaunvārdi dzīvo vienmēr latviešu mutē. Kaut ievērotum ne vien viņa jaunvārdus, bet arī viņa zelta vārdus, ar kuriem viņš mūs piekodina mācīties savu valodu un izsargāties no māņiem, ka latvietis jau latviešu valodu prot, tad izsargājum savu valodu no kļūdām, kādās viņa vēl smok.»¹⁶

INA DRUVIETE

DIVPADSMIT VĒSTUĻU SIMTGADE

19. gadsimta 80. gados žurnālā «Austrums» tiek publicētas Jēkaba Velmes «Vēstules par valodu un valodniecību». 1885. gadā pie lasītājiem nonāk 5 vēstules, 1886. un 1887. gadā — pa 3, bet 1888. gadā — pēdējā, divpadsmitā vēstule. Jubileja tāpat ilgst četru gadu garumā.

Vīrs, kurš nolēmis iedziļināties valodas un valodniecības noslēpumos un tos darīt pieejamus arī citiem, Jēkabs Velme (1855—1928), vēsturei vairāk pazīstams kā žurnāla «Austrums» izdevējs un ilggadējs redaktors. J. Velme ir viens no pirmajiem latviešiem ar filologa izglītību. No 1876. gada līdz 1880. gadam viņš studē filoloģiju Tērbatā, tad sāk strādāt Rūjienas ģimnāzijā. Jau pēc gada J. Velme pārceļas uz Maskavu, kur ar K. Valdemāra un F. Brīvzemnieka palīdzību dabū

¹⁶ *Milēnbahs K.* Kronvalds kā valodnieks. — *Latv. Izglītības b-bas gadagrāmata*. II. R., 1910, 18. lpp.

vācu valodas lektora vietu Maskavas universitātē. Nacionālo centienu atmosfērā rodas doma dibināt plašai sabiedrībai domātu literāru žurnālu, kurš iepazīstinātu latviešus ar idejām, kas valda Krievijas un Vakareiropas literatūrā un gara dzīvē. Jaunais žurnāls nodarbojas arī ar zinātņu popularizēšanu — blakus dzejoļiem, stāstiem un dziesmām lasāmi apcerējumi par fiziku, vēsturi, agronomiju, medicīnu un vēl daudz ko citu. Saprotams, ka valodnieks Jēkabs Velme izmanto iespēju popularizēt arī savu zinātņi. Žurnāla «sīkumu» daļā bieži tiek ievietotas ziņas par valodu un valodas zinātņi, reizēm parādās arī apjomīgi valodniecībai veltīti raksti.

19. gadsimta 80. gados latviešu visai neviengabalainās sabiedrības zināšanas par valodas teoriju vēl ir trūcīgas. Eiropas ievērojamākie valodnieki pievēršas latviešu valodas zinātniskai izpētei. Parādās pirmās latviešu autoru praktiskās skolu gramatikas. Kopš nacionālās preses sākuma uzmanības centrā ir divi problēmu punkti — valodas un valodniecības, kā mēs tagad teiktu, ideoloģiskie aspekti un tīri praktiski uzdevumi, galvenokārt šķietami neatrisināmais ortogrāfijas jautājums. Aizpildīt balto laukumu sabiedrības zināšanās par valodu izcelšanos, attīstību, klasifikāciju un valodas pētīšanu uzņemas J. Velme.

Vēstuļu forma, kā zināms, ir iemīlots paņēmiens daudzu tautu rakstniecībā, jo ļauj risināt brīvu, nepiespiestu sarunu, iesaistīt paša autora prātojumus un apceres. Latvijā 19. gs. 80. gados vēstuļu formas sacerējumi tikai sāk izplatīties. 1884. gadā «Rotā» un «Tēvijā» tiek publicētas Vaidelaiša «Literāriskas vēstules», vienlaicīgi ar J. Velmes vēstulēm «Austrums» ievieto arī pazīstamās

Apsīšu Jēkaba «Vēstules iz tēvijas», kurās tāpat ir ne mazums vērtīgu spriedumu par valodu.

J. Velme pirmām kārtām noskaidro, ko sauc par valodu. Nošķirdams zīmju un rakstu valodu no runātās valodas, viņš atzīst, ka par valodu saučamas tikai tās skaņas un skaņu kopas, «caur kurām cilvēki savā starpā dara zināmas savas domas» (1885, № 1, 142. lpp.). Valodniecības uzdevums ir izprast valodu, tās savādības, izzināt valodu vienādības vai atšķirības cēloņus, izpētīt, «kādā sakarā stāv domas ar tām skaņām, caur kurām viņas dara zināmas». Valodniecībai jānoskaidro, kas valodu uztur pie dzīvības, kāds svars valodai «priekš cilvēka gara», kā arī jāuzrāda tas, kas par cilvēces attīstības vēsturi un par katras tautas vēsturi saglabāties valodā.

Iepazīstinājis lasītāju ar valodniecības būtību, J. Velme pievēršas šīs zinātnes vēstures apskatam. Viņš pieder pie tiem zinātniekiem, kuri uzskata, ka par valodniecību kā zinātni var runāt tikai kopš vēsturiski salīdzināmās metodes atklāšanas 1816. gadā. Tāpēc arī sīki runāts par F. Bopa devumu valodniecībā. Ipaši izcelts A. Šleihers, jo «mūsu gramatikas uzplaukšana stāv sakarā ar viņu». Sīkāk par A. Šleihera ietekmi uz A. Bilenšteinu runāts gan nav.

Lielu uzmanību J. Velme pievērš jautājumam, «kā mēs tiekam pie valodas». J. Velmi, atšķirībā no citiem autoriem, gan mazāk interesē valodas filogēnēze, vairāk jautājums par to, kā valodu apgūst katrs indivīds. Un lasītājam tiek pasniegts būtībā psiholingvistisks apcerējums par bērna valodas apguves procesu.

«Caur valodu mēs mācāmies domāt un atkal caur domāšanu attīstām valodu,» saka J. Velme, polemizēdams ar uzskatu, ka valoda kavē pareizu

domāšanu un noved to neceļos. Turklāt tieši tā valoda, kuru cilvēks apgūst pirmo, ierāda viņa domu attīstībai ceļu un robežas. Nozīmīgs ir J. Velmes secinājums, ka pamatskolās mācību valoda var būt vienīgi dzimtā valoda. Tomēr ļoti vēlama arī citu valodu mācīšanās — «svešu valodu mācoties, mēs esam piespiesti pareizi domāt un arī svešu domu formas pārceļt mums jau pazīstamajās, kas it lielā mērā veicina mūsu domāšanu» (1885, № 3, 347. lpp.).

Laikā, kad tiek rakstītas J. Velmes vēstules, strauji paplašinās latviešu valodas vārdu krājums. «Vēstulēs par valodu un valodniecību» mēģināts teorētiski analizēt arī šo procesu. Analizējams valodas pārmaiņas un attīstību kā valodas dzīvības spēka avotus, J. Velme mēģina klasificēt «valodas augšanu» šādi:

«I. Valodas vecās vielas pārvēršanās; tiek pārgrozīti vārdi, kuri pie tam patur savas svarīgākās sastāvu daļas, un sevišķi pārvēršas: 1) ārīgā forma, 2) iekšējais saturs un nozīme; abas šīs lietas notiek kopā vai arī šķirtas.

II. Valodas vecās vielas zaudējumi; izzūd tas, kas agrāki bij lietojams, un sevišķi: 1) veseli vārdi, 2) gramatiskas formas un izšķirības.

III. Jaunas vielas radīšana; valodas vecu mantu pavairošana ar jauniem vārdiem un jaunām formām.» (1885, № 9, 556. lpp.)

No šīm pārmaiņām visvairāk analizēta vārda formas maiņa un jaunu vārdu veidošana. Šie procesi 19. gadsimta beigās notiek sevišķi aktīvi. «Attiecoties uz ārīgās formas pārvēršanos,» raksta J. Velme, «mums jāteic, ka valodā valda dzīšanās atņemt visas tās vārda daļas, kuras varētu atkrist, bez kā varētu celties pārprašana, un izgrozīt atsevišķo vārda daļu tā, ka viņš būtu viegli izru-

nājams un patiktu runātājiem. Cita iemesla valodniecība šinī lietā vēl nav atradusi.. Un valodā mēs atronam tiklab taupību, kā kūtrību; jo dzīšanās taupīt ir akla un neskatās uz to, kas beidzot no tam var iznākt.» (1885, № 11, 691. lpp.) J. Velme ir pārliecināts, ka skaņu maiņas un citas pārvērtības vērstas uz to, lai vārdus saīsinātu, un šo tendenci gadījumu vairākumā atzīst par nevēlamu. Visai noraīdoša ir arī J. Velmes attieksme pret jaunvārdiem — vispirms labi jāpārbauda, vai valodā nav jau atrodams noderīgs vārds. Viņaprāt, arī aizguvumi nav vēlami — «derētu priekš jaunu nojēgumu apzīmēšanas ņemt pašu valodas vārdus un pārtaisīt tos pēc valodā jau pastāvošiem ieradumiem jeb likumiem» (1886, № 8, 476. lpp.).

«Ļoti maz, varbūt neviens cilvēks nav atronams, kura valodā nebūtu manāmas savādības, kas pa daļai atkarās no vietas, kur viņš dzīvo, pa daļai no viņa personības, savādības, kas parādās izrunā un runas vīzē,» konstatē J. Velme, apcerēdams individuālās atšķirības vienas valodas lietotāju runā. Šis raksts ir viens no pirmajiem latviešu valodniecībā, kur jau samērā sīki analizēts sociolekta — kādas sociālās grupas valodas — jēdziens. Latviešu rakstu valodu J. Velme identificē ar vidusdialektu: «Mūsu rakstu valoda ir tikai viena latviešu valodas izloksne un tā, kuru lieto izglītotākie tautas locekļi zināmām vajadzībām un kura izšķiras no citiem dialektiem caur dažām savādībām; bet visas citas latviešu valodas izloksnes priekš valodnieka no tāda paša svara kā šī attīstītākā izloksne.» (1886, № 10, 681. lpp.)

Daudz uzmanības vēstuļu autors velta valodu ģeoloģiskās un tipoloģiskās klasifikācijas ap-

skatam. Tam gan pašlaik ir tikai vēsturiska vērtība. Pats rakstītājs atzīst, ka «valodniecība ir dzīva zinība, kas katru dienu ko jaunu ievēro un atrod», tāpēc reiz gūtās atziņas nav uzskatāmas par nemainīgām. Mūsu dienās par daudziem jaūtājumiem (piemēram, par armēņu un basku valodas vietu valodu klasifikācijā, par fleksīvo un aglutinējošo valodu attīstības pakāpi, par latviešu valodas dialektiem) uzskati mainījušies. Tomēr šo J. Velmes apcerējuma daļu lasīt ir interesanti — te autors pratis īpaši pievilcīgi izklāstīt faktus.

Mūsdienās «Vēstules par valodu un valodniecību» saista ar tēlaino, mūslaiku lingvistiskos apcerējumos nepierasto stilu, interesi izraisa vēl tagad nenorimušo neskaidrību risinājums pirms simts gadiem. Bet kā bija tad, 1885.—1888. gadā? Vai šīm vēstulēm bija lemta arī dziļāka misija par «Austruma» sleju aizpildīšanu grūtajā pastāvēšanas sākumā?

Nemaldīgi to pateikt nevar. Atliek tikai minēt dažus apsvērumus un sakarības.

Var spriest, ka J. Velmes vēstuļu adresāts ir visai izglītots cilvēks, vismaz ģimnāzijas vai skolotāju semināra absolvents. Lai varētu izsekot brīžam sarežģītajām stāstījuma niansēm, nepieciešamas kaut nelielas priekšzināšanas vēsturē un filozofijā. Dzīvu sarunu nereti aizstāj mazāk saistoša valodas parādību analīze, lasītāju var nogurdināt arī pārlieku pamatīgais vienkāršu valodas patiesību izskaidrojums. Vai daudz cilvēku vēlējās iedziļināties nebūt ne tik viegli lasāmajā apcerējumā? Tomēr galveno uzdevumu vēstules noteikti veikušas: radīts priekšstats par valodniecību, tās mērķiem, metodēm un sasniegumiem. Mūsu valodniecības vēsturē «Vēstules par valodu un valodniecību» ieņem pirmās vispārīgās

valodniecības mācību grāmatas godpilno vietu, un to autors J. Velme būtu pelnījis vairāk vērības, kaut gan kvantitatīvi valodniecībā nav devis daudz. Nozīmīgākie viņa raksti ir «Par latviešu partīcipiem» (Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas Rakstu krājums, III. R., 1885) un «Par latviešu vokāļu trejādo garumu» (RLB ZK Rakstu krājums, IX. R., 1894).

Ir samērā daudz latviešu kultūras darbinieku, kuru devums valodniecībā mērojams ar vienu vai nedaudziem rakstiem. Tie izkaisīti dažādos tagad grūti pieejamos preses izdevumos, daži palikuši rokrakstā. Tomēr gan faktu materiāla, gan ideju, gan pievilcīgas valodas dēļ tie nebūtu aizmirstami. Kā būtu, ja jaunā izdevumā vēlreiz dienas gaismu ieraudzītu, piemēram, J. Sirmā, R. Jirgena, J. Lautenbaha, R. Kaudzītes, Kažoku Dāvja, V. Olava, E. Dinsberga un daudzu citu valodnieciskie raksti? Arī J. Velmes «Vēstules par valodniecību» šādā krājumā palīdzētu veidot priekšstatu par latviešu teorētiskās valodniecības attīstību.

JANINA STRODE

VECĀ STENDERA «BILDU ĀBICEI» 200 GADU

Šogad aprit 200 gadu, kopš iznākusi pirmā ilustrētā mācību grāmata latviešu valodā. Tā ir Vecā Stendera 1787. gadā Jelgavā izdotā «Bildu ābice». 1977. gadā izdevniecība «Liesma» laidusi klajā šīs grāmatas faksimilizdevumu, kuram pievienoti «Bildu ābices» teksti jaunajā ortogrāfijā, kā arī divi pēcvārdi: Alekseja Apīņa «Vai ābece vien?» un Valda Villeruša «Laikmeta dokuments».

Kā zināms, pirmās latviešu ābece (sk.: Niselo-
vičs I. Pirmās latviešu ābece. — Padomju Latvi-
jas Skola, 1958, № 12, 56.—65. lpp.; Niselovičs I.
Ceļā uz «Bērnu prieku». — Padomju Latvijas
Skola, 1960, № 8, 68.—72. lpp.) sarakstījuši Bal-
tijas vācu mācītāji pēc tolaik Vācijā izplatīto
konservatīvo «boksterēšanas» ābeču parauga. Ša-
jās ābecēs ir reliģiska satura teksti, tāpēc tās
dēvētas arī par katķisma ābecēm. Apmācības pro-
cess balstījās vispirms uz burtu nosaukumu iegau-
mēšanu, nesaistot tos ar skaņām, tad uz burtu
kombināciju burtošanu un katehisma gabalu lasī-
šanu.

Apmēram simt gadus pēc pirmo latviešu ābeču
parādīšanās Gothards Frīdrihs Stenders publicē
savu grāmatu «Jauna ABC un lasīšanas mācība»
(1782), kuru var uzskatīt par pirmo laicīgo ābeci,
jo tajā nav parasto reliģisko tekstu. Autora mēr-
ķis ir atvieglot skolēniem lasītprasmes apguvi.

Gothards Frīdrihs Stenders ir enciklopēdiski iz-
glītots, talantīgs cilvēks ar plašu interešu loku.
Viņš ļoti labi apgūst latviešu valodu un mūža no-
galē publicē vairākus kapitālus darbus: «Latviešu
gramatiku», «Latviešu-vācu vārdnīcu» u. c.

G. F. Stenderam, domājams, bija pazīstama la-
sītmācīšanas metode, kuras pamatā ir nevis burta
nosaukums, bet ar burtu apzīmētā skaņa. To 16.
un 17. gs. ieteikuši V. Ikelmāzers, J. Komenskis
un citi. G. F. Stenders realizē praksē 16. gs. vācu
pedagoga V. Ikelmāzera ierosinājumu lasītprasmes
apgūvē izmantot ilustrācijas, viņš saista vārda
sākuma skaņu ar attēlu. G. F. Stenders ir apgu-
vis zīmēšanas iemaņas un pats piedalās savu grā-
matu apdarē. «Ilustrācija Stenderam ir literārā
darba loģisks papildinājums, kura uzdevums ir
paplašināt informāciju, padarot grāmatas saturu

saprotamāku un vieglāk akceptējamu.» (Villorušs V. Laikmeta dokuments.)

«Bildu ābicē» ievietotas 24 divrindes un pie katras no tām attēls, kas ilustrē tekstu. Attēlos redzami priekšmeti vai būtnes, kuru nosaukumi sākas ar iegaumējamo burtu. Te ir gan sadzīves ainas, gan dabas parādības, gan dažādi notikumi, piemēram, zivju zvejošana, ganu ainas, labības pļauja, aršana utt.

Tolaiku cilvēkiem labi pazīstamo darbību un dabas ainu attēlojumiem pievienotajos tekstos Vecais Stenders izsaka savas filozofiskās atziņas, prātojumus, didaktiskās pamācības.

«Bildu ābice» paredzēta bērnu lasītmācīšanai mājās. Par to liecina titullapā ievietotā divrinde

*Gods mātei, kas to miļi dar,
Ko tēvs dēļ darbiem tā nevar.*

Attēlā redzama māte, kas rāda bērniem grāmatu. Taču «Bildu ābices» adresāts ir ne tikai bērni, bet arī pieaugušie lasītnepratēji. To atklāj divrinžu saturs. Zemnieku posta cēloņus Vecais Stenders saskata nepietiekamajā intelekta attīstībā, dzeršanā un pīpēšanā:

*Ozols top no uguns izdilis,
Un no brandvīna dilst jauneklis.*

*Tiklis apkrāpj drošus zivtiņus;
Krogs ieviļ un posta dzērējus.*

Taču vairums divrinžu tiek veltīts lasītāja mudināšanai uz zināšanu krāšanu, saprātīgu dzīvošanu. Tā pie burta *I* ir divrinde:

*Irējs vald' ar irklu laiviņu;
Vald' ar prātu savu dzīvību!*

Vairākos pantos Stenders uzsver darba tikumu:

*Gailis dzied, no miega modina;
Celies, ej pie sava darbiņa!*

*Koka gods pie augļiem pazīstams,
Un pie darbiem cilvēks noskatāms.*

*Roze, tā ir jauka puķīte,
Bet vēl jaukāk' meita strādniece.*

Pēc divrindēm un attēliem, kam vajadzēja lasītāju ieinteresēt, seko burtu apskats. Vecais Stenders izstrādājis vairākas lasītmācīšanas pakāpes. Vispirms autors iepazīstina ar mazajiem (tie mazie bokstābi), tad ar lielajiem (tie priekšnieki) burtiem. Atsevišķi aplūkoti īsie un garie patskaņi (tie īsi skandinieki, tie gari skandinieki), divskaņi (tie pieci jumi) un līdzskaņi (tie neskaņi). Tālāk apgūstamas zilbju lasīšanas iemaņas, sākot no vienkāršākām un pārejot pie sarežģītākām burtkopām un vārdiem.

Lai gan burtošanas metode ir ļoti grūta (pēc tās bērni mācījušies lasīt vairākus gadus), tomēr Latvijā tā saglabājas vēl ilgi pēc Stendera ābeču iznākšanas. To lieto gan skolās, gan mācot mājās. Tikai 1844. gadā Andrejs Spāģis izdod grāmatu «Bērnu prieks», kurā pēc progresīvāko Vācijas pedagogu parauga «boksterēšanas» vietā likta skaņu metode. Ar šo darbu aizsākas skaņu metodes uzvaras gājiens Latvijā. Tomēr Vecā Stendera «Bildu ābicei» ir paliekoša vieta mūsu kultūrā. Ar šo darbu G. F. Stenders audzina lasītājus gan savām «Pasakām un stāstiem», gan «Augstas gudrības grāmatai», gan «Ziņģu lustēm», jo viņš tic latviešu tautas attīstības iespējai.

«Augstas gudrības grāmatas» XXVII nodaļas «No tās dabas iekšķīgas būšanas» nobeigumā Ve-
cais Stenders raksta: «Vairāk es no tā nevaru
stāstīt, jo tai nabagai Latviešu valodai vārdi
trūkst no augstām garīgām lietām samanīgi rak-
stīt. Kad jūsu tauta turpmāk atskaidrosies, tad
jums arīdzan augstāki un skaidrāki gudrības vārdi
rasies.» (Augstas gudrības grāmata no pasaules
un dabas. Jelgavā, 1796, 198. lpp.)

Vispārīgi valodas kultūras jautājumi

PRANS KŅOKSTA

DIVKĀRŠA «VALODAS KULTŪRAS» JUBILEJA

Lietuviešu valodas un literatūras institūts kopš 1961. gada izdod valodas prakses un normalizācijas izdevumu «Valodas kultūra» («Kalbos kultūra»). Izdevuma sagatavotāji un lasītāji nesēn atzīmēja divkāršu jubileju — ir iznākušas 50 «Valodas kultūras» burtnīcas un pagājuši 25 gadi kopš pirmā laidiena parādīšanās.

Skaitļos izteikts «Valodas kultūras» pūrs ir 50 grāmatiņu, kas ir 4440 lappušu, 280 iespiedloksņu (iznāktu piecas biezas grāmatas). Kopējais metiens 262 tūkst. eksemplāru, bet vidējais katra laidiena metiens 6—7 tūkstoši eksemplāru. Apmēram 220 autoru kopā publicējuši 1180 rakstu. Šie dati ir minēti «Valodas kultūras» 51. burtnīcā, kur dots pārskats par izdevuma darbu. Laidienu ievada «Valodas kultūras» atbildīgā redaktora K. Ulvīda raksts «Piecdesmit «Valodas kultūras» burtnīcu» (3.—6. lpp.). Autors atgādina izdevuma rašanās vēsturi — tas nodibināts, vēloties «atdzīvināt valodas konsultācijas» un koncentrēt valodas prakses darbu. Lai rekomendācijas būtu nozīmīgākas un autoritatīvākas, «Valodas kultūras» izdevēji jau ar pašu pirmo numuru tās apsprieda kolektīvi, mierīgi un atturīgi, cenšoties meklēt patiesību. Par «Valodas kultūras» uzdevumu tiek uzskatīts — apspriest un vērtēt aktuālākos literā-

rās valodas jautājumus, stimulēt sabiedrību pilnveidot dzimto valodu (6. lpp.).

Laikā, kad tika gatavoti «Valodas kultūras» jubilejas izdevumi, to atbildīgajam redaktoram apritēja 75 gadi. Šai sakarā V. Labuča rakstā ««Valodas kultūras» programma un darbalauks» (7.—11. lpp.) ir runāts par K. Ulvīda nopelniem šā izdevuma veidošanā. K. Ulvīds arī pats sacerējis daudzus rakstus, kas likuši pamatus šā izdevuma virzienam, analizējis valodas kultūru, risinājis teorētiskus jautājumus (7. lpp.). P. Kņūkštas rakstā «Par valodas kultūras principiem, metodiku un rekomendāciju iedarbīgumu» (12.—37. lpp.) dots visu «Valodas kultūras» laidienu vērtējums, parādīts izdevuma sakars ar visu valodas kultūras darbu, norādīti tā mērķi un principi. Sevišķi uzsvērtā diferencētā pieeja valodas parādībām un mērenais labojumu raksturs. Izskatītas konkrētas rekomendācijas, to atbalsis un iedarbība. Skaidri redzams, ka daudzas «Valodas kultūras» rekomendācijas ir stingri iesakņojušās valodas praksē, ir to ietekmējušas un joprojām ietekmē. Viens no vissvarīgākajiem «Valodas kultūras» nopelniem ir tas, ka izdevums noteica un nostiprināja pēckara gadu lietuviešu literārās valodas normēšanas virzienus un taktiku. Dažos rakstos ir runāts par «Valodas kultūras» devumu dažādu nozaru terminu attīstībā (K. Gaivenis. «Terminu kārtošāns un normēšanas lietas», 38.—43. lpp.), īpašvārdu — vietvārdu un personvārdu — normēšanu (V. Maciejauskiene. ««Valodas kultūra» par mūsu īpašvārdiem», 43.—47. lpp.), valodas kultūras jautājumiem skolā (V. Drotvins. ««Valodas kultūra» — skolai», 47.—50. lpp.). Sevišķi auglīgs ir bijis terminoloģiskais darbs. Kā var secināt no K. Gaiveņa pārskata, šo darbu kopīgi ir veikuši

dažādu nozaru speciālisti un valodnieki, kas «labi sapratās un cits citam, cik spēdami, palīdzēja» (43. lpp.).

A. Ruže rakstā «Divi valodas prakses izdevumi» (50.—56. lpp.) pievēršas tam, kā tiek saņemts izdevumu «Valodas kultūra» un «Mūsu valoda» («Mūsu kalba») darbs, un S. Keinis («Valodas kultūras darbu pārskats», 56.—62. lpp.) pastāsta, ko lietuviešu valodnieki vispār ir paveikuši valodas praksē.

«Valodas kultūras» jubileja bija izdevīgs gadījums, lai runātu par lietuviešu valodas kultūras un literārās valodas normalizācijas pašreizējo stāvokli. 1986. gada 15. maijā Lietuviešu valodas un literatūras institūta, Viļņas Universitātes, Viļņas Pedagoģiskā institūta un citu iestāžu valodnieki, izdevniecību un redakciju darbinieki noorganizēja sanākumi, kurā tika apspriestas aktuālās valodas kopšanas un normēšanas problēmas. Sanākumi atklāja institūta direktora vietnieks Aleksandrs Vanags. Piedalījās arī viešņas no Rīgas. Aktīvākajiem «Valodas kultūras» autoriem pasniedza goda rakstus un pateicības rakstus. Izskanēja daudz interesantu domu par to, kā valodas normēšanu padarīt veiksmīgāku, kā pilnveidot normalizācijas metodiku, ko darīt, lai uzlabotu valodas kultūru atsevišķās lietošanas sfērās un funkcionālos stilos. Tika pārrunātas valodas normētāju un sabiedrības, valodnieku un citu valodas kultūras darbinieku attiecības.

Šīs informācijas autora ziņojumā bija uzsvērts, ka, darbojoties valodas normēšanas laukā, valodniekiem nevajadzētu attālināties no sabiedrības un tās vajadzībām. Literārā valoda jānormē un jākopj, taču ir jāizprot arī valodiskā situācija, valodas attīstības tendences — tas viss jāņem

vērā. Citu runātāju svarīgākās domas — Valentīna Skujiņa: lietuviešiem un latviešiem ir daudz kopīgu valodas kultūras problēmu (piem., attieksme pret variantiem, subjektīvo faktoru saskaņošana ar objektīvajām likumsakarībām), tādēļ mūsu valodnieku sadarbība varētu būt ļoti lietderīga; Kazis Ulvijs, Lietuvas PSR ZA korespondētājloceklis, «Valodas kultūras» atbildīgais redaktors: literātu darbi rāda lielu literatūrzinātnes progresu, taču nav manāms viņu valodas progress, literatūrzinātnieku valodai vajadzētu būt pareizai, skaidrai, raitai, koncentrētai, viegli saprotamai; Jons Paļonis, Viļņas Universitātes profesors, Lietuviešu valodas komisijas priekšsēdētājs: ja mums izdotos nostiprināt sabiedrības lingvistisko apzinīgumu un cieņu pret dzimto valodu, valodas kultūra krietni vien uzlabotos; Broņus Dobrovolskis, Pedagoģijas zinātniskās pētniecības institūta direktors: skolai ir jāuzņemas atbildība par nākamā strādnieka un kolhoznieka, tehniķa un inženiera, skolotāja un ārsta valodas kultūras pamatiem, šim mērķim jāsakopo visi pedagogu spēki; Antans Balašaitis, izdevniecības «Mokslas» Filoloģiskās literatūras redakcijas vadītājs: ir jāreģistrē, kas valodā mainās pašas valodas ietvaros un kas tajā ienāk no malas, ir jālabo kļūdas, kamēr tās vēl nav iesakņojušās; Jons Žemaitis, Lietuvas PSR Ministru Padomes Protokolu daļas vadītāja vietnieks: lai kancelejiskā valoda būtu precīza un laba, tā ir jārada iestāžu darbinieku, valodnieku, tulkotāju un žurnālistu kopīgiem spēkiem; Kazis Gaivenis, Lietuviešu valodas un literatūras institūta Terminoloģijas grupas vadītājs: zinātnes valoda no pārējiem stiliem atšķiras ne tikai ar terminiem, ne tikai ar sintaktiskām konstrukcijām, bet vispār — ar visa teksta

struktūru; Aldonis Pupķis, Viļņas Universitātes docents, «Mūsu valodas» («Mūsu kalba») atbildīgais redaktors: lai darbs būtu veiksmīgāks, jākoordinē spēki, jāsadala darbalauki, daudz ko nosaka savstarpēja saprašanās; Bronis Savukīns, žurnāla «Kultūras darbalauks» («Kultūros barai») filoloģijas daļas redaktors: vajag mazāk akadēmiskuma, vairāk degsmes un operativitātes. Īsi apkopojis diskusijā teikto, A. Vanags atgādināja galvenos darbus, kas veicami krājumam «Valodas kultūra» un citiem valodas normētājiem un kārtotājiem.

Izdevuma «Valodas kultūra» jubileju atzīmēja «Mūsu valoda» («Mūsu kalba», 1986, № 2) un republikas periodika («Tiesa», «Kultūros barai», «Mokslas ir gyvenimas» u. c.).

(No lietuviešu valodas tulkojusi
Laimute Balode)

OLGA DMITRIJEVA

SKAITĻOTĀJS PALĪDZ VALODAS NORMEŠANĀ

Kompjuterizācija ir jau notikusi daudzās valodniecības nozarēs, un sistēmā «cilvēks—teksts—skaitļotājs—cilvēks» skaitļotājs ir kļuvis par labu palīg līdzekli daudzu uzdevumu risināšanā. Skaitļotāju izmanto arī valodas kultūrā, kas tradicionāli bieži vien ir paļāvusies uz valodisko intuīciju un subjektīvo vērtējumu. Skaitļotāju izmantošana valodas faktu normatīvajā vērtēšanā balstās uz šo faktu normu statistisko iedabu. No vienas puses, normu nosaka valodas sistēma, no otras puses, to stimulē ūzuss. Tieši ūzusā stihiski veidojas lietojuma likumības.

Konstatēt šīs likumības, fiksēt izmaiņas normu variantu attiecībās un izsekot šo izmaiņu tendencēm laikā var ar statistisko raksturojumu. Variantu normatīvuma statistiskajā vērtēšanā biežums ir to lietojamības kvantitatīvais korelēts. Ar biežuma palīdzību var fiksēt normas mainību, tās tempus un intensitāti, variantu aktīvās konkurences fāzi vai atslābumu. Skaitļotājam ir spēkam risināt daudzus uzdevumus, kas veicami, lai konstatētu runas «normu sevī» un realizētu to leksikogrāfiskajā «normā mums». Šis uzdevums — izsekot normu mainībai un variantumam — PSRS Zinātņu akadēmijas Krievu valodas institūta Krievu valodas kultūras sektorā tiek risināts ar elektronisko skaitļotāju «EC 1022».

Statistisko datu izmantošana normatīvajos pētījumos dažkārt tiek apšaubīta, jo — pēc dažu pētnieku domām — liels biežums iespējams arī aplamām valodas vienībām¹ un statistika, uzskaitot tikai sekas, ne cēloņus, nav spējīga ņemt vērā visu faktoru kompleksu, kas ietekmē normu.

Tiešām, valodisko lietojumu regulē daudzi ekstralingvistiski un sistēmas iekšējie normu veidotāji faktori. Normas attīstības statistiskā gaita atspoguļo variantu un noteiktu (kā pastāvīgo, tā mainīgo) nosacījumu kompleksu savstarpējo attiecību kvantitatīvo pārmaiņu sakaru. Šādi pieejot normai, protams, jāaprobežojas ar literārās valodas avotiem, lai ārpus literārās valodas ietvariem izplatītie valodas fakti neietekmētu statistiskos secinājumus.

Literārās valodas avotu kopumā savdabīga vieta ir publicistikai, kas nosaka «laikmeta valodisko gaumi». Mūsdienu valodiskie apstākļi ir

¹ Piemēram, *kad* ar nozīmi 'ka' latviešu sarunvalodā.

izvirzījuši jaunas prasības publicistiskā stila funkcionēšanai un ļauj spriest par to kā par autoritatīvu un pilntiesīgu literārās valodas izpaušmi, un tas jāatzīst par savdabīgu valodisko normalizatoru. Publicistikas teksti atspoguļo tipisku runas lietojumu un ir paredzēti tipiskam masveida lasītājam. Šis materiāls ir vērtīgs tai ziņā, ka ļauj nepārtraukti izsekot normu mainībai hronoloģiskos griezumos.

Viens no krievu valodas normalizācijas «degpunktiem» ir sieviešu profesiju nosaukumu variants. PSRS ZA Krievu valodas institūta Krievu valodas kultūras sektora uzziņu kartotēkā ir fikseti, piemēram, šādi jautājumi par vīriešu vai sieviešu dzimtes vārdu izvēli: *ви́на — наставник vai наставница?, сотрудник vai сотрудница?, лаборант vai лаборантка?, водитель vai водительница?* u. c. Vairākās vēstulēs žurnāla «Русская речь» redakcijai tiek iztirzāts «sieviešu valodiskās maskulinizācijas» process, kā valodas lietotāji sauc tendenci sieviešu dzimtes personas apzīmēt ar vīriešu dzimtes vārdiem.

Materiāls sieviešu dzimtes profesiju nosaukumu variantuma skaitlisko parametru analīzei ņemts no sieviešu žurnāliem, kas izdoti, sākot ar 19. gs. vidu līdz mūsu dienām. Jo tieši sievietēm paredzētajos žurnālos visplašāk atspoguļojas sieviešu profesiju nosaukumu lietošanas iespējas. No šā materiāla ņemtais iztvērums ir aptuveni 2000 nomināciju.

Skaitļotāja plašās kombināciju iespējas ļāva klasificēt materiālu pēc dažādiem kritērijiem. Alfabētiskajos biežuma sarakstos sistematizēti sieviešu profesiju nosaukumi vīriešu un sieviešu dzimtē pēc biežuma pieauguma un līdz ar to kon-

statēta šo nosaukumu dažādā kvantitatīvā reprezentācija atšķirīgos hronoloģiskos periodos.

Nomināciju biežumu saraksti, uzskatāmi atspoguļojot izmaiņas sieviešu profesionālās darbības sfērā dažādos vēsturiskos periodos, satur ekstralingvistisko informāciju. Izsekojot sarakstos, kas atspoguļo dažādus laika periodus, nosaukumu grupām ar vislielāko lietojuma biežumu, var vērot, ka veidojas savdabīgs emancipācijas mikromodelis. Tā, piemēram, pagājušā gadsimta vidū visbiežākie sieviešu profesiju nosaukumi ir bijuši *бонна, гувернантка, детская садовница, медичка* un *педагогичка*. Sarakstā, kas atspoguļo 19. gs. beigas un 20. gs. sākumu, vislielākais biežums ir nosaukumiem *адвокатка, курсистка, педагогичка, председательница, сестра милосердия, юристка*. Agrīnajam padomju periodam raksturīgi profesiju nosaukumi ir *делегатка, депутатка, комбайнерка, раборка (рабочая корреспондентка), председательница* un *трактористка*. Zinātniski tehniskās revolūcijas ietekme jūtama pašreizējā perioda sieviešu profesijās. Daudzi no šiem sieviešu profesiju nosaukumiem fiksēti vīriešu dzimtē: *аппаратчик, методист, оператор, председатель, технолог*.

Tādējādi katrā sarakstā skaidri jūtama «laika gara» ietekme.

Faktu materiāla autentiskā apstrāde pēc inversā principa ļāva sistematizēt nomināciju «labo pusi», t. i., grupēt tās pēc vārddarināšanas tipa. Inverso sarakstu biežumu raksturojumi dod valodniekam normu noteicējam nepieciešamo informāciju par lietojumu atkarību no morfoloģiskajiem, vārddarināšanas raksturojumiem. Sieviešu profesiju nosaukumu sieviešu un vīriešu dzimtes formu analīze dažādos hronoloģiskos aspektos rādīja,

ka krievu valodā profesiju nosaukumu dzimtes variantu mainība ir cieši saistīta ar to sufiksu veidošanos. Tā, piemēram, nominācijas ar *-ша* (kā *бригадирша, призерша*) sieviešu dzimtē tiek lietotas retāk nekā nominācijas ar *-тельница, -истка, -ница* (kā *учительница, специалистка, наставница*).

Lai ar skaitļotāju varētu izejas materiāla datus klasificēt no dažādiem aspektiem, ir izstrādāti divi jauni algoritmi. Viens no tiem paredzēts dzimtes variantu atšķiršanai, identificēšanai. Skaitļotājs sameklē variantus un alfabētiskā kārtībā sastata tos paralēlo variantu virknēs vai pāros. Nosaukumu pāri vīriešu un sieviešu dzimtes vārdi doti pēc lietojuma biežuma, piemēram: *аппаратчик 15 — аппаратчица 7, делегатка 35 — делегат 17, наставник 47 — наставница 18, призерша 7 — призер 6*.

Variantu noteikšana ar algoritmu iespējama pēc formālām pazīmēm — dzimtes variantu kopīgajām saknēm un atšķirīgajiem sufiksiem. Stingrs formālais kritērijs dažkārt viļ, un skaitļotājs apvieno pāri pavisam nevariātas nominācijas: *офицер* un *официантка*, *металлист* un *металловед*. Taču tie ir atsevišķi gadījumi un negrauj ticību skaitļotājam, drīzāk gan liecina par tā izpildīgumu.

Līdz ar variantu pāriem, ko skaitļotājs «izsniedz» no faktu masīva, tas kā «atlikumu» izraksta arī tos nosaukumus, kam kādā no laika posmiem variantu pāri nav konstatēti, piemēram, *врач, педагог, слесарь, хирург* u. tml.

Variantu biežumu saraksti tādējādi ir izpildījuši «statistisko svaru» lomu, devuši iespēju uzskatāmi izsekot sieviešu profesionālo nomināciju dzimtes variācijām ilgāk nekā simts gadu laikā

un datēt dzimtes variantu galvenos normatīvos etapus. Pēc variantu sarakstiem var fiksēt dzimtes variantu intensīvu konkurenci un mainības etapu lūzuma momentus, to aktivizēšanos vai atslābumu. Tāpat var noteikt pārvirzes normas mainībā, t. i., tādus laikposmus, pēc kuriem mainās variantuma kvalitatīvie raksturojumi. Dzimtes variantuma mainības mašīniska modelēšana un modeļu sastatīšana dažādās sieviešu profesiju vārdarināšanas nosaukumu grupās rāda, ka var izdalīt visām grupām kopīgu laikposmu no 1930. līdz 1960. g., kad radās priekšnoteikumi jaunas lietošanas normas attīstībai, proti, sieviešu personu apzīmēšanai ar vīriešu dzimtes vārdu.

Sektorā tika izstrādāts algoritms arī kopīga hronoloģiska nosaukumu saraksta mašīniskai sastādīšanai. Ieskatam sniegts tā fragments:

Nosaukums	Laikposms			
	1860—1892	1893—1917	1918—1954	1955—1986
бухгалтер	—	—	8	12
бухгалтерша	—	6	2	—
директор	—	2	13	21
директриса	45	57	—	—

Kopīgais hronoloģiskais vārdu saraksts dod iespēju pārredzēt katra sieviešu vai vīriešu dzimtes nosaukuma «likteni».

Sieviešu profesiju nosaukumu vīriešu un sieviešu vārdu normatīvās mainības analizē atklātas vairākas krievu valodai piemītošas likumsakarības. Normatīvās atlases mehānisms dažādus leksisko vārdarināšanas tipu pārus nav skāris vienādā mērā, kvantitatīvā un kvalitatīvā pāru grupējumu mainība ir dažāda.

Liela nozīme nosaukumu dzimtes formu izvēlē sieviešu personas apzīmēšanai ir nosaukuma sociālajai marķētībai. Jauna lietošanas norma ir izveidojusies variatīvo nosaukumu pāriem, kas apzīmē augsti kvalificētas, intelektuālā darba profesijas laikposmā no 20. gs. 40. gadiem līdz mūsu dienām. Krievu valodā šie nosaukumi sieviešu personas apzīmēšanai pārsvarā ir vīriešu dzimtē: *доцент, переводчик, сотрудник, руководитель* u. tml. Šā tipa vīriešu dzimtes variantu lietojamības pieaugums salīdzinājumā ar to sieviešu dzimtes korelātiem notiek ļoti strauji. Turpretī citos sieviešu profesiju nosaukumu pāros, kas apzīmē plašas ražošanas sfēras, sadzīves pakalpojumu, zemas kvalifikācijas profesiju nosaukumus, dzimtes variantuma mainība ir mazāk izteikta. Tādos pāros kā *воспитатель — воспитательница, телефонист — телефонистка, приемщик — приемщица* u. tml. vīriešu dzimtes vārdu lietojamības pieaugums sieviešu personu apzīmēšanai ir plūstošs, pakāpenisks, lēns.

Kopumā krievu valodā ir stabila tendence sieviešu profesiju nosaukumus lietot vīriešu dzimtes formā.

(No krievu valodas tulkojusi
Dainuvite Guļevska)

PAR VALODAS AIZSARDZIBU

No LPSR Rakstnieku savienības IX kongresa
materiāliem

Es runāju. Tu runā. Viņš, viņa runā. Mēs runājam. Kā tad mēs runājam obligātās vispārējās izglītības laikā, kad gandrīz ikvienam kabatā ir specialitāti apstiprinošs diploms? Laikā, kad kāpjām tribīnēs, drudžaini publicējamies, izsakāmies ar radio un televīzijas starpniecību. Laikā, kad nav laika ieklausīties otrā, kad tā vietā, lai diskutētu, strīdamies. Laikā, kad aizstāvam disertācijas, bet neprotam pareizi uzrakstīt savas pilsētas ielas nosaukumu. It kā no mums neatkarīgi un tomēr ar mūsu visciešāko līdzdalību no sarunvalodas un literārās valodas, no avižu un ielu valodas, no bērnu un vecu ļaužu valodas un daudziem citiem strautiem un tērcītēm veidojas mūsu valodas upe. «Mēs bieži runājam par kultūras ekoloģiju. Pastāv arī valodas ekoloģija. Valoda ir aizsargājama tieši praksē tāpat kā upe un ezers, kā visa daba.» (J. Peters.) Arī valodas upi var piesārņot tā, ka tajā sāk izmirt dzīvība. Ķaut kā jau var kuģot arī pa mirušu upi, bet tās ūdens diemžēl vairs nav dzerams, ir izjaukts abu nepieciešamību līdzsvars. Kas piesārņo valodas upi un kāpēc? Kas to tīrīs un kā?

Latvijas PSR Rakstnieku savienības IX kongresā saplūda vienuviet valodnieku, rakstnieku un skolotāju runās un publikācijās jau ilgāku laiku ļaūšamais satraukums par latviešu valodas paš-

reizējo situāciju. Kongresa debatēs šis satraukums jau skanēja kā trauksmes zvans. Tas arī saprotams, jo, nerisinot valodas samilzušās problēmas, tiek apdraudēta rakstnieka darba pamatjēga. Arī tad, kad par valodu netika tieši runāts, nepārprotami tika uzsvērtā valodas vieta un loma internacionālo sakaru, leņiniskās demokrātijas atjaunošanas, grāmatu izdošanas problēmu un trijstūra «rakstnieks—lasītājs—kritiķis» kontekstā.

«Vispirms ar dzimto valodu kļūstam par cilvēku vārda plašākajā un skaistākajā nozīmē.» (P. Putniņš.) Bet šis patiesības apjēgums nerodas pats no sevis. Valodai sašaurinoties un piesārņojoties, pieaug no visa tā izrietošās postošās sekas sabiedrības asinsritē. Ikdienā uz ielas, veikalos un citās sabiedriskās iestādēs dzirdamā valoda bieži vien atgādina tikai atlūzas no veselā. Pilsoņu iesniegumos, paskaidrojumos, iestāžu sarakstē un sarunvalodā tiek ignorētas gramatikas likumības. Vārdu izlaidumi, mehāniski pārcēlumi no krievu valodas, netulkotu vārdu vai pat veselu teikumu lietošana. Līdzīga situācija vērojama arī krieviski runājošo valodā, tajā savukārt ieplūst ne mazums latviešu valodas vārdu un teikumu. Nabadzīga un pliekana ir daudzu avīžnieku valoda. Valodas zemais kultūras līmenis izskan pat no tribīnēm. Noplicinās arī rakstnieku valoda. Pret valodas ačgārnībām konsekventi cīnās valodnieki, reizumis arī rakstnieki, bet tā ir cīņa pret sekām.

Ar valodas jautājumiem vistiešākais sakars ir tādām jēdzienam kā «garīguma deficīts». Pietrūkstot garīgumam, palielinās pieprasījums pēc izklaidējošās, viegli uztveramās gara barības, pēc estrādiskuma visās dzīves izpausmēs.

«Tauta ar valodas spēju zaudēšanu zaudē arī sakarīgas domāšanas spējas. Šī saikne «domā-

šana—valoda» ir atgriezeniska. Kā mēs bez domāšanas pildīsim Lielo Programmu?» (I. Ziedonis.) Būtu skumji, ja mēs Programmas jēdzienu reducētu tikai uz saimniecisko jomu. Ikviens tauta pasaulē iziet ar savu valodu, apmainās ar kultūras vērtībām, nodrošina sev vietu citu vidū nevis ar skaitlisko pārsvaru vai ekonomiskiem izrāvieniem, bet gan ar to, cik pilnīgi tā spēj izpaust savu vēsturi, kultūru, domāšanu un attieksmi pret pasauli. Valoda ir universāls saprašanās līdzeklis starp tautām. Ja mēs, stāvēdami uz vienas zemes zem vienas saules, nesaprotam cits citu, tad tā bieži vien ir citas tautas valodas nezināšanas un ignorēšanas vaina. «Internacionālisms ir tikumu apvienošana. Un tā nav tikai draudzēšanās. Tas ir internacionāls darbs, tikumu kopdarbs.» (I. Ziedonis.) Šajā tikumu kopdarbā valoda ir un būs galvenais darbarīks, atslēga un šifrs.

Neprāsme pareizi un sakarīgi izteikt savu domu parasti tiek atspēkota ar frāzi «Visi jau nevar būt rakstnieki». Tomēr visi vairāk vai mazāk ir saistīti ar nākošās paaudzes audzināšanu. Valodas prakse sākas ģimenē, te rokas it kā nesaista nekādi priekšraksti un ierobežojumi, ja nu vienīgi nevēlēšanās un neprāsme. Radio un televīzija, šie ģimenē tik iecienītie informācijas avoti, valodas apmācības jautājumos ir ļoti rezervēti. Bet iespējas būtu milzīgas. Mūsu bērni 6—7 gadu vecumā jau ir nonivelējuši savu valodu, pārņēmuši pieaugušo runas veidu, intonāciju un arī kļūdas.

Vieta, kur būtu jānotiek intensīvai valodas praksei, ir skola. Bet tieši tur tai atvēlēts smieklīgi maz laika un vietas. Valodas mācīšanu no mācību programmām izspiež citi mācību priekšmeti, no stundu sarakstiem — subjektīvi un objektīvi apstākļi. Rezultātā strauji ir palielinājies valodas

nepratēju pulks. Sākam jau pierast, ka gandrīz neviens neprot runāt un rakstīt dzimtajā valodā bez kļūdām, sākam pat atzīt šādu stāvokli par normālu. Pārāk zemu tiek novērtētas literatūras stundas skolā. Diemžēl par literatūras stundu galveno funkciju bieži vien tiek uzlūkota kailā faktu materiāla iemācīšana. Taču tām ir ne ar ko citu neatsverama loma cilvēka personības veidošanā. Literatūras stundās tiek apsēta dvēsele. Bet kurš ņemsies to izdarīt, ja pēdējās vidusskolas klasēs latviešu valodai nedēļā atvēlēta tikai viena stunda? Šai sējai nav nekā kopīga ar pavasara darbu kampaņām laukos, ja nu vienīgi tas, ka lauku jāpagūst apsēt, pirms nav aizaudzis ar nezālēm. Nu jau ievācam neapsēto dvēseļu ražu. Nedrīkst vainot tikai skolotājus. Skolotājs ir kādas noteiktas mācību programmas izpildītājs. Pat ar visu savu degsmi un pedagoģisko talantu nav iespējams dažu stundu laikā padarīt smalko, laikietilpīgo un mācību programmā nemaz neietvertu sējas un kopšanas darbu. Mūsu republikā divvalodības apstākļos gan krievu, gan latviešu valodas mācīšana prasa augstu profesionālo līmeni un proporciju pareizu ievērošanu. Ja ir konstatēta disproporcija, tā jālikvidē. Valodas jautājumus nedrīkst atstāt tikai valodnieku ziņā, un atbildību nevar prasīt tikai no skolotājiem.

Rakstnieku izteiktie priekšlikumi par valodas mācīšanas uzlabošanu un valodas praksi tika pieņemti un ierakstīti kongresa rezolūcijā. Rakstnieku savienībai jāuztur prasība visām lemtspējīgām iestādēm par dzimtās valodas padziļinātu mācīšanu skolā, par iespējām palielināt stundu skaitu. Jārūpējas, lai dzimtajai valodai un literatūrai pienācīgu uzmanību pievērstu visa republikas prese, radio, televīzija. Sākot ar 1987. gada pa-

vasari, ik gadu republikas skolās pavasara brīvdienās notiks Valodas svētki, ko rīkos Rakstnieku savienība kopā ar Latvijas PSR Izglītības un Kultūras ministriju, ar TV un Radoraidījumu komiteju, LKP CK Kultūras nodaļu un LĻKJS CK.

Tātad turpmāk daudz ko izšķirs konkrētu iestāžu rīcība. Bet par valodas lietām jau nav atbildīgi tikai kādi noteikti resori un iestādes. Ikvienam no mums neatkarīgi no nodarbošanās ir jārūpējas par valodu, kurā mēs runājam. «Un nemānīsim sevi ar atsaukšanos uz nākotni. Viss ir jādara tūlīt un tepat.» (I. Ziedonis.)

RUTA VEIDEMANE

«BET VĀRDĀ TIK GRŪTI IR TIKT» (J. PETERS)

Arvien biežāk tur, kur pulcējas skolotāji, atskan bažīgas balsis, atgādinot, ka aug jaunatne, kas nelasa grāmatas. Kāpēc tā notiek?

Kā nozīmīgākie cēloņi parasti tiek minēti pārlietu bagātā informācija un lasāmā teksta nespēja ātrumā un ērtumā konkurēt ar citiem informācijas iegūšanas veidiem. Taču neviens no tiem — šiem ātrajiem un ērtajiem — nespēj pilnīgi aizstāt grāmatu un veikt visas tās funkcijas. Grāmata, sniedzama iespēju dziļi un detalizēti iepazīt tās saturu un formu, vislabāk māca runāt un rakstīt pareizā valodā, domāt un formulēt savas domas, apzināt un apgūt valodas bagātību, izjust tās skaistumu. Tas viss ir nepieciešams, lai izzinātu un apjaustu pasauli un sevi pasaulē. Atbilde uz jautājumu par grāmatas prestiža mazināšanos, manuprāt, meklējama jau posmā, kad bērns sāk mācīties pats izlasīt, apzināti uztvert un saprast tekstu. Lielākajai daļai bērnu šis posms sakrīt ar pirmo skolas gadu.

Ieskatīsimies 1. klases «Lasāmajā grāmatā». Tās septītais izdevums (pārstrādātais) iznāca 1986. gadā.¹ Tātad šī grāmata ir pedagogijas pē-

¹ Lasāmā grāmata 1. klasei. R.: Zvaigzne, 1986. [Aut. Z. Lubāniete, A. Beķere, V. Jākobsone, A. Kreicmane.]

dējais vārds, un tai vajadzētu būt izstrādātai atbilstoši skolu reformā noteiktajiem mācību uzdevumiem. Tomēr, pat pavirši pārskatot, rodas šaubas, vai tā spēs veidot skolēnos lasīšanas tikumu.

Būtu par daudz prasīts, lai bērnam jau 1. klases grāmata radītu vispusīgu priekšstatu par daiļliteratūru. Taču arī nedziļu priekšstatu par rakstītā vārda specifiku un iespējām tā sakropļo. Šoreiz pievērsīsimies tikai šo tekstu valodiskajām kvalitātēm, neskarot nacionālās un internacionālās, ētiskās un estētiskās audzināšanas aspektus.

Ļoti daudz grāmatā ievietoto lasāmo tekstu ir neveikli tulkojumi vai adaptēti latviešu autoru darbu fragmenti. Piemēram, M. Prišvins lasāms šādā tulkojumā: *Pēc tam viņa [vāvere] paskrējusi metrus desmit, atkal ienirusi, atkal atstājusi uz sniega čaulas [=riekstu čaumalas] un dažus metrus tālāk izdarījusi trešo kasījumu.* (109. lpp.) Substantīviskas konstrukcijas, kurās palīgvārdu funkcijā lietoti būtībā desemantizējušies darbības vārdi *veikt, izdarīt* u. tml., varbūt ir nepieciešamas zinātniskajā un tehniskajā stilā, bet citos stilos ir pārāk stīvas, kokainas, nedzīvas. 61. lpp. lasāma mīkla: *Kas lētāks par visu, un ko lieto visvairāk nekā citu kaut ko?* Grūti iedomāties, kā šo teikumu būtu iespējams vēl vairāk sarežģīt. Tas ir krasā pretrunā ar mīklām raksturīgo konstruktīvo skaidrību un ietilpīgo lakoniskumu vai paradoksālo spilgto tēlainību.

Grāmatas teksts kopumā liecina, no vienas puses, par autoru slikto valodas un stila izjūtu (jau minētie un vēl citi piemēri), no otras puses, par nevēlēšanos iepazīstināt bērnus ar vārdiem un izteiksmes formām, kas acīmredzot, pēc autoru domām, neietilpst bērnu valodas krājumā. Tātad grāmatas loma bērna valodas attīstīšanā un re-

dziesloka paplašināšanā jau pēc ieceres ir visai minimāla.

Tendence pazemināt valodisko zināšanu apguves pakāpi izpaužas pirmām kārtām tekstu adaptēšanā un vienkāršošanā. Bieži, norādot autoru, tiek pievienots «pēc», piemēram, *pēc Z. Skujiņa, pēc Aspazijas, pēc Sudrabu Edžus, pēc Valda, pēc V. Bianki* u. c. Bet ir arī slēpta adaptācija. Grāmatā vairākkārt sastopamies ar nenosakāmas cilmes tautasdziesmām un pasakām. Protams, ar nenosakāmo cilmi te nav jāsaprot folkloras sacerējumiem obligātā anonimitāte. Runa ir par sacerējumiem, kuru leksiskās vai stilistiskās pazīmes neļauj tos bez ierunām pieņemt par latviešu folkloras paraugiem.

Vārdu «latviešu» pirms žanra apzīmējuma autores gan arī nemin. Bet šīs tautasdziesmas ievietotas juku jukām ar četrriņdēm, kas neapšaubāmi pieder pie latviešu folkloras, tātad var uzskatīt, ka visas pretendē uz latviešu tautasdziesmu nosaukumu. Cik tālu var sniegties tautasdziesmu improvizācija, lai tās vēl joprojām varētu uzskatīt par tautasdziesmām, par to būtu jārunā atsevišķi. Taču dažas aplūkotajā grāmatā esošās dziesmas ir tik uzkrītoši neatbilstošas dainu garam, ka tās nedrīkstēja šeit ievietot. Bērna pirmajai lasāmajai grāmatai jārada pareizs priekšstats par mūsu senatnes mantojumu, kuram līdzīga nav visā pasaulē. Bet te lasām: *Iesim, brāļi, vienu ceļu, Vienas domas domāsim, Vienas domas domāsim, Vienus darbus darīsim!* (27. lpp.)

Minēšu vēl dažus teikumus no piedāvātajām «tautas» pasakām. 60. lappusē: *Lai sariebtu tam, viņš [Aprīlis] uzsūtīja Maijam dažas naktssalnas. Šķiet, nevajag citātu paplašināt, lai būtu skaidrs,*

ka ne pēc stila, ne pēc satura tā nav latviešu tautas pasaka. Tāpat kā otra, kura saucas «Trīs mācekļi». «*Paldies par mācību, skolotāj!*» te saka viens no mācekļiem, bet *Meistars bija ļoti sajūsmīnāts un priecājās par mācekļa labo darbu.* (126. lpp.) Arī pārveidotajos un iedomātajam etalonam atbilstošajos tekstos tomēr atrodas vārdi, kas tiek uzskatīti par skolēniem nepazīstamiem un nesaprotamiem. Tie grāmatas beigās tiek skaidroti. Taču pret šiem skaidrojumiem ir gan konkrēti, gan principiāli iebildumi.

Pirmkārt, skaidrojamo vārdu sarakstā nav iekļauti visi vārdi, ko vajadzētu paskaidrot. Tādi, manuprāt, ir arī *sagša* (11. lpp.), *bāliņi* (*Kad es augu bāliņos* 27. lpp.), *rika* (31. lpp.), *Dzintarzeme* (43. lpp.), *azote* (51. lpp.), mērvienības *ass*, *pusass*, *spridis* (73. lpp.), *ietecēties* — par ogām (95. lpp.). Bez ievēribas nedrīkstēja atstāt darbības vārdu pavēles formas Raiņa dzejā, kā: *Tek, tek, tek, nākat, Lasāt, ko mākat.*

Protams, skaidrojumu trūkums nenozīmē, ka nu skolēniem tiek laupīta jebkāda iespēja šos vārdus apgūt. Skolotājs tos paskaidro bez grāmatas palīdzības. Sliktāk ir, ja vārds skaidrots nepilnīgi vai pat nepareizi. Bērna uzticēšanās skolotājam tādā gadījumā nonāk konfliktā ar ticību grāmatai (es noraidu iespēju, ka skolotājs apzināti mācītu nepareizības tāpēc, ka tās ir grāmatā), un zaudē abi.

Piemēram, pašā vārdā *sariebt* nav ietverts *atpēlēšanās, atmaksāšanas* nojēgums, kā teikts 158. lappusē. Vārds *saiva* (156. lpp.) skaidrots kā «piederums tīklu aušanai», taču tā ir tikai viena šā vārda nozīmes nianse, kas bez tam dzelī, kura sakarā vārds skaidrots, nav izmantota: *Sniega māte auž un auž Ziemas balvas skaistās.*

Tālu viņas saiva zib, Ledus stelles laistās.
(7. lpp.)

Te minētas *stelles*, tātad poētiskā tēla pamatā neapstrīdami ir vārda *saiva* vispārīgā nozīme — aušanas (bez ierobežojuma «tiklu») piederums.

157. lappusē tēlaina izteiksme *gadi pāri pārdun* skaidrota šādi: *gadi paiet, aizsteidzas*. Tas ir nepilnīgi vai pat nepareizi. Tieši tāpat varētu skaidrot, ja *pārdun* vietā būtu *pārslid, pārlido, aizplūst* utt. Katrs nosauktais darbības vārds atšķirīgi raksturo veidu, kā paiet gadi, un tas dzelī ir ļoti svarīgi.

Vārda tēlainās, poētiskās nozīmes skaidrojuma sakarā jārunā ne tikai par atsevišķiem neveiksmīgiem skaidrojumiem, bet par šādu skaidrojumu jēgu principā.

Ar tādiem man nācies saskarties jau pirms divdesmit gadiem, un vēl no tiem laikiem nezin kāpēc atmiņā saglabājušās dažas «pērles», kā *arkls atver zemes poras — uzar zemes virskārtu* u. tml. Princips, pieeja te ir gluži tie paši, un arī rezultāti tie paši. Bērns vai nu smejas, vai nesmejas, bet tēla būtība paliek neskaidra. Tik viennozīmīgi vārdu poētiskā tekstā nedrīkst skaidrot. Ar to dzejas un dzejas valodas izpratnei nodara ļaunumu: tiek ārdīts psiholoģiskais pamats, uz kura vēl būtu iespējams veidot dzejas uztveri un sapratni.

Ja pieļauj iespēju, ka daiļliteratūras un it īpaši dzejas valodā ietvertu saturu iespējams bez atlikuma paskaidrot citiem vārdiem, tiek ignorēts šīs valodas estētiskais virsuzdevums.

NOMALDI SVESVĀRDU LIETOŠANĀ

Par to, ka teksta pārblīvēšana ar svešvārdiem mazina tā saprotamību, noplicina mūsu pašu valodu un ka mēģinājumi svešvārdu nozīmes paplašināt padara tos neskaidrus, ir jau vairākkārt rakstīts.¹

Ir atkārtoti jāpievēršas svešvārdam *rezultāts*, kas aplūkots laikraksta «Padomju Jaunatne» 1985. g. 9. janvāra numurā. Šī lietvārda lokatīvs *rezultātā* (lielāko tiesu kopā ar cita lietvārda vai norādāmā vietniekvārda *tas* ģenitīvu apzīmētāja funkcijā), ar ko teikumā jo bieži apzīmē kādu apstākli, ir tik ļoti izplatījies, ka nomāc citus izteiksmes veidus. Atkārtosim dažus piemērus, kas ņemti no minētā raksta «Padomju Jaunatnē»: *..veicināja mākoņu joslu veidošanos. Tā rezultātā visu nedēļu lija.* Cēlonis otrajā teikumā būtu izsakāms ar apstākļa vārdu: *Tāpēc visu nedēļu lija.* Teikumā *Šādas pārslodzes rezultātā var rasties nervu sistēmas traucējumi* cēloņa ap-

¹ Sk.: Padomju Jaunatne, 1985, 9. un 16. janv.; *Gusevska D.* Piezīmes par internacionālismu lietošanu laikrakstos un žurnālos. — Latviešu valodas kultūras jautājumi, 8. laid., 78. lpp.; *Lejniece G.* Katarse. — Latv. val. kult. jaut., 14. laid., 94. lpp.; *Vanags P.* Preses izdevumu valoda un stils. — Latv. val. kult. jaut., 19. laid., 168. lpp.; *Skujņš Z.* Par kustībām valodā. — Latv. val. kult. jaut., 19. laid., 61. lpp.

stākli var veidot lietvārds ar prievārdu: *No šādas pārslodzes var rasties nervu sistēmas traucējumi. Liekvārdīgajā teikumā Izdarīto eksperimentu rezultātā konstatēts, ka neliela tabakas doza neietekmē dzīvības procesus..* veida apstākli izsakāms ar viena paša lietvārda lokatīvu: *Eksperimentos konstatēts, ka..*

Arī par veida apstākli var būt prievārds kopā ar lietvārdu. Teikums *..republikāņu partijas vadības pūliņu rezultātā Vašingtonas štatā par senatoru ievēlēts..* veidojams šādi: *..ar republikāņu partijas vadības pūliņiem Vašingtonas štatā par senatoru ievēlēts.. Nevis Apvērsuma rezultātā vara pārgājusi dumpinieku rokās.., bet — Pēs apvērsuma vara pārgājusi dumpinieku rokās..*

Šad tad mūsu presē pavīd svešvārdi, kas latviešu valodā maz pazīstami vai nemaz netiek lietoti, piem., *mentors, prezents, korts, statuss.*

Piemēram: *..paši deļotāji un viņu mentori labāk zinās, pie kā vēl strādājams.* Sengrieķu teiku varoņa Odiseja dēla Tēlemaha audzinātāja Mentora vārds dažās valodās kļuvis par sugasvārdu ar nozīmi vadītājs, audzinātājs, padomdevējs'. Taču latviešu valodā šī nozīme nav izplatīta. Vārdu *mentors* pazīstam kā botānikas terminu. Vai latviešu valodas vārdi *skolotājs, audzinātājs* vairs nespētu pildīt savus uzdevumus tikko minētajā piemērā ietvertās domas atklāšanai? Vai *mūzikālais mentors*, kas lasāms kādā citā tekstā, būtu skaidrāks, varbūt daiļskanīgāks par *mūzikas skolotāju*?

Teikumā *Par skaistām acīm tādi «prezenti» nemēdz būt svešais latīņu cilmes vārds likts pēdīnās, taču tās šo vārdu nepadara pazīstamāku, jo*

latviešu valodā to nelieto. Dažās Eiropas tautu valodās šī celma vārdu lieto dāvanas nozīmē.

Dīžošanās ar zināšanām svešās valodās saskatāma arī jauno sporta žurnālistu un jauno sportistu valodā, kad ir runa par tenisa spēli. Mums ir futbola laukumi, ir basketbola, volejbola, hokeja laukumi gan brīvā dabā, gan zem jumta. Arī tenisu gadu desmitiem ilgi spēlējām tenisa laukumā. Bet nu ir parādījies *tenisa korti* — pēc uzbūves un izskata tas pats vecais tenisa laukums. Angļu cilmes vārdu *korts* gan lietoja ap mūsu gadsimta sākumu, kad vēl nebija izstrādāti un ieviesti latviskie tenisa spēles termini. Kāda tagad vajadzība atgriezties pie tā?

Bieži bez vajadzības lieto svešvārdu *statuss*: *Taču tas vēl nenozīmē, ka kinofilma ar piedzīvojumu sižetu vispār nevar pretendēt uz pilnvērtīgas mākslas statusu.* (Citiem vārdiem: *..nevarētu būt pilnvērtīgs mākslas darbs.*) *.. lai arī viesi no citām Savienības republikām un ārzemēm teica, ka mūsu mūzikas statuss ir augsts.* (Citiem vārdiem: *..ka mūsu mūzika ir augstu vērtējama.*) *.. tiek runāts par pārmaiņām sievietes mātes sociālajā statusā; .. sievietes statuss ģimenē.* Latīņu valodas vārds *stāre* nozīmē 'stāvēt'. No *stāre* ir atvasināts lietvārds *status* — 'stāvoklis', latviešu valodā ar galotni *-s* — *statuss*², ko lieto tiesību zinātnes terminoloģijā: *diplomātiskais statuss, juridiskais statuss, konsulārais statuss, karojošās puses statuss* u. c. Pārējos mūsu valodas novados ieviesies Ata Kron-

² Starpniekvalodas, ar kuru palīdzību latīņu un grieķu valodas vārdi varēja ienākt latviešu valodā, šai rakstā nav minētas.

valda darinātais stāvoklis: *starptautiskais, ģeogrāfiskais, sociālais, sabiedriskais, tiesiskais, dienesta, ģimenes, veselības, miera, aplenkuma stāvoklis, karastāvoklis, garastāvoklis, labs, slikts, grūts, neapskaužams stāvoklis* un vēl daudz citu visādu stāvokļu. Bet pēkšņi kādam šķiet, ka vārdkopās *sievietes sociālais stāvoklis, sievietes stāvoklis ģimenē* latviskais stāvoklis neder. Ir vajadzīgs svešvārds *statuss*! Un šim «jauna ceļa» gājējam tūdaļ rodas sekotāji.

Daži latīniskie īpašības vārdi ar izskaņu *-bilis*, kuriem franču valodā ir izskaņa *-able*, vācu valodā *-abel*, latviešu valodā *-abls*, piem., *transportabls, diskutabls, variabls*, mūsu valodā nav bijuši izplatīti. Taču pēdējā laikā bez īpašas vajadzības tos sāk lietot. *Transportabls* un *diskutabls* vietā latviešu valoda nostiprinājusies attiecīgo darbības vārdu ciešamās kārtas divdabji: (*viegli, ērti*) *transportējams, diskutējams* (*jautājums, pieņēmums*), bet *variabls* atbilst latviešu valodas īpašības vārdiem *mainīgs, nepastāvīgs, svārstīgs, grozīgs*.

Ar vārdiem *diskutēt, diskusija* apzīmē domu apmaiņu kādā jautājumā, tā aplūkošanu presē, sapulcē vai mazāka apjoma sarunās. Taču nereti šo vārdu vietā tiek lietoti nozīmē līdzīgie *disputis, disputēt* u. c.: *Septītās klases skolēni disputēja..; Par lugas uzvedumu neizcēlās plašāka disputācija*. Vārds *disputis* lietojams tad, kad runā par zinātnisku mutvārdu strīdu, par zinātniska darba publisku apspriešanu. Vārdu *diskusija* un *disputis* atšķirīgais lietojums jāņem vērā, lai teksts nekļūtu komisks.

Reizē ar nevajadzīgu svešvārda izmantojumu tekstos bieži vien parādās novirzes no svešvārda nozīmes. To cēlonis ir svešā vārda neizpratne, rei-

zēm neprasme to pareizi iesaistīt teikumā vai šī vārda atšķirīga nozīme citā, parasti krievu valodā.

Latīniskas cilmes svešvārdu *ekshumēt* acīmredzot nav sapratis šāda teksta autors: *Kapu vietas mežos un laukos tika ekshumētas, kritušo mirstīgās atliekas savāktas*.. Vārds *ekshumēt* nozīmē izrakt no zemes apbedītu liķi vai tā atliekas. Tātad vai nu *kapu vietas mežos un laukos tika atraktas un kritušo mirstīgās atliekas savāktas*, vai *kritušie tika ekshumēti*.

Sovhoztehnikums bagātīgi asignē audzēkņu māksliniecisko pašdarbību — dzirdam radioraidījumā. *Asignē* jeb piešķir, paredz līdzekļus (naudas līdzekļus, naudas summas) kādam mērķim, šai gadījumā — mākslinieciskajai pašdarbībai. Nevar asignēt pašdarbību, pašdarbības pasākumus (pašdarbību) var finansēt.

Plaši pazīstams svešvārds ir *autoritāte*. Liekas, visiem skaidrs, ko tas nozīmē, taču prakse liecina, ka tā vis nav: ..*šis izstrādājums iemantojis pircēju autoritāti*.. *Pakalpojumu*.. *autoritāte vispirms meklējama kvalitātē*. *Autoritāte* ir cieņa, nozīmīgums, ko ieguvusi kāda persona, šādas personas ietekme uz citiem cilvēkiem. *Autoritātes* vārds ir atvasināts no *autors*, ar ko apzīmē cilvēku, kas kaut ko radījis garīgā darbā. Pircējam varētu būt autoritāte, bet to nevar iemantot izstrādājums, nekādā ziņā jau nu pircēja autoritāti ne. Izstrādājums var iegūt *pircēju atzinīgu vērtējumu*. Tāpat *pakalpojums* neiegūst autoritāti, tas var *kļūt populārs, iegūt popularitāti*. Arī pār šo svešvārdu gadās kļūpt: *Rīgas priede, ieguvusi citu valstu popularitāti*.. Doma, redzams, bijusi šāda: *Rīgas priede ieguvusi popularitāti* jeb *kļuvusi populāra* (*pazīstama, plaši pazīstama*) *citās valstīs*..

Ļoti iemīļoti tagad ir vārdi *akcents* un *akcentēt.* Svešais darbības vārds teikumā bieži parādās nepareizā pārvaldījumā, it īpaši runā, piem.: *Referāts bija akcentēts uz to, ka..* Pareizi: *Referātā bija akcentēts (uzsvērts) tas, ka..* vai *Referents akcentēja (uzsvēra) to, ka..* Dažkārt ieteicams no svešvārda atteikties, tad nepareizi veidoto teikumu *Mēs gribējām uz to akcentēt uzmanību* varam pārveidot šādi: *Mēs gribējām tam pievērst sevišķu uzmanību.*

Vārda *auditorija* (latīniski *auditorium* no *audire* — 'dzirdēt, klausīties') lietojums bieži neatbilst vārda jēgai. Auditorija, pirmkārt, ir telpa, kurā klausās lekcijas, parasti augstskolās. To sauc arī par *klausītavu*. Diemžēl šis nosaukums pamazām iziet no modes pretēji *lasītavai*, kas turas savās pozīcijās svešvārda neapdraudēta. *Auditorijas* otra nozīme ir 'cilvēku kopums, kas kaut ko klausās', proti, 'klausītāji', tātad nevar lietot vārdu savienojumu *klausītāju auditorija*, jo tas ir liekvārdīgs savienojums. Jāizvēlas vai nu *auditorija*, vai *klausītāji*. Neloģiska ir vārdkopa *skatītāju auditorija*, arī *lasītāju auditorija*. Arī tie, kas sēž tribīnēs hokeja sacensībās, ir *skatītāji* jeb *publika*, nevis *auditorija*, kā dažkārt lasīts laikrakstos.

Aizguvumu no franču valodas *ampluā* latvieši lieto aktiera dotībām piemērotu lomu tipa apzīmēšanai, piem., viena aktiera *ampluā* ir komiskas lomas, otra — tragēdijas varoņi. Taču žurnālists, kam iepaticies šis svešais vārds, par basketbolisti, kura kļuvusi savas komandas trenere, raksta tā: *Grūti spriest, ko viņa spēs dot savai komandai jaunajā ampluā.* Nepārspīlētā izteiksmē varētu sacīt: *jaunajā amatā* vai *postenī*, vēl labāk — *ko viņa spēs dot savai komandai kā trenere.*

Dīvaina ir ampuā skaitīšana: *Dina Rīda trīs ampuā*. Pieņemams vēl būtu *trejāds ampuā*, taču vienmēr jāapsver, vai latvisks vārdu savienojums nav skaidrāks par svešvārdu: *Dinam Rīdam, kādas filmas scenārija autoram, režisoram inscenētājam un aktierim, ir trejāds darbibas lauks*.

Iemīļots ir arī vārds *nostalgija*. Par tā nozīmi šā vārda lietotājiem ne vienmēr ir skaidrs priekšstats, piem., [rīdzinieci Intai, kas strādā kolhoza bērnodrāzā] *nostalgija pēc Rīgas nemaz nav aktuāla*. Grieķu cilmes saliktenis, kura pamatā ir sengrieķu dzejnieku apdziedātā Trojas kara varoņu atgriešanās mājās, nozīmē 'ilgas pēc mājām, ilgas pēc dzimtenes'. Tā kā Rīgā ir Intas mājas, *nostalgijas vārdā «māju», proti, «Rīgas», jēdziens ir jau ietverts, tāpēc nostalgijai nav nepieciešams apzīmētājs pēc Rīgas*. Arī vārdu savienojums *nostalgija pēc miera* liecina, ka šā svešvārda lietotāji ikvienas ilgas cenšas apzīmēt ar vārdu *nostalgija*. Abas minētās frāzes izsakāmas vienkārši un skaidri: *Inta pēc Rīgas nemaz neilgojas un ilgas pēc miera*.

Daudzās valodās pazīstams ir svešvārds *kinematogrāfija* ar nozīmi 'kinofilmu ražošana un demonstrēšana' un 'kinomāksla'. Ar vārdu *kinematogrāfs* apzīmē aparātu, ierīci kustīgu objektu fiksēšanai filmā un iegūto attēlu projicēšanai uz ekrāna. Taču šādai aparatūrai ir arī citi, šķiet, jaunāki nosaukumi: *kinoaparāts, kinoaparātūra, kinoiekārta, kinokamera, filmaparāts*, tāpēc *kinematogrāfs* minētajā nozīmē ir krietni nosirmojis, bet kinoteātra nozīmē, kurā to senāk lietoja, tas jau ir apbedīts.

Krievu valodā vārdu *кинематограф* dažkārt lieto arī kinomākslas nozīmē. Tā ietekmē arī lat-

viešu valodā itin bieži vārda *kinomāksla* vietā lieto *kinematogrāfs*: *Protams, varētu jau vēlēties ne tikai veiklu, jau agrāk kinematogrāfā apgūtu izteiksmes līdzekļu lietošanu..; ..runāja par nepieciešamību pēc ģenētiskajām saiknēm nacionālā kinematogrāfa ietvaros.. Šais teikumos īsti vietā būtu vārds kinomāksla. Neko nevarētu iebilst pret kinematogrāfiju, jo salikteņa otrā daļa -grāfija ir izmantota arī citu mākslas nozaru nosaukumos: horeogrāfija, scenogrāfija, ksilogrāfija, fotogrāfija (biežāk gan — fotomāksla). Turpretim izskaņa -grāfs raksturīga ierīču un aparātu nosaukumiem: fonogrāfs, hronogrāfs, hektogrāfs, kā arī personu apzīmējumiem dažādās specialitātēs: bibliogrāfs, biogrāfs, etnogrāfs, fotogrāfs, ģeogrāfs u. c. Kinomākslas nozīmē lietotais kinematogrāfs ir gluži kā balts zvirbulis pelēko vidū.*

Latviešu valodā lieto grieķu cilmes lietvārdu *entuziasms*. Dažās Eiropas tautu valodās no šī attiecīgi pielāgotā grieķu valodas lietvārda ir atvasināts darbības vārds, piem., vācu valodā *enthusiasmieren*, bet latviešu valodā tāds nav pazīstams, jo pēc tā acīmredzot nav bijusi vajadzība. Taču oriģinalitāte ir vilinoša, un nu tiek radīts svešs divdabis: ..*ne viņu dzejā iemilējies aktieris, nedz arī entuziasmēts kritiķis*.., jo latviskais *sajūsmināts* laikam šķitis pārāk necils.

Grieķu cilmes svešvārds *stihija* grieķiskā daudzskaitļa formā *stoicheia* tālajā senatnē nozīmēja to pašu, ko latīņu valodas vārds *elementa* (elementi), proti, '(kādas zinātnes) pamati, pamatprincipi, arī pirmsākumi, pirmvielas, pamatvielas'. Visu lietu pirmsākumi, pēc senās Grieķijas filozofu materiālistu domām, ir uguns, ūdens, gaiss un zeme.

Vairāk nekā pēc diviem tūkstošiem gadu tautu valodās vēl arvien dzīvo senie jēdzienu apzīmējumi *stihija* un *elements*, taču šo vārdu nozīme un lietojums mūsdienās visās valodās nav vienāds. Latviešu valodā par stihiju sauc varenus dabas spēkus — viesuļvētras, plūdus, vulkānu izvirdumus, zemestrīces, kas tātad ir sengrieķu materiālistu filozofijā minēto pamatvielu kustības izpaudumi. Turpretim vācu, angļu un franču valodā šajā nozīmē lieto no latīņu valodas (*elementa*) aizgūto vārdu. Tā, piemēram, vācu valodas frāze *in der Macht der Elemente sein* latviski tulkojama: *būt stihijas varā*. Krievu valodā *стихия* nozīmē dabas spēkus, kā arī pierastu vidi, ierastu nodarbošanos, dzīvesveidu, izturēšanos. Ja sarunā ar aktieri tiek sacīts *jūsu stihija ir teātris*, tūdaļ redzams, ka tā ir kalka no krievu valodas. Latviski sacītu *jūsu aizraušānās ir teātris* vai kā citādi. Arī valodu nevaram saukt par stihiju, kā tomēr ir darīts teikumā *Par galveno pēkšņi kļuva stihija, kuras esamību līdz šim neviens īpaši nebija ievērojis, — valoda*. Vārdi reizēm iegūst jaunas nozīmes, taču tas notiek daudz lēnāk, nekā liekas notiekam gadījumā ar *stihiju*. Tik pēkšņu, strauji plašumā ejošu pārvērtību nevar uzskatīt par dabisku valodas mainīšanās procesu. Šobrīd latviski sakām *būt savā elementā* un *fizikas pamati*, bet, ja kāds lieto *būt savā stihijā* (*быть в своей стихии*) un *fizikas elementi* (*элементы физики*), tad tā ir vārdu lietojuma stihiska pārņemšana no citas valodas.

Kādā laikrakstā bija lasāms šāds apgalvojums: *Taču ASV neatlaidība, tieksme saskaņā ar saviem stratēģiskajiem plāniem pārvērst Eiropu par «kodolkara teātri».. ir tikai viens iemesls tam, ka mūsu kontinentā parādījušās «Pershing»*

tipa un spārnotās raķetes. Lasītājs brīnās: pārvērst Eiropu par kodolkara teātri! (Pēdiņas te neko nenoskaidro.) Kāpēc tad Eiropas tautas riko demonstrācijas un protestē pret raķešu izvietošanu, ja aizokeāna valsts tādu teātri vien grasās taisīt, tikai jokus dzīt?

Lai šo mīklu atminētu, jāatceras, ka *teātris*, no sengrieķu un latīņu valodas ienākdamas jaunākās valodās, reizē ar pamatnozīmi ir paņēmis līdzī arī otru nozīmi — 'notikuma, darbības vieta', jo senajā Grieķijā brīvdabas teātros dažkārt notika arī tautas sapulces. Un tā vārds *teātris* ar attiecīgu apzīmētāju daudzās valodās saglabājies arī kā karadarbības vietas — karalauka apzīmējums. Minētā avīzes raksta teikumā vārda *teātris* vietā liekams vai nu latīniskas cilmes vārds *arēna* (senajā Romā laukums amfiteātra vidū tāpat kā mūsdienu cirkā; tur notika gladiatoru cīņas), vai no franču valodas nākušais *placdarms* (ieroču atrašanās vieta): .. *pārvērst Eiropu par kodolkara arēnu vai kodolkara placdarms*.

Interesanti ir palūkoties arī uz kādu citu ceļu, pa kuru gājis senā teātra vārds. *Анатомический театр, anatomical theatre, teatro anatomico, amphitêatre anatomique, anatomisches Theater* (līdz 20. gadsimtam) burtiskā tulkojumā būtu *anatomiskais teātris*. Kāds tad izskatās šis teātris, un ko tur dara? Agrāko laiku universitāšu auditorijās sēdvietas bija pusloka rindās pakāpeniski paaugstinātas kā senajā grieķu teātri. Šādā auditorijā mācījās arī medicīnas studenti — mācījās anatomiju teorētiski un praktiski. Mūsu gadsimta divdesmito gadu sākumā Latvijas universitāte šādas telpas, tāpat veselas ēkas apzīmēšanai sāka lietot vārdu *anatomikums* — ar tādu pašu izskaņu kā vārdos *tehnikums* un *praktikums*.

Laikrakstos bieži ir arī liekvārdība, piem., tekstā lietots svešvārds, kam ar saikli un pievienots tās pašas nozīmes latviešu valodas vārds: *pilsētas komerciālā un tirdznieciskā daļa; pateicoties agresīvai un uzbrūkošai spēka spēlei; viņiem bija ko demonstrēt un rādīt*. Ir arī citāds vienas un tās pašas nozīmes svešā un latviskā vārda saistījums: *maza mikropauze, dzīves biogrāfija, vizuāli redzami tēli, piezīmju bloknots*. Saliktenis ar *mikro-* pirmajā daļā vienmēr apzīmē kaut ko mazu, tā ka šādam saliktenim ir lieki pievienot īpašības vārdu *mazs*. Nevainojama būtu latviskā *maza* vai *isa pauze*. Par *biogrāfiju* taču sauc *dzīves aprakstu* un par *vizuālu* — to, kas uztverams ar redzi. Franču valodas saliktenis *bloc-notes* nozīmē 'piezīmju bloks'. Latviski tātad lietojams vai nu *bloknots*, vai *piezīmju bloks*.

Liekas, ka svešvārdu lietošanā būtu mazāk kļūdu, ja runātāji un rakstītāji biežāk ielūkotos vārdnīcās un rūpīgi apsvērtu katru runājamu vai rakstāmu vārdu — ar cieņu izturētos pret tiem, kas klausās runāto vai lasa rakstīto.

VALIJA STRAZDIŅA

PARTIKULA VIEN MODES TĒRPĀ

Palīgvārdus, kas citam vārdam, vārdu savienojumam vai visam teikumam piešķir zināmu nozīmes nokrāsu, gramatikā sauc par partikulām. Daļa partikulu var atrasties gan niansējamā vārda priekšā (prepozitīvas partikulas), gan aiz tā (postpozitīvas partikulas), bet dažu partikulu vieta teikumā ir stingri noteikta.

Partikulu novietot teikumā cilvēks neapzināti iemācās bērnībā reizē ar runātprasmes apgūšanu.

Aplūkosim partikulas *tikai* un *vien*, kuras gan ierobežo, gan pastiprina kāda vārda vai vārdu savienojuma nozīmi. Ierobežojuma nozīmē lietota partikula *tikai* atrodas niansējamā vārda vai vārdu savienojuma priekšā, bet partikula *vien* kā ierobežojuma, tā pastiprinājuma nozīmē vienmēr — aiz niansējamā vārda¹: *Tu, elles kalps, tu neesi līdzīgs man. Es kalpoju tikai sev.* (Rainis. Uguns un nakts.) *No viņa labvēlības, kas bija iekarojama tikai ar stabilām anatomijas zināšanām, bija atkarīga..* (L. Sakne. Bez «Hipokrata zvēresta», 1984.) *Rakstidama kreklu šuvu, Rakstidama nēzdodziņus, Rakstīt vien norakstīju Savu maizes arājiņu.* (Tautasdziesma.) *Gudrs cilvēks neskatās uz to vien, kas tagad ir, bet domā arī par nākamajiem laikiem.* (R. Blaumanis. Aizvien lillā.) *Un uz priekšu, uz priekšu vien Pār purviem un mežiem, un tīreļiem.* (V. Plūdonis. Uz saulaino tāli.) *Manī jau nevērtēs augstu Svešs, kuru neglaudu es, Tu vien man māsi ar plaukstu No kalna galotnes.* (E. Plaudis. — Lit. un Māksla, 1985, 15. febr.) Partikulas *tikai* un *vien* arī abas reizē niansē vārdu vai vārdu savienojumu, viena nostādāmās niansējamā vārda priekšā, otra — aiz tā: *Ne tikai sikhu ekstrēmisti vien.* (Padomju Jaunatne, 1984, 11. apr.) Ja dzejā ritma dēļ ir nepieciešams vienzilbīgs vārds, partikulas *tikai* vietā lieto partikulu *tik*: *Zemu, zemu saule tek, Tik ar roku neaizsniedzu.* (Tautasdziesma.) Tādu piemēru netrūkst arī vēlāko laiku dzejā: *Iz*

¹ Sk.: Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I. R., 1959, 780. lpp.

pasaules brīvība nicin nikst, Tik kalpību ieraudzīt vari. (F. Sillers. Jātnieku dziesma. E. Veidenbauma atdzejojums.) *Tik tad pie manis, draugs, nāc gaišs, Kad darbs un mīla galā!* (Ē. Ādamsons. Dzejnieka elēģija.) *Mans prieks būs iss. Tik cerībā, ka piepildījums atvērsies.* (R. Valnere. Baltais audekls.)

Pēdējos gadu desmitos vērojams, ka dzejnieki partikulu *vien* jo bieži liek niansējamā vārda priekšā, piem.: *Jums vajag maz un man — gandrīz nekā. Vien drosmi, kad ir dzeja jārunā.* (Ā. Elksne. Pa asmeni, pa staru.) *..no dzīves labās, dzīves trakās vien atmiņu un sviedru smaka..* (U. Krasts. Zvejniecības muzejā.)

Vai būtu radusies spiedīga vajadzība mainīt *vien* vietu teikumā? «Latviešu valodas kultūras jautājumu» 1965. gada laidienā M. Lepika ir analizējusi partikulas *vien* lietojumu mūsdienās un konstatējusi, ka prozā — atšķirībā no dzejas — atkāpes no šīs partikulas lietošanas likumības ir izņēmuma parādība. Kas vērojams šobrīd, pēc divdesmit gadiem? Dzejā joprojām atkāpe ir ļoti iemīļota, un proza pūlas dzejai līdzī turēties — izņēmums vēršas izplatītā parādībā. Margēris Zariņš, piemēram, saka tā: *Rakstiet pats, kā gribat, bet par Paulu runāriet vien labu, bet, ja nevarat teikt nekā laba, tad klusējiet!* (Vāczemē. — Lit. un Māksla, 1978, 17. nov.) Šim teikumam varēja izvēlēties vienu no vairākiem pareiziem partikulu lietojuma veidiem: *tikai labu, vienīgi labu, labu vien, tikai labu vien.* Daudz šādu *vien* pārstatījumu ir «Kapelmeistara Kociņa kalendārā».

Atkarā no dzejas ritma vajadzībām, kā redzējām, var izmantot vienu no prepozitīvajām partikulām *tikai* vai *tik*. Varbūt postpozitīvajai *vien*

ir tik lielas priekšrocības labskaņas ziņā, ka *tik* no dzejas jāizskauž un tās uzdevumi jāuztic partikulai *vien*? Par to nu ir jāšaubās. Prozā šādi diskriminācijai, šķiet, nebūtu iemesla, kaut gan arī tur var būt labskaņas un ritma prasība.

Liekas, ka tieksme pēc neparastuma, pēc originalitātes, nevis vajadzības spajds ir cēlonis valodā iesakņojušos likumību ignorēšanai. Un neparastais vārda vai konstrukcijas lietojums tūdaļ saģūsta citus valodas līdzekļu izmantotājus — tos, kas nevēlas vai nespēj būt kritiski.

To varētu iedomāties notiekam apmēram tā. Kāda daiļliteratūras tulkotāja ir rakstījusi: *Vien jāuzliek vēl cepure*. Ā, skan svešādi, oriģināli, domā žurnāliste, un nākamajā avīzes numurā jau lasām: *Mainās vien cilvēki, kas tā otrādi runā*.. Un drīz cita žurnāliste citā avīzē saka: *Kas par to, ka tā maksā vien 86 rubļus 80 kapeikas*: Trešā jau cītīgi seko modei: *Vinjetīgās gulbju virtenes ir vien balerīnas dejas rāmis*, — nemaz nemanīdama, ka nu gan ir tā reize, kad teikuma plūdums aizķeras, jo blakus atrodas vienzilbīgie vārdi *ir un vien*. Tas nenotiktu, ja sacītu *ir tikai (ir vienīgi) balerīnas dejas rāmis*. Teikumos *Juris Pļaviņš Kangara lomā demonstrē vien sliktu štampu kompleksu*; *Žēl, ka aktieris nesaprot: ar efektīgu apmetni vien par maz, lai nospēlētu Kangaru* (Radio, 1986, 7. febr.), otro *vien* novietodama aiz vārda *apmetni*, teksta autore devusi klausītājiem iespēju tūdaļ pareizi uztvert domu, turpretim pirmais *vien* domas uztveri apgrūtina, jo kā postpozitīva partikula tas attiektos uz vārdu *demonstrē*, taču autore acīmredzot gribējusi to saistīt ar vārdu savienojumu *sliktu štampu kompleksu*. Te derēja partikulas *vienīgi* vai *tikai*.

Varbūt vienam otram šķiet, ka partikulai *vien* piemīt tāda kā sevišķa senuma nokrāsa? Tāpēc to it kā velk no pūra lādes laukā, lai lepotos, arī nevietā valkājot. *Tikai* un *tik* tāpat ir sen mūsu valodā lietotas, kā redzams tautasdziesmās un citos vecākos tekstos.

Cienīsim tradīcijas arī valodā, ne tikai sadzīvē un citur, kur pūlamies tās spodrināt! Sāksim to darīt tūdaļ — tagad, kad apbrīnu plašā pasaulē izraisījušas mūsu tautasdziesmas, — un nepārvērtīsim valodu par modes dāmu, kas nemitīgi maina sava tērpa modeļus!

DORISA SNĒ

IEVEST VAI IEVIEST

Verba *ievest* pamatnozīme ir 'vedot nogādāt kur iekšā', piemēram, *ievest sienu šķūnī, ievest zirgu stallī, ievest bērnu istabā* u. tml. Līdzīgi var *ievest preces no citām zemēm, ievest preces veikalā. Arī ceļš, taka var kur ievest.*

Verbu *ievest* ar nozīmes pārnēsumu lieto gadījumos, kad iztēlē it kā nonākam kādā vidē, kas mūsu apziņā asociējas ar konkrētu ievēšanu. Piemēram, *Ezeriņa vecmāmiņa ieved savu mazdēlu tautas dziesmu, pasaku un teiku pasaulē* (M. Kalve. Daži vārdi par Jāni Ezeriņu un viņa novelēm. — J. Ezeriņš. Novēļu izlase. R., 1955, 3. lpp.); *.. Vitauts Ļūdēns droši mūs ieved savā dzejas pasaulē..* (Jaunās Grāmatas, 1969, № 1, 15. lpp.).

Līdz ar straujo zinātnes un tehnikas attīstību rodas daudz jaunu jēdzienu, atklājumu, pētniecības metožu, darba paņēmieni u. tml., kas jādara

zināmi arī citiem sabiedrības locekļiem ārpus šo atklājēju, izgudrotāju, racionalizatoru loka. Tas nozīmē, ka šie jauninājumi ir *jāievieš*.

Verbu *ieviest* lieto ar nozīmi 'padarīt plaši zināmu, plaši lietojamu', arī 'sākt plaši lietot (kādu jauninājumu)': *Sirds elektrostimulācija jau ieviesta klīniskajā praksē* (Cīņa, 1962, 26. sept.); *Uzņēmumā ieviestas vairākas jaunas konveijera līnijas..* (Padomju Jaunatne, 1979, 30. martā); *Ieviešot jaunas novērošanas metodes un aparātus, ..cilvēks iespiedisies arvien dziļāk pasaules telpā* (J. Ikaunieks. Zvaigžņotais Visums. R., 1958, 52. lpp.). Līdzīgi ražošanā var *ieviest pirmrindnieku pieredzi, racionalizācijas priekšlikumus*, sadzīvē var *ieviest jaunas tradīcijas, ieražas*, valodā var *ieviest jaunus vārdus, jēdzienus*.

Iepriekšminētajos gadījumos verba *ieviest* vietā bieži vien nepareizi lieto verbu *ievest*. Šķiet, to varētu izskaidrot ar krievu valodas vārda *ввести* burtisko pārcēlumu latviešu valodā. Taču nav nekādas vajadzības paplašināt verba *ievest* jau tā plašo lietojumu, ja turklāt latviešu valodā ir atbilstošs verbs *ieviest*. Vārds *ieviest* atrodams jau K. Milēnbaha un J. Endzelīna «Latviešu valodas vārdnīcā», gan ar norādi «reti». Arī divvalodu tulkojošās vārdnīcas līdz pat četrdesmito gadu beigām verbu *ieviest* nedod. Piemēram, J. Dravnieka «Krievu-latviešu vārdnīcā» (1931) krievu valodas vārds *ввести* tulkots ar vārdiem *tikt ievests, ieviesties*. Taču, sākot ar piecdesmitajiem gadiem, vārdnīcās parādās arī verbs *ieviest*. Protams, tam ir šaurāka lietojuma sfēra nekā verbam *ievest*, taču mūsdienās, kad nemitīgi rodas kas jauns un tas ir jādara zināms visai sabiedrībai, jānodod visas sabiedrības lietošanā, arī verbu *ieviest* lieto bieži.

Verbu *ieviest* lieto arī, runājot par kādas augu šķirnes vai dzīvnieku sugas ieaudzēšanu jaunos apstākļos vai pilnīgi jaunu šķirņu, jaunu sugu ieaudzēšanu, turklāt *ieviest* nozīmē ieaudzēt nevis atsevišķus eksemplārus, bet gan panākt to plašu ieaudzēšanu, piemēram, .. *diķsaimniecībās sekmiģi ieviestas sudrabkarūsas* (Latvijas dzīvnieki. R., 1966, 12. lpp.).

Verbu *ievest* nepareizi lieto ne tikai vārda *ieviest* vietā, bet arī vairāku citu verbu vietā: *ievest līgumā jaunu punktu*, *ievest sarakstā jaunu biedru*, *ievest matemātikā jaunus simbolus* u. tml. Šādos gadījumos jo sevišķi izpaužas verba *ievest* arodžargona nokrāsa. Te būtu jāmeklē citi vārdi, kas atbilstu teksta saturam: jaunu punktu līgumā var *uzņemt*, *iekļaut*; jaunu biedru sarakstā var *ierakstīt* (jo sarakstus mēs papildinām rakstveidā); jaunus simbolus var *pieņemt* (jo tie ir nosacīti apzīmējumi).

Latviešu valodā ir plaši lietots vārdu savienojums *ievest kārtību*. Arī šeit verbs *ievest* nebūtu vēlams. Runājot par kārtību, būtu jāšķir kārtība kādā kolektīvā un kārtība kādā vietā, telpā. Pirmajā gadījumā jālieto verbs *nodibināt*, piemēram, *nodibināt uzņēmumā kārtību*; otrajā gadījumā — verbs *sakārtot*, piemēram, *sakārtot atvilktni, istabu* (nevis *ievest kārtību atvilktnē, istabā*).

Tā kā verba *ieviest* semantikā ir ietverts plašuma jēdziens, tad, runājot, piemēram, par saskaņu, draudzību u. tml., kas nesaistās ne ar ko plašu, visiem zināmu vai visiem lietojamu, labāk lietot verbu *nodibināt*, piemēram, *nodibināt saskaņu tēva un dēla starpā*.

Tādējādi verbs *ievest* būtu jālieto, vienīgi runājot par priekšmetu, dzīvu būtņu nogādāšanu kur iekšā.

PAR STARP CITU UN CITA STARPA

Vārdu savienojumu *starp citu* lieto, norādot, ka runā, tekstā iestarpinātais nav galvenais, ir tikai saistīts ar izteikto domu, piemēram, *Viņa esot atsitusies tēvā. . . Starp citu, līdz pat šai dienai nez kāpēc domāju, ka Irēnas tēvs miris. Varbūt tāpēc, ka, retumis pieminēts, viņš vienmēr eksistēja pagātnes formā.* (R. Ezera. Pati ar savu vēju. 2. grāmata. Nodevība. R., 1984, 185. lpp.); «*Var būt, ka Dacei šonakt piedzims bērns. . .*» *To viņa pateica it kā starp citu, kā knisli iesprauda starp divām zvaigznēm.* (I. Ziedonis. Poēma par pienu. R., 1977, 130. lpp.)

Vārdu savienojums *starp citu* atbilst krievu valodas *между прочим* un vācu valodas *unter anderem* lietojumam.

Pirmais komponents vārdu savienojumā *starp citu* ir prievārds *starp*, otrais — vietniekvārds *cits* vienskaitļa akuzatīvā. Sajā vārdu savienojumā ir it kā novirze no parastā prievārda *starp* lietojuma. Tā kā vietniekvārds *cits* ir lietots vienskaitļa akuzatīvā, tad būtu jāseko arī otram objektam vienskaitļa akuzatīvā, piemēram, *stāvēt starp tēvu un māti*, vai arī vietniekvārds *cits* jālieto daudzskaitļa datīva un instrumentāļa kopīgajā formā, piemēram, *stāvēt starp abiem vecākiem*. Ar piebildes nozīmi šāds lietojums ir dots K. Mīlenbaha vārdnīcā piemērā: *meitas starp citām lietām stāsta.* (K. Mīlenbahs. Latviešu valodas vārdnīca, III sēj., 1046. lpp.) Tas norāda, ka vārdu savienojums *starp citu* ir valodā nostiprinājies ar elidējumu. Nesaīsināti tas varētu skanēt: *starp citu teikto, minēto* u. tml. Elidētajā vārdu savienojumā

vietniekvārds *cits* ir lietots lietvārda nozīmē un izsaka kopuma nojēgumu.

Ar nozīmi *starp citu* pēdējos gados daži savā runā un rakstos lieto vārdu savienojumu *cita starpā*, piemēram, .. *šoferis, kas pirms tam kravas Daugavpils apkaimē vadājis, cita starpā teica: «Te, ziemēšos, iemācāmieš daudz..»* (Cīņa, 1986, 1. apr.); ..[nosapņotais] *sapnis nepiepildījās — mātei neiznāca sēdēt Alūksnes baznīcā ar baltu aubiti galvā pirmajā solā un klausīties dēla sprediķi.. Cita starpā, par to viņa pati man ir daudzreiz pārmetuma sprediķus sacījusi.* (A. Pelēcis. Alūksnes grāmata. R., 1984, 83. lpp.)

Paralēli prievārdam *starp* iespējams lietot arī apstākļa vārdu *starpā*. Tomēr vārdu savienojumā *cita starpā* tāpat ir elidējums (*cita teiktā, minētā starpā*) un valodas lietotāju apziņā tas saistās ar vārda *starpa* konkrēto nozīmi, piemēram, *pirkstu starpa, pirkstu starpā*, neiegūstot pilnīgu nozīmes pārnēsumu.

Tāpēc labāk ar piebildes nozīmi lietot mūsu valodā iesakņojušos *starp citu*.

BRIGITA KABUCE

ORGANIKA — MODES Vārds vai NEPIECIEŠAMĪBA?

Mūsdienu literārajā valodā nereti sastopam vārdu *organika*, piemēram: *likt eksāmenu organikā, izvest uz lauka organiku*. Latviešu valodā vārds *organika* saistās vispirms ar tādām nozārēm kā ķīmija un lauksaimniecība, bet pēdējo desmit gadu laikā sevišķi aktivizējies šā vārda lietojums, runājot par literatūru un mākslu. Rodas

jautājums, kas tad īsti ir *organika* — modes vārds vai valodas attīstības diktēta nepieciešamība? Noskaidrosim vispirms vārda *organika* nozīmi.

Vācu valodā *Organik* ir termins, ar ko apzīmē zinātni par orgāniem, kā arī organisko ķīmiju.¹ Krievu valodā *органика* nozīmē organiskā ķīmija, vārdnīcās norādīts, ka šis vārds lietojams sarunvalodā.² Vārds *organika* ar vācu un krievu valodas starpniecību ienācis ķīmijas un lauksaimniecības speciālistu neoficiālajā profesionālajā runā. No šo profesiju pārstāvju sarunvalodas tas iekļuvis preses izdevumos, kur organiskā ķīmija formas īsuma dēļ dažkārt tiek saukta par *organiku*. Taču ne visu to, kas iederas šaurā profesionālās saziņāšanās līmenī, drīkst pārnest rakstu valodā.

Savukārt no vārda *organika* ir atvasināts darītājsvārds *organīķis*. Par *organīķiem* sevi sauc ķīmiķi, kas nodarbojas ar organiskās ķīmijas problēmām. Nereti vārdu *organīķis* sastopam arī rakstu valodā, dažkārt pat ar garo patskani *ā* (kaut gan literārās valodas normai atbilstu variants ar īso *a*): *.. padomju ķīmiķi organīķi sintezējuši daudz jaunu vielu, kam liela nozīme medicīnā, lauksaimniecībā un ķīmiskajā rūpniecībā.* (Zvaigzne, 1963, № 4, 17. lpp.) *Ši aptuvenā empīriskā sakarība līdzējusi daudzu orgānisko skābju struktūras noskaidrošanai, un dažkārt orgānīķi tai pievēršas vēl šodien.* (J. Stradiņš. Cilvēki, eksperimenti, idejas. R., 1965, 224. lpp.) Literārajā valodā, runājot par ķīmijas nozari, jālieto oficiālais terminoloģiskais vārdu savienojums *orga-*

¹ Sk., piem.: Fremdwörterbuch. Leipzig, 1963; Wahrig G. Deutsches Wörterbuch. München, 1980.

² Словарь русского языка. Т. II. М., 1982, с. 637; Русско-немецкий словарь. М., 1978, с. 436.

niskā ķīmija un tās speciālisti saucami par organiskās ķīmijas speciālistiem.

Nevēlams ir arī vārda *organika* lietojums organisko mākslu nozīmē: *Smiltsaugsnēs, pieplanētās vietās, kur noņemta augsnes virskārta, nežēlojam 50 un vairāk tonnu organikas.* (Cīņa, 1974, 7. jūn.) Mēslu apzīmēšanai joprojām der vārdu savienojums *organiskie mēsli*, kas iekļaujas attiecīgajā terminoloģiskajā sistēmā: *Augšanas laikā [puķēm] dod arī virsmēslojumā atšķaidītus organiskos un minerālos mēslus.* (P. Dindonis. Puķkopība. R., 1955, 147. lpp.) Nevajadzētu nepelnīti aizmirst labu mūsu pašu valodas vārdu *kūtsmēsli*, kas minēts «Agronomijas terminu vārdnīcā» (R., 1973). Pret vārdu *organika*, *organikis* lietošanu ķīmijas vai lauksaimniecības speciālistu neoficiālās profesionālās runas ietvaros nebūtu īpaši jāvēršas, bet šo vārdu ieviešana zinātniskajā terminoloģijā nav vajadzīga.

Vārdu *organika* bieži dzird lietojam mākslas parādību apcerējumos, kur tas pēdējā laikā kļuvis gandrīz vai par modi: *..[aktieris] ar savu patiesības izjūtu un pilnīgo organiku bija labs palīgs režisoriem.* (Zvaigzne, 1979, № 13, 23. lpp.) *Sajā [dzejoļu] krājumā.. skan tautas ētikas organika.* (M. Čaklais. Saule rakstāmgaldā. R., 1975, 75. lpp.)

Nereti vērojama autoru tieksme pēc originalitātes, neveiksmīgs nemotivēti lietotu svešvārdu saistījums, piemēram: *..reflektējošā organika grūti sadzīvo ar skaudrāku dramatismu, un agri vai vēlu to pārņem norimtība, dzīvi vērtējošs pārstāsts.* (Lit. un Māksla, 1984, 17. aug., 7. lpp.) Nebūtu nekādu iebildumu pret originalitāti vispār, bet vajadzētu gan izvairīties no tāda svešvārdu

lietojuma, kas tikai sarežģī izteiksmi un apgrūtina teksta satura uztveri.

Minētajos piemēros vārds *organika* lietots vārda *organiskums* vietā. Šāds vārda *organika* lietojums jāatzīst par kļūmīgu. Vārds *organika* ir atvasināts no vairāknozīmju vārda *orgāns*, kuram mūsu valodā nav nozīmes, kas būtu attiecināma uz cilvēka psihi, raksturu, personību, nav arī nozīmes, kas rādītu iekļaušanos kādā sistēmā vai atbilstību (kā) būtībai.³ Tāpēc šādām vārda *organika* nozīmēm nav jēdzieniska kopsakara ar pamatvārdu, kas savā primārajā nozīmē attiecas tikai uz kāda organisma daļu ar noteiktu uzbūvi un noteiktām, specifiskām funkcijām. No vārda *orgāns* veidotajam īpašības vārdam *organisks* turpretī ir jēdzieniska saistība ar visu organismu kā ar vienotu, mērķtiecīgi saistītu, funkcionējošu veselumu. Domājams, ka tieši vārda *organisms* semantikas ietekmē radušās īpašības vārda *organisks* nozīmes: 'tāds, kas sistēmiski saistīts ar cilvēka psihi, raksturu, personību, cilvēka būtību' un 'tāds, kas ir likumsakarīgi iekļauts kādā sistēmā; tāds, kas atbilst (kā) būtībai'. Ar šīm nozīmēm semantiski saistās no vārda *organisks* darinātais lietvārds *organiskums*, tāpēc nav nekādas vajadzības pēc vārda *organika* lietojuma arī šajā nozīmē.

Latviešu literārajā valodā attiecīgajās nozīmēs ir nostiprinājušies nepārprotami un pietiekami izplatīti vārdi *organisks*, *organiskums*, kas laika gaitā kļuvuši par latviešu valodas sastāvdaļu: *Reti kādā no mūsu filmām sastopamies ar tik daudzām aktieru veiksmēm, šķiet, ka.. loma rakstīta tieši [jaunajam aktierim].. tik organisks viņš*

³ Sk.: Latviešu literārās valodas vārdnīca. 6. sēj. 1. d. R., 1986.

ir šajā tēlā. (Runā kinematogrāfisti. R., 1979, 15. lpp.) Pie 1973. gada labākajām dzejas grāmatām pieder Ā. Elksnes «Klusuma krastā» ar organiskumu, vienotību. (V. Valeinis. Latviešu lirikas vēsture. R., 1976, 336. lpp.)

Pirms izšķiramies par kāda svešvārda lietošanu, nepieciešams precīzi zināt šā vārda nozīmi, novērtēt runas situāciju un stilu. Kaut arī daudzi senāk pelti un skausti svešvārdi latviešu valodā iesakņojušies, tomēr vārdu izvēlē vajadzīga kritiskāka pieeja, jo ne jau katrs modē nācis svešvārds var ieviesties literārajā valodā un to bagātināt. Modes vārdiem (tāpat kā modei vispār) nav jāseko aklī.

MARIJA SOMANE

PAR CĒLOŅA UN NOLŪKA NOJĒGUMU

Apstākļa vārdu *kāpēc*, *kādēļ* atšķirīgā nozīme norādīta «Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcā», kas iznāca 1981. gadā. Tur norādīts — *kāpēc* izsaka cēloni, *kādēļ* — nolūku. Turpretī 1951. g. izdotajā latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcā trīs apstākļa vārdi — *kādēļ*, *kālab*¹, *kāpēc* — stāv blakus vienā rindā bez kādām norādēm. Tas acīmredzot nozīmēja, ka tie ir sinonīmi, un tā maldināja daudzus rakstītājus.

Andrejs Upīts savos darbos konsekventi šķir apstākļa vārdu *kāpēc*, *kādēļ* un prievārdu *dēļ* un *pēc* lietojumu pēc nozīmes. Piecdesmitajos gados, kad LVI izdeva A. Upīša «Kopotus rakstus», rakstnieks diezgan bieži apmeklēja izdevniecību

¹ *Kālab* ← *kā laba dēļ*.

un iegriezās pie mums, redaktoriem. Vienreiz viņš ņemās skaidrot, ka vārdi *kāpēc*, *pēc* izsaka iemeslu, *kādēļ*, *dēļ* — nolūku.

Kā ko rakstīt, tā bija izcilā valodas meistara sirdslieta. Mēs, tā laika redaktori, ievērojām viņa norādījumus.

Kā ir šobrīd ar šiem apstākļa vārdiem un prievārdiem, redzams gan periodikā, gan tulkotajās grāmatās, ko izdod izdevniecība «Liesma».

Lūk, ko lasām periodikā A. Laurinčuka apraksta «Vjetnamieša smaids» (Cīņa, 1985, 6. sept.) tulkojumā: *..prožektori padarija saredzamus cilvēku siluetus, bet tādēļ stūrēt nekļuva vieglāk. Velosipēdisti pieraduši, ka ceļā viņus ciens, tādēļ nemūk projām.* Kaut gan abos gadījumos skaidri redzams cēlonis, iemesls un jāsaka *tāpēc stūrēt nekļuva vieglāk, tāpēc nemūk projām*, tulkotājs lieto nolūka izteicēju *tādēļ*, lai gan nolūka tur nav.

Marlēnas Dītrihās stāstījuma «Ņemiet manu dzīvi» (Lit. un Māksla, 1985, 6. sept.) tulkojumā rakstīts: *..mūsu zābaki bija pietiekami lieli, tādēļ sāpes nejutu.. Neviens no daudzajiem solījumiem netika pildīts. Kādēļ es par to jutos atbildīga? .. jutos atbildīga tādēļ..* Atkal tā pati kļūda. Trīs apstākļa vārdi lietoti nepareizi. Pareizi jāsaka: *tāpēc sāpes nejutu, kāpēc es par to jutos atbildīga?.. jutos atbildīga tāpēc..*

— Retais tulkotājs šos apstākļa vārdus lieto pareizi, bet lielākā daļa jauc.

Prievārds *dēļ* gandrīz pavisam izskaudis citus prievārdus, kādi vien iespējami teikumā. Šķiet, nekad agrāk *dēļ* tik pārmērīgi nav valdījis grāmatās kā tagad.

F. Abramova romānā «Māja» (1985) aprakstīts sausums, kas ķēris kādu apvidu. Veci ļaudis to uzskata par dieva sodību. Romāna tulkojuma

89. lpp. lasām: *Dievbijīgas večiņas, grēkus nožēlodamas, čukstēja: «Grēku dēļ, mūsu grēku dēļ...»* Kopš Bībeles laikiem sodība nāk *par grēkiem*, nevis *grēku dēļ*, tāpat kā tiesā un sodu piespriež *par zādzību, par slepkavību* un citiem kriminālnoziedzumiem, nevis *zādzības dēļ* vai *slepkavības dēļ*.

Klupšanas akmens ir krievu *уз-за, уз-за того*, kurus tulko tikai ar *dēļ*. Turpretī pēc konteksta tos bieži vien var tulkot ar citiem prievārdiem — *aiz, aiz to, ar, no, ap, par, pēc*, kā arī ar apstākļa vārdiem *tāpēc, tādēļ*.

«Literatūrā un Mākslā» (1986, № 9) V. Rasputina stāsta «Ugunsgrēks» tulkojumā teikumu *..vēl vienu gadu pēc uzvaras sava vecpuiša stāvokļa dēļ stāvēja sardzē tajā pašā Vācijā..* labāk veidot šādi: *..bija neprecējies, tāpēc palika sardzē..*

J. Jevtušenko «Ogu vietas» (1986) tulkojumā lasām, ka kāds *..mocijās sava lempīguma dēļ* (106. lpp.), bet cits — kādu puiši *..apskauda puiša kupra dēļ* (161. lpp.). Skaidrs, *dēļ* šeit ir nevietā, jo nolūka nav.

Periodiskā prese, radio, televīzija neatpaliek ar pārlicīgo *dēļ* lietojumu. Par pierastu jau kļuvusi frāze *slikto laika apstākļu dēļ*. Bet kāpēc ne *slikto laika apstākļu pēc?* Sliktie laika apstākļi ir iemesls, nevis nolūks. Presē lasām arī tā: *..var nosprāgt dēļ caurejas, Pusdienas.., kuras visa notikušā dēļ man nemaz negaršoja.*

Bez sava gala presē lasām: *vainas dēļ, nejaušības dēļ, skolotāju trūkuma dēļ, degradējās alkohola dēļ, neuzticības dēļ, grūtības valodas dēļ*. Ne runātāji, ne rakstītāji nemana, ka šis *dēļ* ir pavisam nevietā. Nemana arī to, ka tulkojumos tā rodas burtiskuma kļūdas.

Tas nenozīmē, ka visi *dēļ* jāaizstāj ar prievārdu *pēc*. Tā mēs kristu pretējā galējībā. Pavisam vienkārši var teikt: *degradējies alkoholiķis, trūkst skolotāju, tāds un tāds vainīgs, neuzticīgs, greizsirdīgs; ķilidojās ap to vienu plīti* (A. Upīts). Interesanti, kā tas ir — *grūtības valodas dēļ*? Varbūt domāts stostiķis, kam grūti izrunāt vārdus? Varbūt neprot valodu? Tad tā arī jāsaka: *runātājs stostijās, ar grūtībām izrunāja vārdus vai arī: nemācēja valodu, tāpēc grūti bija saprasties*.

Prievārdu aiz latviešu originālajā literatūrā lieto kā vietas, tā iemesla nozīmē. Vietas nozīmē: *Bet aiz tiem kokiem, aiz tiem zariem nemaz neredz, kur istabai durvis*. (R. Blaumanis.) Iemesla nozīmē: *..aiz pašu darbiem un rūpēm neviens nepaguva tik siki un pamatīgi sekot tam, kas notiek kaimiņos un pagastā*. (A. Upīts.) Tulkotajā literatūrā šādā nozīmē nemaz neparādās prievārds *ar*, kā, piemēram, A. Upīša tekstā: *Pēdējo nedēļu ar tiem karstajiem sējas darbiem neiznāca vaļas paskatīties..*

Bieži vien cēloni grūti atšķirt no nolūka un tāpēc *dēļ* vai *pēc* lietojams atkarīgi no tā, kādu nozīmi tam piešķir rakstītājs. Satrauc gan tas, ka *dēļ* izskauž citus prievārdus un valoda kļūst vienveidīga un trūcīga.

Lai pavērotu, kā A. Upīts atbilstoši nozīmei varījis apstākļa vārdu un prievārdu lietojumu, salīdzināsim izteikumus viņa darbos: *Spēlējot dzēra maz, tāpēc visiem drusku slāpa, ..tur iznāca strids ar sulaini, tāpēc sacēlās visi un gāja prom.., ..nobraņijās pats, kāpēc iznāca tik skarbi*. (Zelts.) *..trijatā krogā sēdējuši, tāpēc kopā arī laukā jāiziet*. (Zaļā zeme.) *..degt taisni nedega, kādēļ tad tišu prātu bendēt zirgu?* (Sūnu ciema zēni.)

■ *Madei kauns viņa pēc... drusku arī tā kā žēl. Tāpēc noturējās.. Pārbūves un paplašināšanas pēc «Baltikas» restorāns slēgts. ..caur sniegbalto bārdu spīdēja tāds sārtums, it kā viņš pats sevis dēļ uzbudinātos. Ak, vai nu es tā apgērba pēc! Vai ideja cilvēka dēļ, vai cilvēks idejas dēļ. ..nepienācīgi un nepieklājīgi desmit rubļu dēļ uz mākties cilvēkam, kas nupat miljonus skatījis.. Nē, desmit rubļu dēļ nevarēja tam tuoties.. (Zelts.)*

Labi, ka «Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcā», kas iznāca 1981. gadā, norādīta *kāpēc*, *kādēļ* nozīme. Bet to, kā lietot prievārdus *dēļ* un *pēc*, der pamācīties no Andreja Upīša. Neaizmirsīsim arī, ka bez minētajiem prievārdiem ir daudz citu prievārdu, lietosim arī tos. Un bieži vien teikumā nekādi prievārdi nav vajadzīgi.

VĀRDU RADIO UN TELEVIZIJA VĒSTURE

Mūsdienu latviešu valodā vārds *radio* tiek lietots vairākās nozīmēs¹; tas ir ekvivalents vārdiem *radiotelegrāfs* un *radiotelegrāfija*, *radiotelefon* un *radiotelefonija*, *radiofons* un *radiofonija*, *radioaparāts* (*radiouztvērējs*), kā arī ietilpst daudzos salikteņos, norādot uz signālu pārraidi ar elektromagnētisko viļņu palīdzību vai ar to saistīto tehnikas nozari u. tml. Elements *radio* lietots arī, lai apzīmētu citus starojuma veidus (*radioaktivitāte*). Šajā rakstā šī pēdējā nozīme netiek apskatīta.

Ievērojot hronoloģisko secību, vispirms jārunā par radiotelegrāfiju, resp., telegrafēšanu bez vārdiem. Sākotnēji (19. gadsimta deviņdesmitajos gados) šo nozari sauca par «bezvadu telegrāfiju» (angļu *wireless telegraphy*, franču *telegraphie sans fil*, vācu *drahtlose Telegraphie*, krievu *беспроволочное телеграфирование*). Minētie termini plašāk izplatījās deviņdesmito gadu beigās, kad G. Markoni patentēja savu izgudrojumu. Ir zināms, ka 1898. gadā Dž. Manro ieteicis terminu *wireless telegraphy* aizstāt ar *radiotelegraphy*.² Tomēr šis ieteikums uzreiz neguva atzinību, to

¹ Svešvārdu vārdnīca. R., 1978, 599. lpp.

² A Supplement to the Oxford English Dictionary. Vol. 3. Oxford, 1982, p. 1020.

sāka plašāk lietot tikai 20. gadsimta sākumā. Vācu valodā paralēli terminam *drahtloser Telegraph* tika lietots *Funktelegraph*. 1906. gadā Berlīnē notika starptautiska telegrāfijas konference, kurā tika pieņemts lēmums apzīmēt pa bezvadu telegrāfu nosūtāmās telegrammas ar indeksvārdu «radio». Rietumeiropas valodās elements *radio* sāka izplatīties atributīvā lietojumā, piemēram, angļu *radio-communication*, *radio station*. Tikai ap 1916.—1917. gadu vārdu *radio* sāka lietot patstāvīgi. Ar to apzīmēja radiotelegrāfu un radiotelefonu (radiotelefonu attīstījās gandrīz vienlaicīgi ar radiotelegrāfu).

Kādā mērā radiotelegrāfa un radiotelefona nosaukumu attīstība Rietumeiropā ietekmējusi atbilstošos nosaukumus latviešu valodā? Lūk, virkne piemēru, kas raksturo šo izgudrojumu apzīmējumus latviešu valodā.

Radiotelegrāfs — Telegrāfs bez drāts [virsraksts]. (Balss, 1897, № 39, 1. lpp.); *Markonijs, bezdrāšu telegrāfijas izgudrotājs..* (Austrums, 1898, № 8, 151. lpp.); *Viens no dzirksteļu telegrāfijas svarīgākiem uzdevumiem..* (Mājas Viesis, 1905, № 23, 1. lpp.); *Radiotelegrāfs kuģniecībā* [virsraksts]; *..mastos ir ierīkots bezdrāts telegrāfs..* (Liepājas Dienas Avīze, 1913, № 77, 3. lpp.); *Bezdrāts telegrāfija.. spērusi milzu soļus..* (Jaunības Tekas, 1920, № 8, 628. lpp.); *Radio un prese* [virsraksts]; *Radiotelegrāfs jeb, kā to agrāk sauca, bezdrāts telegrāfs..* (Latvis, 1922, № 284, piel.)

Radiotelefonu — Tagad nāk ziņas par bezdrāts telefonu (Dienas Lapa, 1900, № 207, 3. lpp.); *Ar šo izgudrojumu.. izšķirts jautājums par radiotelefonu..* (Liepājas Atbalss, 1912, № 217, 2. lpp.); *Markonis izgudrojis bezdrāts telefonu*

[virsraksts] (Dzimtenes Vēstnesis, 1917, № 12, 2. lpp.); .. *pēdējos gados radiotelegrāfam nostājas blakus jaunāks brālis — radiotelefons.* (Latvis, 1922, № 338, 3. lpp.)

Uz vairāku valodu leksiskā materiāla pamata var izdarīt dažus secinājumus. Nozīmīgākajās Eiropas valodās radiotelegrāfam un radiotelefonam nebija viena stabila nosaukuma, tika lietoti 2—3 līdzvērtīgi sinonīmi. Latviešu valodā šo sakaru veidu apzīmējumu dažādības cēloņi bija kontaktvalodu, īpaši vācu valodas, ietekme. Lūk, daži fragmenti, kas raksturo divdesmito gadu pirmās puses terminoloģisko situāciju: «Ar vārdu «radio» (izstarot) tagad parasti apzīmē telegrāfēšanu un telefonēšanu ar elektromagnētisko viļņu palīdzību. Agrāk šos jēdzienus apzīmēja ar «bezdrāts» vai «dzirksteļu» telegrāfiju vai telefoniju, bet tie jau ir novecojušies. .. Modernā tehnika pazīst tikai vienu izsmēlošu vārdu — «radio». Par nožēlošanu agrākos apzīmējumus bieži vien lieto ne tikai laikrakstu ziņotāji — nespeciālisti, bet arī daži mūsu zinību vīri.» (Latvijas Kareivis, 1922, № 173, 6. lpp.); «Šie kungi [žurnālisti] tad arī ir ievēduši mūsu literatūrā nosaukumus: bezdrāts telegrāfs, bezdrāts telefons, dzirksteļu telegrāfs, dzirksteļu telefons, skatoties pēc tam, no kādas valodas viņš attiecīgo «artikeli» ir tulkojis. Trūkst tikai «apkārt dzirksteles» (no vācu barbarisma «Rundfunk»). Pateicoties tam un arī mūsu zinātnieku un speciālistu kūtrumam, .. radiodarbības pamatjēdzieni līdz šim palikuši apslēpti pat mūsu sabiedrības izglītotākiem slāņiem. .. nopietnākie veco kultūrtautu zinātnieki un speciālisti agrāko un novecojušo apzīmējumu «Drahtlose vai Funken-Telegraphie», «Wireless Telegraphy» un «Telegraphie sans fil» vietā jau visur lieto inter-

nacionālo.. «radio».» (Laiks, 1925, № 18/19, 317. lpp.)

Divdesmito gadu otrajā pusē terminoloģiskā nekonsekvence sāka mazināties, salikteni vai vārdu savienojumi ar elementu *radio*, piemēram, *radio-signāls*, *radiotelegramma*, pakāpeniski guva pārsvaru pār saviem sinonīmiem ar elementu *bezdrāts*.

Radiofons un radiofonija.

Paplašinoties radiotelefona lietojuma sfērām un uzlabojoties skaņu pārraides kvalitātei, sākās vispārējai uztveršanai paredzētu radioprogrammu raidīšana. Divdesmito gadu sākumā šādas raidīšanas līdzekli vēl sauca par *bezdrāts telefonu* vai *radiotelefonu*: ..*nesen sarikots koncerts pa bezdrāts telefonu*.. (Jaunības Tekas, 1920, № 8, 628. lpp.); *Pa radiotelefonu var noraidīt ne tikai runu, bet arī dziedāšanu un mūziku*. (Latvijas Kareivis, 1922, № 173, 6. lpp.)

1924. gada beigās termins *radiofons* kļuva par galveno apzīmējumu (it īpaši to lietoja, runājot par Rīgas radiofona dibināšanu). Kāpēc tieši *radiofons*? Pilnīgi drošu izskaidrojumu tam dot nav iespējams. *Radiofons* un *radiofonija* fiksēti jau 1911. gadā («Konversācijas vārdnīcas» 70. burt-nīcā), taču ar citu nozīmi. Otrreizējas aizgūšanas avots, šķiet, bijis angļu vai franču *radiophone* ('radiotelefons')³ divdesmito gadu pirmajā pusē. Latviešu valodā šā vārda semantika ieguva zi-

³ Tiek uzskatīts, ka *radiophone* ir saīsinājums no *radio-telephone*. Sk.: A Supplement to the Oxford English Dictionary. Vol. 3. Oxford, 1982, p. 1019.

nāmu paplašinājumu ('iekārtu kopums, kas nepieciešams vispārējai uztveršanai paredzēto radioraidījumu realizācijai; iestāde, kas veic šos raidījumus'). Vārds *radiofons* bija aktīvs līdz četrdesmitajiem gadiem, vēlāk to pakāpeniski aizstāja *radio*, piemēram, vārdu savienojumā *Latvijas radiofons* → *Latvijas radio*. Mūsdienu rakstu valodā un oficiālā mutvārdu komunikācijā *radiofonu* lieto reti. Daļēji to var izskaidrot ar to, ka šā svešvārda nav krievu valodā. Semantiska rakstura pārmaiņas notika arī ar aizguvumu *radiofonija* ('vispārējai uztveršanai paredzētu radioprogrammu raidīšana'), jo Rietumeiropas valodās ar šo vārdu apzīmē tikai radiotelefoniju.

Ir grūti precīzi pateikt, kad elements *radio* latviešu valodā ieguva patstāvīgu lietojumu. Droši zināms, ka 1922. gadā tas jau tika samērā plaši lietots. Sākotnēji *radio* attiecināja galvenokārt uz radiotelegrāfu, retāk — uz radiotelefonu. Pakāpeniski nozīmju un nozīmju nianšu diapazons paplašinājās ('radioaparāts; elektromagnētisko viļņu raidīšana un uztveršana; radiofons'): *Radio uz gredzena* [virsraksts] (Laiks, 1924, № 5, 78. lpp.); *Nākotnes lauksaimnieks savu mašīnu darbu vadīs pa radio*.. (Laiks, 1925, № 18/19, 309. lpp.); *Angļu oficiālais radio ziņo*.. (Kurzemes Vārds, 1930, № 19, 1. lpp.)

Vārdnīcas vārdus ar elementu *radio*- un arī *radio* kā patstāvīgu vārdu sāka reģistrēt samērā vēlu. Vienīgais izņēmums ir vārds *radiotelegrāfija*, kas fiksēts «Konversācijas vārdnīcā» 1911. gadā. Pirmā vārdnīca, kas fiksējusi vārdu *radio*, ir J. Vidiņa «Svešvārdu grāmata»: «radio — bezdrāts telefonija, skaņu, runu, mūzikas pārraidīšana tālumā, tā ka to var noklausīties daudzi

klausītāji dažādās vietās»⁴. Vairāki vārdi (*radio*, *radiotelegrāfists*, *radiotelegrāfs*, *radiotelegramma*) reģistrēti 1933. gada «Pareizrakstības vārdnīcā».

Sākotnēji *radio* bija sastopams tikai aizgūtos salikteņos, piemēram, *radiotelegrāfs*, *radiotelejons*. Divdesmitajos gados tas kļuva aktīvs arī latviešu valodā, sāka saistīt citus vārdus un veidojās patstāvīgi salikteņi, piemēram, *radioiekārta*, *radioizstāde*, *radiodrudzis* u. c.

Ar vārdu *radio* saistās zināma neskaidrība izrunas un rakstības atbilstībā — rakstām īso *a*, bet izrunājam dažādi, arī gari. Jau 1926. gadā kāds žurnāla «Radio» lasītājs jautājis par *a* izrunu šajā vārdā. Atbildē teikts: «Redakcija ir tanīs domās, ka «a» būtu jāizrunā īsi, jo «radio» ir svešvārds. Tomēr tas ir valodnieku kompetencē.» 30. gados žurnālā «P[asta un] T[elegrāfa] Dzīve» ilgāku laiku tika lietots *ā*, ne vien patstāvīgajā vārdā *radio*, bet arī salikteņos ar elementu *radio-*. Vārdnīcās šis vārds tika dots ar īso patskani, arī 1958. gada «Svešvārdu pareizrakstības vārdnīcā», tomēr tās sastādītājs H. Bendiks paskaidro: «mazāk skaidros izrunas svārstību gadījumos parasti priekšroka dota rakstījumam bez garumzīmes, piem., *radio* un visi salikteņi ar *radio-*»⁵. Šādai nostājai sekojuši arī visi jaunākie leksikogrāfiskie izdevumi. Lai gan izrunas variants ar garo patskani mūsdienās ir samērā bieži sastopams un dažkārt pat tiek izvirzīti priekšlikumi⁶ par pāreju uz rakstību ar garo *ā*, tomēr tradīcijas laušanai, šķiet, vēl nav pietiekama pamata.

⁴ *Vidiņš J.* Svešvārdu grāmata. R., 1933, 348. lpp.

⁵ Svešvārdu pareizrakstības vārdnīca. R., 1958, 99. lpp.

⁶ Otrā valodas prakses diena. — LPSR ZA Vēstis, 1980, № 5, 141. lpp.

Televīzija.

Pētījumi par elektromagnētisko viļņu izmantošanu attēlu pārraidei norisinājās vienlaicīgi ar radiotelegrāfa un radiotelefona attīstību, tomēr dažu tehniskas dabas jautājumu atrisināšana aizkavējās un televīzijas uzplaukums nāca mazliet vēlāk. Šīs nozares vecumu apliecina arī lingvistiskie dati: vācu valodā televīzijas apzīmējums (*Fernsehen*) radies 19. gadsimta beigās⁷, franču un angļu (*television*) — 20. gadsimta pašā sākumā⁸. Latviešu valodā par televīziju pirmo reizi rakstīts 1898. gadā, un tā apzīmēta ar vārdu *tālredzēšana* (domājams, ka vācu *Fernsehen* ietekmē): .. *kādam Poļu skolotājam Janim Šcepanikam izdevies izgudrot elektrisku tālredzēšanas aparātu*.. (Mājas Viesa Mēnešraksts, 1898, № 3, 237. lpp.)

Par televīziju biežāk sāka runāt 20. gadsimta divdesmitajos gados: .. *ungārs Mihalijs par šo jautājumu sarakstījis īpašu grāmatu «Elektriskā tālredze»* (Mazais Zurnāls, 1923, № 2, 12. lpp.); *Dženkina televīzijas projekts izsaucis dziivu interesi Vašingtonas zinātnieku vidū* (Laiks, 1924, № 3/4, 53. lpp.); *Pirmo reizi tālredzēšanas problēmus mēģināja atrisināt gadus 50 atpakaļ*. (Radio, 1926, № 17, 315. lpp.)

Faktiskais materiāls liecina, ka *televīzijas* sinonīmi (*tālredzēšana, tālredzēšana, tālredze, tālredze*) lietoti līdz 30. gadu vidum. Ap 1937. gadu sinonīmu lietojums rakstos izbeidzas.

⁷ Duden. Band 7. Das Herkunftswörterbuch. Die Etymologie der deutschen Sprache. Mannheim—Wien—Zürich, 1963, S. 163.

⁸ A Supplement to the Oxford English Dictionary. Vol. 4. Oxford, 1986, p. 781.

Līdzīgs process norisinājās arī krievu valodā. 20. gadu pirmajā pusē televīzijas apzīmēšanai krievu valodā tika lietots vārds *дальновидение*, bet nedaudz vēlāk ieviesās un tika paralēli lietoti vārdi *телевизия* un *телевидение*,⁹ pēc 1940. gada *телевидение* kļuva par vienīgo apzīmējumu.

Televizors.

20. gs. sākumā televīzijas signālu uztvērēju latviešu valodā apzīmēja aprakstoši: *tālredzēšanas aparāts, tālredzes aparāts, televīzijas aparāts* (dažkārt šis vārdkopas lietoja, lai apzīmētu arī televīzijas kameru). 1926. gadā skotu izgudrotājs Dž. Bērds televīzijas signālu uztveršanas aparāta apzīmēšanai ieviesa vārdu *televvisor* (arī citi izgudrotāji saviem aparātiem devuši nosaukumus, piemēram, D. Mihalijs televīzijas uztvērēju apzīmēja ar vārdu *telehor*, tomēr šie nosaukumi neizturēja konkurenci ar *televizoru*).

Lūk, kā latviešu periodikā tika sniegta informācija par Dž. Bērda izgudrojumu: *Skotijas pētnieks Baird's . . jaunākā laikā konstruējis īstu elektrisku tālredzi* (Jaunības Tekas, 1926, № 10, 274. lpp.); *Baird's . . konstruējis aparātu, kuru sauc par televizoru . .* (Economists, 1927, № 5, 183. lpp.)

Divdesmito gadu beigās un trīsdesmitajos gados šo ierīci biežāk sauca par *televīzijas uztvērēju* (arī *aparātu*) vai *televizoru*, retāk (arī okazionāli) tika lietoti citi sinonīmi: *. . bilde no Mihaly tālredzētāja, kāda redzama uz ekrāna* (Radio, 1928, № 6, 164. lpp.); *. . Bairda sabiedrība uzsāka*

⁹ Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке. М., 1968, с. 107.

pati gatavot tālredzēšanas aparātus.. (Radio, 1930, № 5, 139. lpp.); ..[Amerikā] *steidzīgi būvē televizionus, kuru pārdošana publikai jau sākusies..* (P.—T. Dzīve, 1931, № 4, 175. lpp.)

Pēc Lielā Tēvijas kara galvenokārt tika lietots vārds *televizors*. Citu sinonīmu (*televīzijas aparāts, televīzijas uztvērējs*) lietojums pakāpeniski samazinājās un mūsdienās kļuvis neievērojams.

Vārdu *televīzija* un *televizors* vēsture vēl jāpapildina ar visjaunāko lappusi, kas saistās ar jaunvārdu *tālrāde* un *tālrādis* (okazionāli arī *tālrādis*) parādīšanos 70. gadu otrajā pusē (par šo vārdu autoru tiek uzskatīts rakstnieks Z. Skujiņš). Isā laikā *tālrāde* iekaroja zināmu popularitāti, pat kļuva par tādu kā modes vārdu. Šī vārda sporādisks lietojums literātu un publicistu darbos kvalificējams kā stilistiska sinonīma izmantojums izteiksmes dažādošanai, kas nerada nekādas domstarpības. Turpretī zinātniskos vai tehniska rakstura tekstos, kā arī šā žanra darbu tulkojumos vārdu *televīzija* un *televizors* aizstāšana ar *tālrāde* un *tālrādis*, šķiet, jau kvalificējama kā valodas normu pārkāpšana. Zinātniskajā terminoloģijā lietojami tikai vārdi *televīzija* un *televizors*.

Modes vārdi dažkārt ir «lipīgi», piemēram, rakstnieks J. Lapsa savas «Siļķu grāmatas» otrajā izdevumā ar *tālrādi* aizstājis vārdu *binoklis*, sal.: «*Aisbergs!*» *pēkšņi iesaucas kāds no matrožiem, kas pailgāk turējis pie acīm binokli.* (J. Lapsa. Siļķu grāmata. R., 1974, 33. lpp.) «*Aisbergs!*» *pēkšņi iesaucas kāds no matrožiem, kas pailgāk turējis pie acīm tālrāža stiklus.* (J. Lapsa. Ceļaspieķis. R., 1980, 189. lpp.) Varbūt kādam autoram ienāks prātā izmantot vārdu *tālrādis* teleskopa vai kādas citas ierīces apzīmēšanai. Sajā sakarā gribētos vēlreiz atgādināt, ka stilistiski ekspresīvs

sinonīms iederas daiļliteratūrā un publicistikā, bet nav vēlams zinātniskā un pat populārzinātniskā darbā.

JURIS BALDUNCIKS

DIGITĀLS VAI CIPARU?

Skaitļošanas tehnikai un ar to saistītajām matemātikas nozarēm veltītajā literatūrā latviešu valodā sistēmas un aparāti, kas izmanto ciparu kodus, parasti tiek apzīmēti ar vārdu *ciparu* (vai *cipar-*). Tas fiksēts arī «Latvijas padomju enciklopēdijā» un LPSR ZA Terminoloģijas komisijas 52. biļetenā, piemēram, *ciparu-analogu pārveidotājs*, *ciparu signāls* jeb *ciparsignāls*, *ciparu skaitļotājs*, *ciparu televīzija*. Teiktais attiecas arī uz *ciparindikatoriem* — ierīcēm ciparu elektrisko signālu vizuālai indikācijai. Pēdējos gados parādījusies tendence apzīmējumu *ciparu* (*cipar-*) aizstāt ar īpašības vārdu *digitāls* (angļu *digital*), piem., .. *digitāls trīsciparu spidometrs* .. (Zinātne un Tehnika, 1984, № 1, 21. lpp.); *Uztveramo frekvenci fiksē digitāls (ciparu) indikators* .. (Zinātne un Tehnika, 1984, № 5, 21. lpp.) Krievu valodā šis anglicisms netiek lietots, turpretī vācu valodā tas ir visai produktīvs, piemēram, *Digitalanzeiger*, *Digitalaufzeichnung*, *Digitaluhr*, *Digitalrechner*.

Latviešu valodā vārds *digitāls* aktivizējies lielā mērā sakarā ar jauno skaņu ieraksta metodi — *ciparu ierakstu* jeb *ciparierakstu* (skaņas signāli no režisora pulsts nonāk elektroniskajā skaitļotājā, kur tiek pārveidoti impulsos, kodēti ciparu sistēmā un ierakstīti magnētiskajā lentē; pārrakstot tos

fonogrammas diskā, ESM pārvērš ciparus atpakaļ skaņu signālos; tādējādi signālus reproducē bez kropļojumiem): *Speciālistos interesi izraisīs digitālie ieraksti — jauna veida ierakstu tehnikā ražotās plates, kuru skanējums ir ļoti kvalitatīvs. Digitālā tehnika izmantota . . . ierakstot Dž. Verdi operu «Ernani».* (Cīņa, 1983, № 159, 1. lpp.)

Vārdu *digitāls* dažkārt lieto, arī runājot par pilnīgi jauna veida plati, t. s. kompaktdisku (angļu *compact disc*), kur ieraksts un atskaņošana notiek ar elektroniskā skaitļotāja un lāzēriera palīdzību¹, piemēram: *Ārzemju speciālisti uzskata, ka pilnīga pāreja uz digitālajām atskaņošanas iekārtām gaidāma ne agrāk kā pēc gadiem desmit.* (Zinātne un Tehnika, 1984, № 5, 21. lpp.)

Anglicisma *digitāls* lietojumu acīmredzot sekmē uzraksts *digital recording* uz importa skaņuplatēm, turpretī terminu *ciparu ieraksts* balsta uzraksts *цифровая запись* uz Padomju Savienībā ražotajām platēm.

Visos minētajos gadījumos ieteicamāks apzīmējums ir *ciparu (cipar-)*, gan runājot par dažādiem indikatoriem, gan par skaņu ierakstiem.

VALENTINA SKUJIŅA

JAUNĀKAIS TERMINOLOĢIJĀ

Sarakstā ietverti termini, terminoloģiska rakstura vārdi un vārdu savienojumi, kas 1986. gadā apstiprināti LPSR ZA Terminoloģijas komisijā, apspriežot autotehnikas, būvmašīnu, vides aiz-

¹ Plašāk par šo jauno metodi sk.: Zinātne un Tehnika, 1984, № 9, 25. lpp.

sardzības un citu nozaru terminus, vai ieteikti valodas praksei LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūta valodnieku konsultācijās (tiem pievienota norāde (kons.)). Vārda nozīme skaidrota īsi, orientējoši, nepretendējot uz pilnīgu nozīmes izklāstu. Dažkārt nozīmes skaidrākai uztverei pievienoti piemēri.

aizliedags — тыковая часть пляжа — pludmales kāpu daļa

apzeme — умланд — teritorija ap pilsētu, pilsētas ietekmes zona

apzemēšana — заземление — apkāļšana ar zemi; *sakņu a.*

ārlaiks — погода — laikapstākļi ārpus telpām

atkritumelektrostacija — электростанция, работающая на отходах — elektrostacija, kas darbojas, izmantojot atkritumus

atūdeņi — отработавшие воды — ūdeņi pēc to izmantošanas lietderīgā darba procesā; *vilnas mazgāšanas a.; atūdeņu reģenerēšanas sistēma*

bezatkritumu rūpniecība — безотходная промышленность — rūpniecība, kuras ražošanas procesos visas izejvielas un materiāli tiek izmantoti lietderīgi

darbbagāts — трудоизбыточный — tāds, kur var nodarbināt daudz darbaspēka; *d. rajons (kons.)*

dežūrdarbs — вахтенный труд — lielākā laika periodā, pāri darbdienu ietvariem (arī naktī, sestdienā vai svētdienā) veicams darbs; *dežūrdarba metode (kons.)*

dziļnovade — закачка в глубину — novadīšana dziļākos slāņos; *notekūdeņu dziļnovade*

ekoaktivists — эооактивист — apkārtējās vides aizsardzības aktivists

ieistrādne — задел — darba uzsākšanas posmā iegūts rezultāts; *jaunās darba organizācijas i.* (kons.)

jauktšķiedru audums — смесовая ткань — по dažādu šķiedru sajaukuma darināts audums (kons.)

jūrastrīce *sk.* jūraszemestrīce

jūras zemestrīce, jūrastrīce — морское землетрясение — zemestrīcei līdzīga parādība jūrā

klātējība; klātējums — наличие — *dokumentu k.*

klātējs — наличный — tāds, kas ir klāt, klātesošs; *klātējā esamība; klātējā veidā*

komercmedniecība — охота для рынка — medīšana medījuma pārdošanai

mājturības atkritumi — бытовые отходы — mājas saimniecībā radušies atkritumi

nokailināšana — оголение — process, kurā tiek likvidēts (nodeldēts) apsegums, ietērps, piemēram, zemsedze; *pļavas n.*

pārmērīga izmedišana — чрезмерный отстрел — pārmērīga dzīvnieku iznīcināšana medijot; *pārmērīgas izmedišanas apgabals*

pieprases- — по потребности — tāds, kas tiek pieprasīts; tāds, kas tiek veikts pēc pieprasījuma, pēc vajadzības; *p. operācija, p. pārbaude*

pildizgāztuve — рекультивационная свалка — bedrveida izgāztuve, kas pakāpeniski tiek piepildīta līdz zemes virskārtas līmenim

pilnsadedze — полное сгорание — pilnīga sadegšana; *atkritumu p.*

remontniecība — ремонтное дело — remonta darbi, nodarbošanās ar remontu; *remontniecības pamati*

rūpniecības atkritumi — производственные отходы — rūpniecībā radušies atkritumi

sārņīgs — с высокой степенью загрязнения — tāds, kas lielā mērā izdala, rada sārņus; *s. automobilis*

sārnis — загрязнитель — piesārņotāja viela; *redzes s.; gaisa nests s.*

sārņojumaizsardzība — защита против засорения — aizsardzība pret piesārņošanu, piesārņošanu

sarūkošās sugas — сокращающиеся виды — sugas, kas skaitliski samazinās

sasalumžāvēšana — сушка при замораживании — žāvēšana ar saldēšanas palīdzību

saskarsme — общение — savstarpēja sazināšanās, sakari

sausētājs — вещество, стимулирующее высушивание — viela, kas veicina žūšanu

skābjots mežs — кислотно зараженный лес — ar skābēm piesārņots mežs

skāblietus — кислотный дождь — skābes saturošs lietus

tipāls — типовой — tāds, kas atbilst noteiktam paraugam, tipam; tipveida-; *tipālais atjaunošanas process*

translatoloģija *sk.* tulkošanas zinātne

tulkošanas zinātne, translatoloģija — переводоведение — zinātne par tulkošanu

unitārs — целостный — tāds, kas ir vienā veselumā, vienībā; viengabala-, viengabalains; *unitārā eksistence*

vides noslodze — нагрузка на среду — vides izmantošanas intensitāte

vides veselība — здоровье среды — stāvoklis, kad vides procesi noris pareizi; *vides veselības uzturēšana*

vienmērķīgs — одноцелевой — tāds, kam ir viens mērķis; *v. process; vienmērķīga zemes izmantošana*

vienreizlietojams — одноразового пользования — tāds, kas lietojams vienu reizi; *v. kosmosa kuģis*

zālaine — лугопастбищное угодье — pļavām un ganībām izmantojama teritorija

KRIEVU VALODAS TERMINU RĀDITĀJS

безотходная промышленность *sk. bezatkritumu rūpniecība*

бытовые отходы *sk. mājturības atkritumi*

вахтенный труд *sk. dežūrdarbs*

вещество, стимулирующее высыхание *sk. sausētājs*

загрязнитель *sk. sārnis*

задел *sk. iestrādne*

заземление *sk. apzemēšana*

закачка в глубину *sk. dziļnovade*

защита против засорения *sk. sārņojumaizsardzība*

здоровье среды *sk. vides veselība*

кислотно зараженный лес *sk. skābjots mežs*

кислотный дождь *sk. skāblietus*

лугопастбищное угодье *sk. zālaine*

морское землетрясение *sk. jūras zemesrīce*

нагрузка на среду *sk. vides noslodze*

наличие *sk. klātējība*

наличный *sk. klātējs*

общение *sk. saskarsme*

оголение *sk. nokailināšana*

одноразового пользования *sk. vienreizlietojams*

одноцелевой *sk. vienmērķīgs*

отработавшие воды *sk.* atūdeņi
охота для рынка *sk.* komercmedniecība
переводоведение *sk.* tulkošanas zinātne
погода *sk.* ārlaiks
полное сгорание *sk.* pilnsadedze
по потребности *sk.* pieprasēs-
производственные отходы *sk.* rūpniecības atkritumi
рекультивационная свалка *sk.* pildizgāztuve
ремонтное дело *sk.* remontniecība
с высокой степенью загрязнения *sk.* sārņīgs
смесовая ткань *sk.* jauktšķiedru audums
сокращающиеся виды *sk.* sarūkošās sugas
сушка при замораживании *sk.* sasalumžāvēšana
типовой *sk.* tipāls
трудонизбыточный *sk.* darbbagāts
тыковая часть пляжа *sk.* aizliedags
умланд *sk.* apzeme
целостный *sk.* unitārs
чрезмерный отстрел *sk.* pārmērīga izmedīšana
экоактивист *sk.* ekoaktīvists
электростанция, работающая на отходах *sk.* at-
kritumelektrostacija

PERSE

Šis vārds vairumam no mums asociējas ar priekšstatu par strauju upi un krāšņu ūdenskritumu tajā — Pērses ūdenskritumu, kas vairākām latviešu paaudzēm bijis viens no dabas skaistuma etaloniem. Ekoloģiskās domas attīstības aizkavēšanās dēļ par to tagad runājam pagātnē, taču pati Pērses upe, kaut zaudējusi savas izcilās estētiskās kvalitātes, ir joprojām dzīva, un dzīvs ir tās vārds, kas pāri laikmetiem atnesis mazu liecību par to valodu, kura šai novadā runāta varbūt pirms tūkstoš vai pat vairāk gadiem.

Pērses vārda senākie pieminējumi rakstu avotos attiecas uz XIII—XIV gs. (kādā 1277. g. dokumentā šis vārds rakstīts *Perse*)¹, bet tas ļauj domāt, ka šajā laikā minētais nosaukums jau bija nostabilizējies un samērā plaši pazīstams, tātad radies jau krietni senāk (kā zināms, upju nosaukumi veido vienu no vissenākajiem slāņiem dažādu valodu leksikā). Lietuviešu valodnieks Kazimiers Būga (1879—1924), kas daudz interesējies un rakstījis arī par Latvijas vietvārdiem, upes vārda *Pērse* cilmi saista ar seno sēļu cilts valodu.² Šāds saistījums ir pamatots gan tīri geo-

¹ *Bielenstein A.* Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. St. Petersburg, 1892, S. 439, 448, 449.

² *Būga K.* Rinktiniai raštai. T. III. Vilnius, 1961, p. 537.

grāfiskā faktora dēļ — upe plūst caur kādreizējās Sēlijas teritoriju —, gan arī ņemot vērā valodnieciskus apsvērumus: šķiet, ka sēļu valodai bijusi raksturīga skaņkopa *-rs-*, kam citās baltu valodās (izņemot kuršu un prūšu) analogās pozīcijās atbilst *-rš-*. Latvijā ir vēl vairāki vietvārdi ar sakni *Pērs-*; lielākā daļa no tiem gan ir sekundāri, atvasināti no upes nosaukuma, taču trīs purva un pļavu nosaukumi Latvijas ziemeļaustrumos, Alūksnē un Mārkalnē, varētu būt arī patstāvīgi radušies. Arī šajā gadījumā iespējams sakars (jādomā, pastarpināts) ar sēļu valodu; vairāki valodnieki (M. Brence, Dz. Hirša) spriež, ka sēļu valodas ietekmes perifērija varētu būt skārusi arī šo novadu (tas gan vismaz pagaidām vēl nav vispārpieņemts uzskats).

Jādomā, ka ar *Pērses* vārdu un pārējiem šīs saknes vietvārdiem cilmes ziņā identiski ir Latvijas vietvārdi ar sakni *Pērš-*. Latvijas PSR vietvārdu vārdnīcas 3. sējumā (manuskripts iesniegts izdevniecībā «Zinātne», autore Vallija Dambe) minēti 11 šādi nosaukumi — 10 Kurzemē un 1 Dienvidvidzemē —, piem., *Pēršiņpurs* (Mērsragā), *Pēršu upe* (Klosterē), *Pērša pļava* (Jaunpilī). Ipatnēja ir apzīmējamo ģeogrāfisko objektu vienveidība: astoņi no šiem vietvārdiem ir pļavu vai lauku nosaukumi, pa vienam purva un upes nosaukumam, kā arī viens mājvārds. «Tematiskā» ievirze vietvārdiem ar *Pērš-* un *Pērs-*, kā redzams, ir līdzīga. Tas, ka vietvārdi ar *Pērš-* sastopami gandrīz tikai Kurzemē, it kā vedina domāt par iespējamu sakaru ar seno kuršu valodu; tomēr, ja tie būtu īsti kursiski, tad, pamatojoties uz līdzšinējām valodniecības atziņām par šo valodu, vietvārdos būtu gaidāma skaņkopa *-rs-* (tāpat kā Sēlijā), nevis *-rš-*. Šī pretruna (varbūt šķie-

tama?) starp vietvārdu ar *Pērš-* lokalizācijas specifiku un to skaniskā veidola īpatnībām pagaidām nav droši atrisināma. Kā hipotēzi varētu izvirzīt domu par šo vietvārdu cilmes iespējamu saistījumu ar zemgaļu valodu; dienvidrietumu Kurzemē, kur lokalizēta vietvārdu ar *Pērš-* lielākā daļa, tie šādā gadījumā būtu uzskatāmi par zemgalisku uzslāņojumu (valodniecībā to sauc par superstrātu).

Kaut arī Latvijā, kā redzējām, ir ap 15 vietvārdu ar *Pērs-* un *Pērš-* (tātad diezgan daudz), tomēr nedz mūsdienu latviešu literārajā valodā, nedz arī, cik zināms, latviešu valodas izloksnēs nav tāda sugasvārda, ko varētu uzskatīt par šo vietvārdu motivētāju (t. i., no kura vietvārdi būtu atvasināti, līdzīgi kā *Lielupe* no *liels*, *Pļaviņas* no *pļava*, *Liepāja*, domājams, no *liepa* utt.). Tāpēc, lai precizētu aplūkojamo vietvārdu cilmi, jāpalūkojas arī ārpus Latvijas un latviešu valodas robežām. Ko mēs redzam pie tuvākajiem kaimiņiem — Lietuvā? Vispirms jau — virkni vietvārdu, kas visai līdzīgi tiem, kuru cilme mūs šobrīd interesē. Minēsim pāris piemēru: upju nosaukumi *Peršēkē*, *Peršokšnā*, ezeru nosaukumi *Peršokšnāi*, *Pēršaukštis*, *Pēršaja*, *Peřsas* (pēdējais — jātvingu cilmes), purva nosaukums *Peršēlka*.³ A. Vanags norāda (atsaucoties arī uz citu valodnieku — J. Ģerula, B. Savukīna, K. O. Falka — pētījumiem), ka minētie Lietuvas vietvārdi cilmes ziņā, jādomā, ir saistāmi ar lietuviešu valodas sugasvārdiem *praperšā*, *pròperša* 'neaizsalusi vieta ledū; klajāka vieta mežā'. Īpaši tā nozīme, kas minēta aiz semikola, labi saistās ar pļavu, lauku, purvu nosaukumu iespējamo motivējumu. Lietuviešu va-

³ Sk.: Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas. Vilnius, 1981, p. 245—246, šķirkli *Parsvėtas*.

lodā (izloksnēs) ir arī sugasvārds *perša* 1. 'ne-
aizsalusi vieta ledū'; 2. 'avotaina vieta purvā'.⁴

Vai visas šīs lietuviskās paralēles nozīmētu, ka latviešu vietvārdi ar *Pērš-* ir lituānismi, t. i., aizguvumi no lietuviešu valodas? Pāris gadījumos tas patiešām tā varētu būt, ar lietuviešu valodas ietekmi varētu skaidrot tādus nosaukumus kā *Pēršas pļava* (pierobežas novadā Gramzdā) vai *Kriša Pērši* (pļava Bārtā). Tomēr kopumā šo vietvārdu areāls nav tik ļoti orientēts uz Lietuvas pierobežu, lai ar šādu skaidrojumu varētu apmierināties. Acīmredzot šim sugasvārdam, kas šobrīd saglabājies tikai lietuviešu valodā, savulaik ir bijušas atbilstes arī citās baltu valodās, piemēram, **pērša* vai **pērše* zemgaļu valodā un **pērsa* vai **pērse* sēļu valodā (tā, protams, ir hipotēze, viena no varbūtībām, nevis kategorisks apgalvojums). Par šo hipotētisko vārdu vēl hipotētiskāko nozīmi varam spriest tik, cik tas iespējams, pamatojoties uz lietuviešu valodas mūsdienu dotumiem. Jau atzīmējām, ka vārds ar nozīmi 'klajāka vieta mežā' viegli un dabiski varēja kļūt par pļavas, lauka vai purva nosaukumu. Ja caur mežu plūst kāda upe, tad arī tās tecējums pārtrauc meža masīva vienlaidumu, veido klajāku vietu. Tāpēc vārds ar tikko minēto nozīmi varēja pārvērsties arī par upes nosaukumu. Tātad iespējams, ka *Pērse* sākotnēji nozīmējis 'upe, kuras plūdums veido klajāku vietu meža vienlaidus biežnā'. Izsekojot šī vārda etimoloģiju vēl tālāk, aiz baltu valodu robežām, arī sastopam nozīmes, kas it kā varētu motivēt upes nosaukumu, piemēram, senindiešu *párs-āna* 'aiza, bezdibenis'.⁵

⁴ Lietuvių kalbos žodynas. T. 9. Vilnius, 1973, p. 853.

⁵ Vanagas A. Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas, p. 246.

KAUJA

1870. gadā, sākoties franču—prūšu karam, visās 3 latviešu valodā iznākošajās avīzēs «Latviešu Avīzes», «Mājas Viesis» un «Baltijas Vēstnesis» parādās nodaļa «Kara ziņas», kurā vairāk vai mazāk atspoguļotas svarīgākās ziņas par kara cēloņiem, gaitu, galvenajām kaujām. *Kaujas...* Jā, šādu vārdu latviešu lasītāji vēl nepazīst. Tomēr tas nebūt nenozīmē, ka organizētu karaspēka vienību bruņotas sadursmes ar pretinieku ir specifiska jaunāko laiku vēstures parādība. Diemžēl, tās pavadijušas cilvēci visā tās garajā attīstības ceļā un atspoguļotas arī rakstu avotos. Nav tās svešas arī latviešiem. Kā tad latviešu valodā sauktas šādas sadursmes?

Jēdziens, ko vācu valodā izsaka vārds *die Schlacht*, vecākajās latviešu vārdnīcās atveidots ar *kaušana* (Mancelis, Stenders; Stendera vārdnīcā ar paskaidrojumu *kara kaušana*) vai arī ar aizguvumu no viduslejasvācu valodas *slaktiņš* (Lange). Nereti ar lietvārdu *kaušana* apzīmē arī jēdzienus *das Schlachten, das Schlagen, der Kampf*. Vienīgi J. Langija npublicētajā vārdnīcā¹ atrodama īpatnēja forma *kaujums*, taču turpat minēts, ka ar nozīmi 'die Schlacht' lieto arī vārdu *kaušana*. Vai vārds *kaujums* ir tikai Kursas novadam raksturīgs īpašs atvasinājums? K. Mīlenbaha «Latviešu valodas vārdnīcā» šāda forma nekur Latvijā nav reģistrēta. Maz ticams, ka šis vārds būtu paša Langija darināts. Tomēr citos

¹ Nicas un Bārtas mācītāja *Jāņa Langija* 1685. gada Latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku. Izd. E. Blese. R., 1936.

17. gs. tekstos un arī vēlākajā laikā nedz rakstos, nedz vārdnīcās vārds *kaujums* nav konstatēts.

Kopš 17. gs. līdz pat 19. gs. vidum rakstu valodā karojošo pušu sadursmju apzīmēšanai galvenokārt lieto formu *kaušana*: *Un tā Kaušana bija briesmīga pret Zaulu..* (Bībele. 1. Laiku grāmata, 11, 3. 1689.) *Un tā kaušana vairojās tai dienā, un tas Izraeļa ķēniņš stāvēja uz saviem ratiem Cireriem preti, līdz pat vakaram, un nomire, kad tā saule nogāje.* (Bībele. 2. Laiku grāmata, 18, 34. 1739.) *..tanī lielā kaušanā pie Mūru-muižas, ap to tūkstoš septiņ simtu piektu gadu..* (J. Rozenbergers. Salasīšana pēc godīgas, jaukas un auglīgas Laika kavēšanas pie tiem gariem ziemas vakariem. 1773, 28. lpp.) *..bija tā kaušana pie Borodinas.* ([A. Stenders.] Spranču kara-pulku atpakaļ-iešana 1812. Jelgavā, 1813, 2. lpp.) *Mongoli lielā kaušanā pie Kalkas upes 1225 uzvarēja..* (K. Launics. Stāsti no krievu tautas un valsts. 1829, 16. lpp.) *Un tanī dienā notika liela kaušana..* (G. Stenders. Mazā bībele. 1839, 171. lpp.) *Sinī kaušanā tam roka briesmīgi tapa sašauta..* (Latviešu Avīzes, 1854, № 2.)

19. gs. 50. gados paralēli lietvārdam *kaušana* rakstu valodā ienāk atgriezeniskais lietvārds *kaušanās* ar to pašu nozīmi. Ļoti aktīvi to ievieš laikraksts «Latviešu Avīzes», gandrīz pilnīgi atsakoties no lietvārda *kaušana*: *Eistreiķeru ziņas sola par Garibaldi un arī par to kaušanos pie Palestras ar Sardinjeru Ķēniņu ziņas dot uz priekšu.* (Latviešu Avīzes, 1859, № 23.) *Liela kaušanās, liela uzvarēšana.* (Turpat, № 26.) *Visas Avīzes tik vien stāsta par to briesmīgo kaušanos Jāņa dienā pie Solverinas jeb Kavrianas.* (Turpat, № 27.)

Rakstu valodā līdz tam laikam lietvārdi ar *-šanās* nebija pazīstami.² Atgriezenisko lietvārdu parādīšanās ļāva precīzāk šķirt arī vārdu *kaušana* un *kaušanās* nozīmes. Iespējams, ka reizē notika arī semantiskā diferencēšanās: nozīme 'cīnīties' tika saistīta ar verba atgriezenisko formu *kauties*, savukārt aktīvā negatīvā darbība 'nogalināt, iznīcināt' galvenokārt ar formu *kaut*. Tomēr 60.—70. gados latviešu rakstu (īpaši preses) valodā sadzīvo abi atvasinājumi: *Liela kaušanās nupat bijuse pie Korintes, kur, Dievamžēl, atkal cilvēki pa simtiem un pa tūkstošiem krituši.* (Mājas Viesis, 1862, № 18.) *Tai kaušanā Šermans deva savam švāģerim, ģenerālam Evingam, pavēli, lai tas ar savu pulku dodas uz priekšu pret ienaidniekiem..* (K. Barons. — Pēterburgas Avīzes, 1865, № 19.) *..pēc aseņainas kaušanās piespieda atstāt ne tiko Emboti, bet arī kūru zemi.* (Baltijas Vēstnesis, 1869, № 1.)

Tiem pievienojas vēl ģermānisms *slaktiņš* un «Pēterburgas Avīzēs» ieviestais³ A. Kronvalda ieteiktais⁴ *kautiņš*.

Tādējādi 1870. un arī vēl 1871. gadā, atspoguļojot franču—prūšu kara norisi, avīzes var izvēlēties starp šiem četriem minētajiem sinonīmiem vai arī lietot tos visus, ko tās arī dara. Tomēr zināmas atšķirības ir vērojamas. «Latviešu Avīzes» saglabā uzticību izvēlētajai formai *kaušanās*, dažādība konstatējama «Mājas Viesī» un «Baltijas Vēstnesī». «Mājas Viesis» lieto galvenokārt at-

² *Baltiņa M.* Deverbālo lietvārdu darināšana latviešu valodā. Kānd. disert. manusk. R., 1979, 30. lpp.

³ *Roze L.* Latviešu valoda pirms simt gadiem. R., 1962, 68. lpp.

⁴ *Milenbahs K.* Latviešu valodas vārdnīca. Rediģ., papild., turpin. *J. Endzelīns.* II sēj. R., 1925—1927.

griezenisko lietvārdu *kaušanās*, reizēm aizstājot to ar vārdiem *kaušana* vai *slaktiņš*, piemēram: *Tai slaktiņā pie Frišveiles, ne tāju no Vērtes, krita ģenerāls Kolsons.* (Mājas Viesis, 1870, № 31.) *Cik tāds negants karš dzīvības tērē, to var nojēgt, kad dzird, ka pie tās kaušanās pie Vērtes esot Vāciešiem vismazāk 6000 krituši un Frančiem 12 000 nogalēti un 6000 novanģoti.* (Turpat, № 32.) *Tādā karā, kur tik lieli pulki iet kaušanā, ārste ne būt nevar kara-lauku pārskatīt..* (Turpat, № 46.)

Laikraksts «Baltijas Vēstnesis» arī dod priekšroku vārdam *kaušanās*, nelieto novecojušo formu *kaušana*, reizēm lieto aizguvumu *slaktiņš* (ko vēlāk gan mēģina skaust), kā arī jauno vārdu *kautiņš*, piemēram: *Pēc šīm kaušanām visi Francūžu karaspēki sākuši atkāpties.* (Baltijas Vēstnesis, 1870, № 30.) *.. ik dienas atnāk jaunas ziņas par notikušiem slaktiņiem.* (Turpat.) *Par kautiņu pie Vērtes (Wörth) 25. jūlijā (6. augustā) stāsta Francūžu sludināšanas, ka viņā dalību ņēmuši 33 000 Francūžu pret 140 000 Vāciem.* (Turpat, № 31.)

Tieši šai laika posmā «Baltijas Vēstnesī» parādās vēl viens jauns vārds karaspēka sadursmju apzīmēšanai. Karam sākoties, laikraksts sniedz informāciju par abu karaspēku galvenajiem karavadoņiem. Rakstā «Tagadējie francūžu karavadoņi», ko sagatavojis Kronvalda Atis, pirmoreiz tiek minēts vārds *kauja*: *To kauju pie Magentas Itālijas karā viņš, Austriešiem no sāniem uzbrukdams, pašķira tāpat kā Prūšu otra armija to kaušanos pie Kenigsreces. Par šo slaktiņu viņš tika paaugstināts par Magentas hercogu.* (Baltijas Vēstnesis, 1870, № 29, 229. lpp.)

Te būtu vietā atcerēties galveno Kronvalda principu jaunu vārdu darināšanā un ieviešanā: «Ja kāds kaut kādu derīgu vārdu priekš kādas jaunas lietas vaj būšanas atradis, izgudrojis, tad lai to ceļ klajumā. Tad varēsīm viņu apspriest un pārbaudīt, vaj pieņemams vaj atmetams.»⁵

Tādu prasību Kronvalds izvirzīja citiem, un pēc tās vadījās viņš pats. Smalkjūtīgs un neuzbāzīgs ir veids, kādā viņš ievada valodā jauno darinājumu, vienlaikus kontekstā it kā paskaidrodams tā nozīmi ar jau zināmajiem un tādā pašā nozīmē lietotajiem vārdiem *kaušanās* un *slaktiņš*.

Varētu domāt, ka lasītāji un arī citi «Baltijas Vēstneša» autori jauno vārdu nav pamanījuši, jo turpmākajos ziņojumos par kara gaitu atkal tiek lietoti ierastie, zināmie vārdi. Tomēr — pēc vairākām nedēļām laikrakstā sāk publicēt Varaidošu Zandera (Aleksandra Vēbera) rakstu par kuršu vēsturi, kurā jau vairākkārt tiek atkārtots jaunais vārds: *.. tie sarunajās, ieročus kaujā pret apspaidītājiem griezt.* (Baltijas Vēstnesis, 1870, № 41.) *Pēc šis priekš bruņeniekiem briesmīgas kaujas atskanēja priecīga uzvaras gavilēšana..* (Turpat, № 42.)

Savukārt lietvārdam *kaušanās* parādās nozīme 'cīņa': *.. tie sarunajās, ieročus kaujā pret apspaidītājiem griezt. Kaušanās iesācās.* (Turpat, № 41.)

Šāda semantiskā nianse lietvārdam *kaušanās* valodā sastopama arī vēlāk: *Lai gan kautiņā ievainots, viņš tomēr ieņēmis šo pilsētu ar sturmi. Kaušanās bijuse ļoti asa.* (Baltijas Vēstnesis, 1874, № 49.)

⁵ *Kronvalds A.* Kāds vārds par mūsu tēvu valodu. — Baltijas Vēstnesis, 1869, № 59.

Bet tai pašā laikraksta numurā, kurā Varaidošu Zanders lieto vārdu *kauja*, kara ziņās vēl aizvien ir tikai lietvārdi *kaušanās* vai *kautiņš*: .. *padodās bez kaušanās, ienaidniekam.*.; *Ātur uz kara-lauka nav ne kādu svarīgāku kautiņu bijis.*..

Nav nekāds brīnums, ka jaunvārdi neparādās konservatīvajā «Mājas Viesī». Turpretī «Baltijas Vēstnesim» laiku pa laikam nākas uzklaut pārmetumus par «nesaprotamu valodu» (kā norādīts, piemēram, redakcijas pārskatā par 1870. gadu). Iebildumus ir izraisījis arī vārds *kautiņš*. «Mājas Viesa» 1870. gada 50. numurā tiek publicēts kāds raksts, kurā starp citu teikts: «Pie tagadējiem rakstniekiem uz daudz tādiem nelaikā dzimušiem vārdiem atduramies, kas īstam latviešam nedz pazīstami, nedz arī vajadzīgi. Kādēļ tagad tie vairs neraksta *slaktiņš*, bet *kautiņš*?» Uz to atbild A. Kronvalds: «Īsts latvietis nesaka vis Prūši ir francūžus pie Orleanes «saslachtējuši», viņam jāsaka: sakāvuši; tādēļ īstam latvietim nevajag sacīt: Pie Orleanes bij «slaktiņš», bet «kautiņš» (Gefecht) vaj «kauja» (Schlacht).»⁶

A. Kronvalds uzskatīja arī, ka vārdus, kas «pēc mūsu valodas likumiem darināti», vajadzētu nevis noniecināt, bet, gluži otrādi, aktīvi lietot gan runā, gan rakstos.⁷

Lietvārds *kauja* ar piebildi «Neubild. für Schlacht» tiek ievietots K. Ulmaņa vārdnīcā 1872. gadā. Jau 19. gs. 80. gados tas ir pilnīgi nostiprinājies valodas lietotāju apziņā un kopš tā laika līdz pat mūsdienām tiek izmantots kā militārs termins: *Kronists pats sev runā pretim: te viņš stāsta, ka libji jau bēguši, pirms kauja sāku-*

⁶ Baltijas Vēstnesis. 1871, № 28.

⁷ Baltijas Vēstnesis. 1869, № 59.

sies, te atkal, kad kauja jau bija zaudēta. (Austrums, 1888, 1306. lpp.) Un kad kauja uzvarēta.. (Aspazija. Saules meita. 1894, 36. lpp.) Ļoti interesanti redzēt, ka pēdejo karu kaujas beidzas ar samērā daudz mazāku upuru skaitu, nekā agrāk. (Mājas Viesa Mēnešraksts, 1897, № 12, 875. lpp.) Osi ievainoja jau pašās pirmās kaujās uz Prūsijas robežām. (P. Rozītis. Attribiba. R., 1929, 5. lpp.) Jau visu rītu smaga uguns kauja, Un nav vairs pavēles uz priekšu doties. (A. Čaks. Mūžības skartie. R., 1940, 87. lpp.) ..izšķirošajā kaujā pie Murtenas 1474. gada 22. jūnijā šveicieši pret Kārļa Drošsirdīgā armiju raidījuši apmācītu niknu suņu barus. (Rīgas Balss, 1986, № 285.)

Pakāpeniski nostabilizējas arī vārdu *kaušana*, *kaušanās* un *kautiņš* nozīmes. Protams, atbilstošā stilistiskā kontekstā tos varētu arī šodien lietot ar nozīmi 'kauja', taču praksē tas nav vērojams. Tikai lietvārds *kautiņš* 'kauja' vēl palaikam parādās rakstos, piemēram: *Tiri vai jāpabrinās, ja atceras, cik bezgala daudz kautiņu noticis šinī jaukajā nostūrī! Te plūkušies un situšies, zvēluši, dūruši, belzuši un cirtuši nesaskaitāmi ļaudis no malu malām: lībieši un zemgaļi, igauņi un vācieši, zviedri un poļi — vai nu visus var nosaukt!* (V. Lagzdīņš. Zili zaļā romantika. R., 1966, 57. lpp.)

Ar to arī varētu šo rakstu beigt. Taču jānoskaidro vēl viens jautājums. Izrādās, vārds *kauja* atrodams tautasdziesmās, uz ko norādīts J. Endzelīna un E. Hauzenbergas papildsējumos «Latviešu valodas vārdnīcai». Pārbaudot ZA Valodas un literatūras institūta Folkloras daļā K. Barona «Latvju dainu» lietvārdu kartotēku, atklājās, ka lietvārds *kauja* tautasdziesmās izmantots tikai

vienu reizi — kā variants 31963. dziesmas 4. versijai. Pamatdziesma skan šādi: *Ej karā, bāleliņ, Nenes kara karodziņ': Visi kari kājas āva Uz karoga nesējiņ'*. Dziesmas 4. versija: *Ej, bāliņ, tu karā, Nenes kara karodziņ': Visi kari kājas āva Uz karoga nesējiņ'*. No Vietalvas Odzienes iesūtītais variants: *Ej, bāliņ, kara vidu, Nenes kaujas karodziņ': Visi ļaudis kājas āva Uz karoga nesējiņ'*. So variantu Zinību komisijas krātuvei iesūtījis Brencis Krumbergs 1880. gadā, tātad laikā, kad lietvārds *kauja* jau veiksmīgi bija nostiprinājies valodā un atsevišķās vārdkopās jau sācis nomainīt komponentu *karš*, piemēram, *kara lauks* — *kaujas lauks*. Tādējādi ir pamats apgalvojumam, ka minētais variants ir pavisam jauns, iespējams, radies tieši dziesmas pieraksta laikā.

KONSTANTINS KARULIS

URDIT UN ROZE

Darbības vārdam *urdīt* 'bikstīt, nedot mieru' un lietvārdam *roze* ir ļoti atšķirīgs skanējums, un arī nozīmes ziņā tie šķiet tālu viens no otra, tomēr abiem vārdiem pamatā ir viena indoeiropiešu (ide.) sakne **yer-* 'uzplēst, iegriezt, ieskrāpēt; durēt'. (Saknes *u* izrunājams kā angļu *w*.) Saknes skaņumijā (ar patskaņa *e* zudumu) un paplašinot saknes nobeigumu ar līdzskani *dh*, izveidojās forma **urdh-*, no kuras atvasināti gan darbības vārdi ar pamatnozīmi 'durēt', gan attiecīgie lietvārdi. No atvasinājuma **urdho-* 'dzelozis, ērkšķis' (sākotnēji laikam 'dūrējs') darināts rozes nosaukums senpersu valodā **wurdo-*, no tā savukārt grieķu (*w*)*rhódon* 'roze'. (No šā

vārda — salas nosaukums *Rhodos*, latviskojumā — *Roda*. Pazīstamais ziedaugs *rododendrs* tiešā tulkojumā 'rožu koks'.) No grieķu izloksnes, kur *d* pārveidojās par *s*, latīņu valodā aizgūts nosaukums *rosa*. No šīs formas viduslejasvācu *rōse*, no kā latviešu *roze*.

No indoeiropiešu pirmvalodas mantotā saknes forma **urdh-* 'durt' baltu valodās pārveidojās tikai nedaudz — izzuda vienīgi *d* dvesmas piešķaņa. Darbības vārda nenoteiksmē **urd-ti* kļuva par **ursti*, no kā bijusi latviešu valodas forma **urst*. (Skaņu pārveidojums kā vārdā *vest* no senāka **vedti*.) Šā darbības vārda iteratīvs ir *urdit* ar sākotnējo nozīmi 'durstīt'. Šī senākā nozīme redzama 17. gadsimta G. Elgera vārdnīcā (*Dictionarium Polono-Latino-Lottaucum*, 1683), kur blakus vārdam *urdit* dots sinonīms *durt*, bet pārnestā nozīmē arī *skubināt*. Izloksnēs vārdam *urdit* bijusi nozīme 'durstīt' vēl mūsu gadsimta pirmajā pusē, jo K. Mīlenbahs min šādu Ogrē dzirdētu piemēru: *urdit augonu ar adatu* (Latviešu valodas vārdnīca, 4. sēj., 303. lpp.).

No fiziskās darbības nozīme 'durstīt' attiecināta uz psihisko sfēru: *mani* (vai: *manī*) *kaut kas urda* ar daudzveidīgu darbības vārda semantikas nianšējumu — 'darīt nemierīgu, skubināt, mudināt'. Vārda pārnestā lietojuma piemēri mūsu gadsimta literatūrā: *Nemiens urda* (A. Vējāns), *Alisi sāka urdit nelāga apziņa* (A. Gulbis), *Nepacietības urdita*, *Elza nevarēja savaldīt rūgtumu* (M. Kalnadruva), *Mani urda ziņkāre* (D. Avotiņa), *Urda visādas šaubas* (E. Krūmiņš), *Filma urdija noskaidrot daudzas patiesības* (Padomju Jaunatne), *Redzi nu, cik labi, ka tevi vienmēr urdiju, lai sargies no Austras* (P. Rozītis). Nozīmes pārnesums uz psihisko sfēru dažkārt realizējas salīdzinājuma

veidā, piemēram: *Viņu it kā urdīt urda abas vecās tantes pakaitināt* (R. Ezera).

Arī fiziskajā nozīmē 'durstīt' vārdam *urdīt* izveidojās vairākas semantiskās niansas — 'bakstīt', 'kustināt (piemēram, ar kāju)', 'rakņāt': [sētnieks] *ar slotas kātu urdija spraugai priekšā aizliktos ķieģeļus* (Rīgas Balss), *Vecais paņēma krāsns krukli un sāka urdīt. Lausku kaudze uz grīdas aug augumā* (M. Svīre), *Andrejs skatījās zemē un urdija ar kāju tur sabirusās skuju* (A. Jansons). Ar nozīmi 'rakņāt' vārds lietojams arī psihiskajā nozīmē, piemēram: *Tēvocis jau tā bija apbēdināts, kāpēc vēl visu urdīt no jauna?* (A. Dripe). No nozīmes 'bakstīt, kustināt' izveidojās arī 'modināt': *urdija augšā* (K. Milenbahs. Latviešu valodas vārdnīca, 4. sēj., 303. lpp.).

Ir vēl kāda cita ide. sakne, kas nozīmes ziņā ļoti tuva aplūkotajai, — tā ir **erdh-* 'vaļīgs, irdens; jukt, irt', no kuras skaņumijā atvasināti vārdi *ārdīt, irdināt* un citi. Arī no šās saknes varēja izveidoties forma *urdīt*, bet abi homonīmi pilnīgi saplūduši, tā ka tie mūsdienu valodā vairs nav šķirami. Liekas, ka otrais homonīms parādās *urdīt* izlokšņu lietojumā ar nozīmi 'rušināt, vandīt, jaukt'.

Pavisam citas cilmes ir homonīms *urdīt* 'ar skaņām *urr* vakarā saukt (cūkas) mājās'. Šajā gadījumā pamatā ir skaņu atdarinājums tāpat kā morfoloģiskajā variantā *urdēt* 'ņurrāt, ņurdēt (arī par cilvēkiem), urdzēt (par tekošu ūdeni)'.
Atgriezoties pie vārda *roze*, jāpiemin, ka tas aizgūts no viduslejasvācu valodas samērā vēlu. Rožu kultivētāji Eiropas ziemeļos viduslaikos bija mūki, un rožu dārzi sākumā bija tikai klosteros. Tātad Latvijā rozes varēja parādīties tikai 13.—

14. gadsimtā, bet lauku sētās tās ieviesās daudz vēlāk, droši vien no muižu dārziem.

Latviešu valodā bija ļoti daudz atsevišķu puķu nosaukumu, bet ilgi (laikam līdz 15.—16. gadsimtam) nebija vispārinātā apzīmējuma 'puķe'. Kad sakarā ar domāšanas un valodas attīstību radās vajadzība izteikt šādu otrās pakāpes vispārinājumu, nosaukumam konkurēja trīs vārdi: baltu cilmes *zieds* (tātad ar nozīmes pārnesumu no auga daļas uz visu ziedaugu) un divi aizguvumi — no lībiešu valodas *puķe* (17. gadsimta vārdnīcās *puķis*, *puiķis*, *puiķe*, 18. gadsimtā tikai *puķe*) un no vācu valodas *roze*. Gadsimtu gaitā šajā nozīmē pirmajā vietā izvirzījās *puķe*, bet folkloras piemēri rāda, ka ilgi šajā nozīmē lietots arī vārds *roze*: *Aiz kalniņa rozēs sēju, Lai neredz ciema puiši* (LD 6432), *Dancodamis kumeliņis lelec rožu dārziņā, Nolauzija, izkaisīja Mūs' māsiņas magoniņas* (LD 6440), *Puķe, puķe, roze, roze, Tu man žēli padariji: Nu noviju vainadziņu, Nu tu ziedi ceļmalā* (LD 6476).

Vārds *roze* no pirmatnējās nozīmes attālināties daudzus saliktos augu nosaukumos, piemēram, *koka roze*, *kazu roze*, *kāršu roze*, *mārtiņroze*. Vārds *roze* kā 'puķe' minēts arī dažu 19. un 20. gadsimta autoru darbos, laikam arī R. Blaumaņa dzejolī «Vēl tu nezini»: *Vēl tu rozēs plūc Nenotvīkdama*..

Vārds *zieds* minēts kā sinonīms apzīmējumam *puķis* minētajā G. Elgera vārdnīcā. Mūsdienu literatūrā reti vairs ziedauga nozīmē lietots vārds *zieds*; piemērs: *Vienā malā ieraka dievkociņu; tas bija Annas mīļākais zieds* (J. Endzelīns, E. Hauzenberga. Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha «Latviešu valodas vārdnīcai», 2. sēj., 810. lpp.). Literārajā valodā *zieds* mijas ar vārdu

puķe tikai dažos lietošanas gadījumos, piemēram, *nogriezt ziedus, pārdot ziedus*, domājot ar šo vārdu auga kātu ar lapām un ziedu šaurākā nozīmē. (Par šādu vārda lietojumu sk. «Latviešu valodas kultūras jautājumu» 14. laidienā, 1978, 215. lpp.)

Vērojumi un pārdomas

MARIJA SOMANE

KUR IR TĀ IELA, KUR IR TAS NAMS?

Dievpajumtes iela — tā V. Kaverina autobiogrāfiskajā triloģijā «Gaišie logi» (Liesma, 1984) tulkots kāds ielas nosaukums Maskavā. Tas nav vienīgais tāds tulkojums minētajā grāmatā. Tur ir iztulkoti visi Petrogradas (Ļeņingradas) un Maskavas ielu un laukumu nosaukumi, kādus vien autors minējis.

Sāda toponīmu latviskošana pārsteidz. Cik vērojams, tā rīkojas daiļliteratūrā ar krievu valodas toponīmiem, ar citiem ne. Kāpēc? Krievu toponīmi esot saprotami un tāpēc jātulkojot. Vidusāzijas rakstnieku vai ārzemju rakstnieku darbos toponīmi neesot saprotami un tāpēc neesot jātulko.

Arguments visai divains. Valodas zinātnājs saprot gan turku, gan arābu, gan franču vai angļu toponīmu nozīmi, ja vien nosaukums nesakņojas kādā citā, senā valodā. Taču tas nenozīmē, ka tie visi būtu jātulko.

Protams, šo to no cittautu vietvārdiem var tulkot un arī tulko. Taču īpašvārdus nevar tulkot kā pagadās vai kā dažs tulkotājs iedomājas.

Domāju, ka nevar tulkot reāli eksistējošus vietu nosaukumus, kur dzīvo vai dzīvojušas reālas personas. Tieši V. Kaverina grāmatā ir cilvēki, kas patiesi kādreiz dzīvojuši zināmās ielās. Mēģināsim atpazīt, kur kas dzīvojis.

Pats autors V. Kaverins Maskavā esot dzīvojis *Otrajā Tveras pasta ielā* (248. u. c. lpp.). Latviskojums aptuvenus. Šī laikam būs *Tverskaja-Jamskaja* iela. No kā cēlies nosaukums *Jamskaja*? Vārdā redzam tirkū *jam*, kas nozīmē «iebraucamā vieta». Tātad šajā ielā bijušas iebrucamās vietas vai arī dzīvojuši kādreizējie važoni (*jamščiki*), no kā cēlies nosaukums *Jamskaja*.

Kudrinās dārzu iela (332. u. c. lpp.). Šai ielā dzīvojis Andrejs Belijs. Ar pūlēm atpazīstam, ka tā ir *Sadovo-Kudrinskaja*. Nav saprotams, kāda vaina šim nosaukumam, ka tas bijis jālatvisko. Minēta ir *Izbraucamā iela* (450. lpp.). Tās tuvumā dzīvojis K. Fedins ar V. Šiškovu. *Nocietnājuma prospektā* (462. lpp.) dzīvojis Maksims Gorkijs. Ja nosaukumi tulkoti, šīs ielas nevar atpazīt.

Dievapajumtes iela (314. lpp.). Varbūt tā ir *Božedomka*? Un kas tā tāda par *Vārtnieku ielu* (346. lpp.)?

Presē tikpat kā nelatvisko Padomju Savienības pilsētu ielu un laukumu nosaukumus. Mēra sajūtu vajadzētu ieturēt arī tulkotajā daiļliteratūrā.

Un tā, lasot latviski tulkoto V. Kaverina grāmatu «Gaišie logi», mēs apmulsuši maldāties pārlatviskotajā Maskavā. Nevaram atrast ne to ielu, ne to namu, kur kas dzīvojis. Viss kļuvis svešs un nepazīstams.

ŠKIROTIES NO STAŅISLAVA FRANCIŠEKA KOLBUŠEVSKA

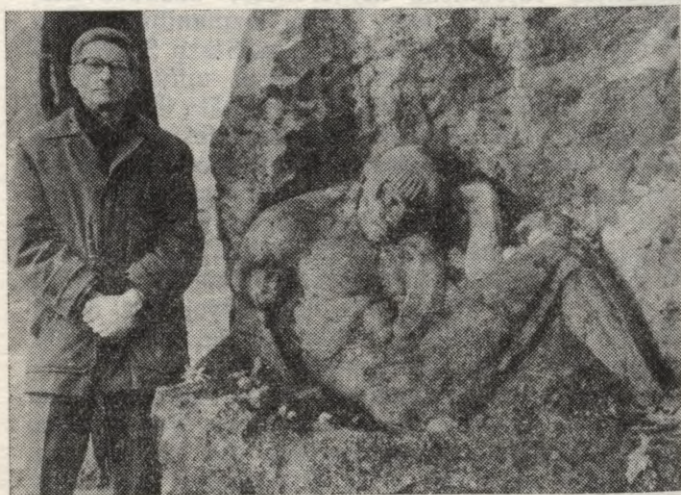
Poļu valodnieks, baltu un slāvu valodu sakaru pētnieks, tulkotājs Staņislavs Francišeks Kolbuševskis (1933—1986) bija erudīts, ar asu prātu, radošu aktivitāti, spontānu dabu apveltīts zinātnieks, kam no bērnu dienām tuva Latvija, latviešu tautas kultūra, latviešu folklorā, valoda. Kopš 1958. gada būdams A. Mickeviča Poznaņas universitātes docētājs, viņš bieži apmeklēja Rīgu, piedalījās valodnieku konferencēs, dažādos literārās dzīves notikumos, īpašu uzmanību veltīja latviešu un poļu valodu sakariem. Starp S. F. Kolbuševska nozīmīgākajiem darbiem minams pētījums — filoloģijas zinātņu kandidāta disertācija «Aizguvumi no poļu valodas latgaliešu dialektā» (1970) un doktora disertācija «Valodnieciski un kultūrvēsturiski pētījumi par J. Karigera poļu-latviešu vārdnīcu» (1976). Kopā ar brāli Jaceku Kolbuševski viņš tulkoja J. Raiņa lugu «Jāzeps un viņa brāļi», kas iesniegta izdevniecībai «Osso-lineum», un J. Raiņa dzejoļus, izveidojot izlasi «Saules laiks» (1969). Pēdējā laikā sagatavots izdošanai J. Raiņa aforismu krājums.

Ar kādu vitālu steidzību Rīgas apmeklējumu dienās viņš papildināja savus materiālus aizvien jauniem un jauniem pētījumiem! ZA Valodas un literatūras institūtā, LVU Filoloģijas fakultātes Latviešu valodas katedrā viņu aizvien gaidīja kolēģi, Literatūras muzejā tika meklēti jauni,

darbam nepieciešami materiāli. Kā viņš priecājās par katru jauniegūtu, rosinošu grāmatu, par svai-
giem iespaidiem mūsu kultūras dzīvē! Izstaigājis
Artura Ozola un Dainas Zemzares piemiņas takas,
viņš steidzās pie draugiem, paziņām, pie savas
sirmās skolotājas Jūlijas Ostrovskas.

Isā tikšanās brīdī, 1986. gada 17. novembra
naktī, kad mēs, latviešu izdevēju un rakstnieku
pārstāvji, izkāpām Poznaņā, lai pārsētos tālākā,
uz Ščecinu braucošā satiksmes līdzeklī, S. F. Kol-
buševskis nodeva mūsu rīcībā V. Kaijaka stāsta
«Signe» tulkojuma rokrakstu. Bija kā vienmēr
enerģisks, ar darba gribu, iecerēm, ar optimismu,
jaunām tikšanās ilgām uzlādēts.

J. Osmanis

S. F. Kolbuševskis pie A. Pumpura pieminekļa

Sēru ziņa Jāzepam Osmanim

Vroclavā 1986. gada 30. novembrī

Dārgais draugs Jāzep,

ar dziļu sāpi, ar patiesām skumjām sūtu Tev bēdpilnu ziņu, ziņu ļoti skaudru, to visskaudrāko. Ir miris mans brālis — Staņislavs. Pavisam nesen jūs redzējāties un runājāties, tagad Stasja vairs nav. Viņš mira pēkšņā nāvē Poznaņā 25. novembrī, bēres notika vakar, 29. novembrī, Poznaņā. Varu iedomāties, cik sāpīga Tev būs šī vēsts, — zinu, ka Tu biji uzticams, īsts Stasja draugs. Latviešu kultūra līdz ar viņa aiziešanu zaudējusi ne tikai lietpratēju un zinātnieku, tulkotāju, bet arī draugu. Man ļoti žēl, bet, daridams Tev zināmu šo faktu, vienlaikus esmu spiests Tevi lūgt nodot šo ziņu visiem tiem Stasja labajiem paziņām, kurus es vai nu nepazīnu, vai pazinu ļoti maz. Informē, lūdzu, arī Rakstnieku savienību.

Stasis nomira pēkšņi. Tikpat pēkšņi tika pārtraukti ar latviešu literatūru saistītie mūsu kopējie darbi. Tas tomēr nenozīmē, ka aizsāktās lietas netiks novestas līdz galam. Tā nebūs. Es ceru, ka drīzumā pabeigšu darbu pie speciālā — latviešu folklorai, galvenokārt dainām veltītā — zinātniskā žurnāla «Folklorā» («Literatura Ludowa») numura sagatavošanas. Tipogrāfijā jau atrodas grāmata — Raiņa «Aforismu» tulkojums. Pabeigts, kā Tu zini, «Jāzēpa un viņa brāļu» atdzejojums, par tā izdošanu ir noslēgts līgums, un arī šī grāmata nāks klajā (tā iekļauta vienā no populārākajām poļu sērijām — «Tautas bibliotēka», kuru izdod «Ossolineum» un kurā tiek iekļauti poļu klasiķu, kā arī tikai visievērojamāko pasaules

rakstnieku darbi). Ievads šim izdevumam tagad būs jāraksta man pašam, izmantojot daudzus materiālus, kurus Stasis savācis. Taču citus, jaunus tamlīdzīgus darbus vairs nebūšu spējīgs veikt: es neprotu latviešu valodu, un tālab arī Stasja nāve man nozīmē ne tikai brāļa zaudējumu, bet arī to, ka man nebūs vairs ceļveža un darbabiedra, kurš ievadīja mani latviešu kultūras dzīlēs. Viņš mīlēja Latviju, mīlēja Rīgu, un viņam jūsu vidū bija daudz īstu draugu, ar kuriem viņš jutās labi, un man jāteic vēlreiz, ka latviešu kultūra līdz ar Viņa aiziešanu zaudējusi labu draugu.

Pirms neilga laika telefona sarunā Stasis man pateica, ka ir jau publicēts mūsu kopējais referāts par vārsmotajiem kapuzrakstiem Rīgas kapos («Folklorizētā poētiskā epigrāfika Rīgas Meža kapos»¹); man nav šī izdevuma, bet es ļoti gribētu to saņemt — arī tālab, lai varētu papildināt Stasja darbu bibliogrāfiju, kas tiks iespiesta vienā no zinātniskajiem žurnāliem. Esi tik labs un atsūti man kaut vienu grāmatas eksemplāru, kurā šis raksts publicēts. Tāpat es vācu iespiestos Stasim veltītos informatīvos materiālus — būtu Tev pateicīgs, ja Tu man atsūtītu bibliogrāfiskās ziņas par to parādīšanos.

Saglabā Stasi labā piemiņā, piedomā par viņu silti.

Un pieņem sirsnīgus, draudzīgus sveicienus —

Jaceks Kolbuševskis

¹ Sk.: Latviešu valodas kultūras jautājumi, 21. laid. R., 1985, 46. lpp.

JUBILEJAS RINDAS

Darbs jau tikai gribas būt darāms. Un tad viņš tev ar spēku pielej dzīslas. Ar prieku pielej sirdi. Ar veiksmi locekļus, ar gudribu prātu.

(A. Brigadere)

Filoloģijas zinātņu kandidāte **Vallija Dambe** no sava 75 gadus ilgā mūža (dzimusi 1912. gada 26. maijā Rīgā) 41 gadu ir veltījusi latviešu valodas izpētei, Latvijas vietvārdu apzināšanai un krāšanai LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūtā. Beigusi LVU Vēstures un filoloģijas fakultātes Klasiskās filoloģijas nodaļu (1941), V. Dambe J. Endzelīna vadībā stājas pie krājuma «Latvijas PSR vietvārdi» sastādīšanas, kura 1. sējuma 1. daļai viņa ir arī galvenā kartotēkas veidotāja.

V. Dambe ir tādu nozīmīgu darbu autore kā «Blīdenes vietvārdi kā pagātnes liecinieki» (1958) (par ko autorei 1963. g. piešķirts filoloģijas zinātņu kandidāta grāds), «Saknes *bal(i)-, pal(i)-* (skaņu mijā) ar slapjas vietas nozīmi vietvārdos» (1973), «Valodu kontakti Latvijas PSR toponīmijā» (1985), «Valodu saskare Ziemeļkurzemes vietvārdos» (1986). Viņa ir arī J. Endzelīna «Darbu izlases» (1.—4. sēj., 1971—1981) galvenā sastādītāja. V. Dambe ir apm. 100 zinātnisku rakstu autore, viņas atziņas ir nozīmīgs ieguldījums baltistikā. V. Dambe ir Starptautiskās onomastikas zinātņu komitejas locekle.

Darāmā un ieceru vēl daudz.

V. Dambe

L. Roze

Valodniece filoloģijas zinātņu kandidāte **Liene Roze** (dzimusi 1927. gada 22. janvārī Lizumā) pēc Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātes beigšanas 1953. gadā visu savu darba mūžu strādājusi Latvijas PSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūta Zinātnisko vārdnīcu daļā. Viņas zinātniskās darbības sākums saistās ar pašiem pirmajiem «Latviešu literārās valodas vārdnīcas» izveides aizsākumiem, šīs vārdnīcas pamatprincipu izstrādi. L. Roze ir viena no galvenajām «Latviešu literārās valodas vārdnīcas» šķirķļu autorēm un redaktorēm, kā arī šī izdevuma redakcijas kolēģijas locekle.

L. Rozes zinātnisko darbu klāstā nozīmīgas ir monogrāfijas «Latviešu valoda pirms simt gadiem» (1962), kurā analizēta «Pēterburgas Avīžu» leksika, un «Pasaule vārdnīcu skatījumā» (1982) — populārzinātnisks dažādo vārdnīcu tipu

un galveno leksikogrāfijas problēmu aplūkojums. L. Roze sakopojusi izrakstus no K. Egles dienu piezīmēm un vēstulēm — «Manas atziņas» (1980), daudz rakstījusi par valodniecības jautājumiem presē.

Būdamā erudīta speciāliste, L. Roze apmācījusi un ievadījusi darbā vairākus jaunos leksikogrāfus. Tāpat savās zināšanās viņa dalījusies gan ar P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes, gan ar V. Lāča Liepājas Valsts pedagoģiskā institūta studentiem, vairākus gadus mācot leksikogrāfiju.

Filoloģijas zinātņu kandidāte **Melita Stengrevica** 1987. gada 3. septembrī atskatījās uz 60 mūža un 35 darba gadiem. 1951. gadā beigusi Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultāti, jubilāre 1952. gadā sāk veikt sarežģītu zinātnisku uzdevumu LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūtā — izstrādāt teorētiskos pamatus astoņsējumu «Latviešu literārās valodas vārdnīcai», radīt tai kartotēku, organizēt un apmācīt autor-kolektīvu. Pati uzrakstījusi vai rediģējusi ievērojamu šīs vārdnīcas daļu, viņa ar padomiem un ieteikumiem sekmējusi arī citu autoru un zinātnisko redaktoru pētījumus.

M. Stengrevica jau vairākus gadu desmitus piedalās PSRS Zinātņu akadēmijas Leksikoloģijas un leksikogrāfijas problēmu zinātniskās padomes darbā. Tāpēc latviešu valodnieki operatīvi saņem informāciju par jaunākajām atziņām vārdu krājuma pētišanā un tā atspoguļošanā dažāda veida vārdnīcās. Nozīmīgs ir M. Stengrevicas ieguldījums leksikogrāfijas kā latviešu valodniecības nozares attīstīšanā, it īpaši skaidrojošo vārdnīcu jomā.

M. Stengrevica

V. Rūķe-Draviņa

Līdztekus leksikogrāfijai daudz darba veltīts visai sarežģītai valodniecības problēmai — leksikostilistikai. Sākums šīs problēmas risinājumam iezīmējas M. Stengrevicas kandidāta disertācijā, kas veltīta Raiņa leksikai. Apceres par vārdu stilistiskajām īpatnībām, to lietojuma saskaņu ar teksta stilu, kā arī par stila iezīmju atspoguļošanu vārdnīcās ir tieši saistītas ar valodas prakses vajadzībām, un M. Stengrevica ir «Latviešu valodas kultūras jautājumu» satura aktīva bagātinātāja.

Jubilejā jānovēl līdzšinējos un turpmākos stila pētījumus apkopot monogrāfijās.

Tālu pasaulē pazīst valodnieci, Zviedrijas Karaliskās Humanitāro zinātņu akadēmijas akadēmiķi profesori **Veltu Rūķi-Draviņu**, kuras šūpulis kārts 1917. gada 25. janvārī Valmierā.

Beigusi 1939. gadā Latvijas Universitātes Baltu filoloģijas nodaļu, viņa lasīja lekcijas dialektoloģijā un vadīja Latviešu valodas krātuvi, publicēja pētījumus valodniecībā. Līdz pat mūsu dienām nav zaudējis nozīmi, piemēram, «Filologu biedrības rakstos» dotais Latgales izlokšņu grupējums; viņa izstrādājusi pirmo dialektu pētišanas programmu; valodas kultūras kopšanā nozīmīga bijusi viņas vadībā izstrādātā «Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca» un J. Endzelīna rediģētais krājums «Valodas prakses jautājumi», kurā aizrādīts uz biežāk sastopamajām valodas kļūdām un doti ieteikumi, kā tās labot.

Pēc kara V. Rūķes-Draviņas darbība plaši sazaroja Zviedrijā. Viņa strādāja Lundas, vēlāk Stokholmas universitātē, kur docēja slāvu un baltu valodas un 1959. gadā par darbu «Diminutive im Lettischen» ieguva filoloģijas doktora grādu.

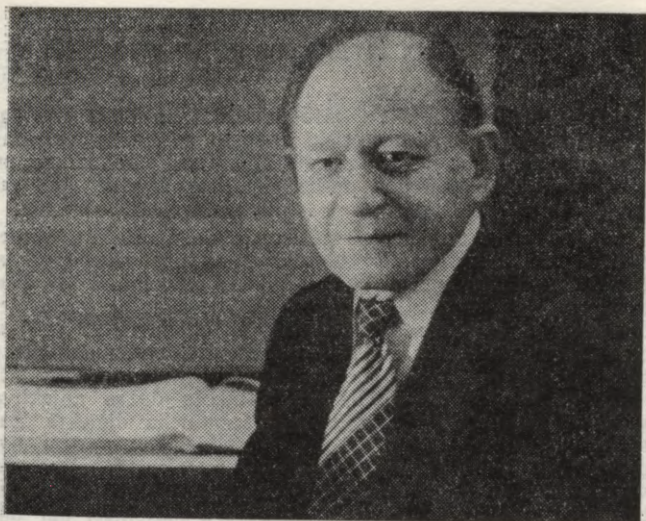
Apbrīnojami plašas ir V. Rūķes-Draviņas lingvistiskās intereses un pētījumu tematikas amplitūda — viņai ir darbi dialektoloģijā, onomastikā, gramatikā, fonētikā, stilistikā, kā arī literārās valodas vēsturē un normalizācijā, psiholingvistikā u. c., ir apcerētas gan latviešu, gan lietuviešu, gan slāvu un ģermāņu valodu parādības. Nozīmīgu vietu dialektoloģijā ieņem kopā ar dzīvesbiedru Kārli Draviņu izstrādātais pētījums «Stendes izloksne» (1955—1962), monogrāfiskais apcerējums «Kauguru vietvārdi» (1971). Pētīta arī dzejas un tautasdziesmu valoda, izstrādāts četrus gadsimtus aptverošais latviešu literārās valodas vēstures apskats «The Standardization Process in Latvian» (1977). Trīs grāmatas publicētas par bērnu valodu un tās attīstību: «Par mazbērnu valodas attīstību» (1963), «Daudzvalodība pirms-

skolas vecumā» (1967) un «No pieciem mēnešiem līdz pieciem gadiem» (1982).

Velta Rūķe-Draviņa un viņas darbi ir nesuši latviešu valodu un latviešu valodniecības atziņas pasaulē, viņa daudz darījusi, lai emigrācijā dzīvojošie latvieši (un ne tikai latvieši) dziļāk iepazītu mūsu valodu. Eruditās zinātnieces vadībā baltu valodu studijās svešatnē auguši jauni latviešu valodas pētnieki. Professore ir bieža viesņa Latvijā un viesmīlīga namamāte Zviedrijā organizētajās baltistu konferencēs, lietišķas zinātniskās sadarbības veicinātāja.

Filoloģijas zinātņu kandidāts docents **Jānis Rozenbergs** (dzimis 1927. gada 9. janvārī) gandrīz četrdesmit sava mūža gadus veltījis jauno filologu izglītošanai un audzināšanai — no 1950. līdz 1958. gadam Rīgas Pedagoģiskajā institūtā un no 1958. gada Latvijas Valsts universitātē. Viņš lasījis lekcijas un vadījis praktiskos darbus ievadā valodniecībā, latviešu valodas sintaksē, stilistikā u. c.

Savus nozīmīgākos zinātniskos darbus J. Rozenbergs publicējis rakstos, brošūrās, grāmatās. 1976. gadā izdota grāmata «Latviešu valodas praktiskā stilistika: Stilistikas pamatjautājumi. Leksikostilistika» un 1983. gadā «Latviešu valodas praktiskā stilistika: 2. Morfofilistika». Abi šie darbi izpelnījušies augstu atzinību — LPSR ZA akadēmiķa Jāņa Endzelīna prēmiju. Drīzumā tiek gaidīta arī «Latviešu valodas praktiskās stilistikas» trešā grāmata. J. Rozenberga vadībā izdota arī skolu gramatika «Latviešu valodas mācības pamatkurss», kurā viņš pats sarakstījis vairākas daļas.

J. Rozenbergs

Ar referātiem un ziņojumiem par sintakses, stilistikas un arī valodas kultūras jautājumiem J. Rozenbergs vairākkārt uzstājies valodnieku konferencēs gan Ļeņingradā un Maskavā, Viļņā un Tallinā, gan tepat Liepājā un Rīgā.

J. Rozenbergs ar savu enerģiju un organizatora spējām vienmēr aktīvi piedalījies Universitātes sabiedriskajā darbā. Viņa vadībā organizētas vērienīgākās profesora A. Ozola dzimšanas dienai veltītās konferences 1970. un 1971. gadā.

Tagad Jānis Rozenbergs strādā pie sintakses stilistikas, un viņam ir vēl savas ieceres gan stilistikā, gan sintaksē.

ZINĀTNISKĀS KONFERENCES LPSR ZA A. UPIŠA VALODAS UN LITERĀTŪRAS INSTITŪTĀ

1986. gadā zinātniskais darbs Valodas un literatūras institūtā ir bijis organizatoriski rosīgs, notikušas vairākas konferences, kurās par saviem pētījumiem, atradumiem un pārdomām pastāstīja gan darba pieredzes bagātie, gan samērā jauni zinātnieki.

9. aprīlī ZA augstceltnē notika **Jauno zinātnieku konference**, kurā tika nolasīti 10 referāti — par valodniecības, literatūrzinātnes, folkloristikas, kino un teātra mākslas jautājumiem. Ieva Kalniņa pievērsās Sudrabkalna dzejas tēliem, liriskā varoņa attiecībām ar vidi, objektīvo un subjektīvo telpu (appasauli un iekšējo pasauli), pretrunām starp tām (sk. rakstu krāj. «Meklējumi un atradumi», R.: Zinātne, 1987). Anna Vulāne aplūkoja dažas adjektīva vārdkopu veidošanas īpatnības augšzemnieku dialektā. Zanete Aščuka iepazīstināja ar aktieru darba metodēm divdesmito gadu kino. Guntis Pakalns referātā «Par veļu valstību latviešu tautasdziesmās un teikās» runāja par mitoloģiskajiem priekšstatiem latviešu bērnu dziesmās, par mitopoētisko pasaules modeli. Daces Bulaš referāta temats bija «Mijattiecības latviešu likteņdievību funkcijās». Viņa norādīja, ka folklorā netiecas uz pretrunu likvidēšanu, laimes un nelaiemes opozīcijai nav universāla rakstura. Autore kritizēja shematisko, vienkāršoto pieeju latviešu mitoloģiskajai sistēmai, piem., rakstu krājumā «Слово в нашей речи». Alda Sīmane stāstīja par uzrunas lietojumu, uzrunas konstrukciju formālajām un funkcionālajām atšķirībām dažādos rakstu valodas periodos. Māra Daneberga analizēja un vērtēja Vecā Stendera pasakas. Lija Makare stāstīja par A. Dimā romāna «Grāfs Monte Kristo» Raiņa tulkojumu. Salīdzinot tulkojumu ar oriģinālu, L. Makare konstatējusi, ka Rainis tulkojis brīvi, atbilstoši saviem estētiskajiem principiem svītrojis un papildinājis A. Dimā izteikumus. Elfrīda Olupe pievērsās buramvārdu izpētes jautājumiem, buramvārdu rašanās cēloņiem, saistībai ar reliģiju u. c. Normunds Naumanis analizēja Marka Zaharova politisko un metaforisko teātri.

Konferencē «Meklējumi un atradumi» 14. aprīlī tika referēts par šādiem tematiem:

«Par virzieniem latviešu dzejā no 18. gs. līdz 20. gs. sākumam» — filol. zin. kand. Janīna Kursīte;

«Raiņa piezīmju grāmatiņa (1905—1923) — aktuāls relevantas informācijas avots» — filol. zin. kand. Gundega Grīnuma;

«Ko mēs vēl nezinām par E. Gliku» — filol. zin. kand. Maija Baltiņa;

«Subjektīvais faktors latviešu valodas normalizācijas vēsturē» — filol. zin. kand. Ina Druviete;

«Mēmā kino akustika» — mākslas zin. kand. Juris Civjans;

«J. Munča ieguldījums latviešu scenogrāfijas attīstībā» — mākslas zin. kand. Edite Tišheizere;

«Vārdu radio un televīzija vēsturē» (sk. krāj. «Latviešu valodas kultūras jautājumi», šā laidiena 77. lpp.) — filol. zin. kand. Juris Baldunčiks;

referātā «Marginālijas vietvārdu vārdnīcas manuskriptā» filol. zin. kand. Ojārs Bušs aplūkoja dažu Latvijas vietvārdu cilmi (par vārdu *Pērse* sk. krāj. «Latviešu valodas kultūras jautājumi», šā laidiena 93. lpp.);

«Kandavas skulptūru datējums un ikonogrāfija» — mākslas zin. kand. Elita Grosmane.

Sās konferences materiāli* publicēti izdevniecības «Zinātne» izdotajā rakstu krājumā «Meklējumi un atradumi» (1987, rotaprinta iesp.).

1985. gada vasarā Baškīrijas APSR Arhangeles rajonā (kur kopš pag. gs. dzīvo daudz latviešu) strādāja kompleksa ekspedīcija, kurā piedalījās LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūta un Vēstures institūta līdzstrādnieki. 1986. g. 25. aprīlī notika sanāksme, kurā daži ekspedīcijas dalībnieki stāstīja par vērojumiem Baškīrijas latviešu apmetnēs.

Valodas situāciju raksturoja prof. A. Blinkena (par sk. krāj. «Latviešu valodas kultūras jautājumi», 22. laid., 13. lpp.).

Filol. zin. kand. B. Laumane referēja par izlokšņu atpazīšanu Baškīrijas latviešu runā. Vēstures zin. kand. L. Jefremova un M. Slava raksturoja tradicionālās kultūras elementus turienes latviešu ģimenēs. Par Baškīrijas latviešu dziesmu folkloru referēja folklorists filol. zin. kand. J. Rozenbergs.

LPSR ZA A. UPIŠA VALODAS UN LITERATŪRAS INSTITŪTA 40 GADU JUBILEJAI VELTĪTA SANĀKSME

1986. gada 11. aprīlī

Par Valodas un literatūras institūta veikumu 40 gados runāja institūta direktors LPSR Nopelniem bagātais kultūras darbinieks Viktors Hausmanis un direktora vietniece zinātniskajā darbā LPSR ZA korespondētājlocekle Aina Blinkena.

Par institūta veidošanos un darbu tā sākuma posmā pastāstīja ilggadējie LPSR Nopelniem bagātie kultūras darbinieki: LPSR ZA akadēmiķis Jānis Kalniņš, LPSR ZA korespondētājloceklis Rūdolfs Grabis un filoloģijas zinātnu doktore Elza Kokare, kas institūtā strādājuši ilgus gadus.

Folkloras ansamblis «Daina» sveic Valodas un literatūras institūtu jubilejā

Sniedzam lasītājiem ilggadējo institūta darbinieku valodnieku Rūdolfa Grabja un Vallijas Dambes atmiņas par institūta vēsturi, savu un savu kolēģu darbu.

PAR INSTITŪTA SĀKUMIEM

LPSR ZA Andreja Upīša Valodas un literatūras institūta 40 gadu jubilejas sakarā lieti der atsaukt atmiņā da-

žas ainas no institūta pašiem sākumiem. Bet tad vispirms ir jāstāsta par tā tiešo priekštecī.

1945. gada maijā, drīz vien pēc Uzvaras dienas, Latvijas Valsts universitātes ietvaros tika nodibināta pētniecības iestāde — Valodas un literatūras institūts, kurā izveidojamas trīs daļas: Valodas daļa, Literatūras daļa un Bibliogrāfijas daļa. Dibināšanas brīdī ir ticis izraudzīts arī viss vadošais personāls: direktors Andrejs Upīts, direktora vietnieks Rūdolfs Egle, zinātniskā sekretāre Skaidrite Sirsone, Valodas daļas vadītājs Jānis Endzelīns, Literatūras daļas vadītājs Antons Birkerts un Bibliogrāfijas daļas vadītājs Kārlis Egle. Zinātniskos darbiniekus jaundibinātajā institūtā sāka pieņemt tikai ar septembri. Tā kā manā atmiņā drošākas ziņas ir par Valodas daļu, tad turpmāk arī vairāk tikai par to. Paši pirmie, kurus ar 1945. gada 1. septembri pieņēma par zinātniskajiem līdzstrādniekiem Valodas daļā, bija Ieva Celmiņa, baltu filoloģijas students Pēteris Kļaviņš, Milda Lepika un Rūdolfs Grabis, pāris mēnešu vēlāk arī Elfrīda Smīte un studente Mirdza Plūme. 1946. gada sākumā līdzstrādnieku sastāvs papildinājās ar Mildu Grīnfeldi un Mēriju Sauli-Sleini. Valodas daļas telpas bija Skolas (tagad Andreja Upīša) ielas 11. namā, bijušās Latviešu valodas krātuves mītnē. Vienā istabā kādu laiku glabājās it kā Latviešu strēlnieku biedrības arhīvs, bet to kāda cita iestāde drīz vien aizvāca projām. Tai pašā Skolas ielas mājā bija telpas Folkloras institūtam un arī Skolotāju kvalifikācijas celšanas institūtam. Valodas un literatūras institūta citām daļām sākumā savu telpu nebija. Cik nu to darbinieku tām bija, tie kopā sanāca vai nu Filoloģijas fakultātē, kur strādāja Rūdolfs Egle, vai Misiņa bibliotēkā, ko vadīja Kārlis Egle, vai pat Andreja Upīša dzīvoklī. Kad institūta lietošanā tika nodota Jāņa Misiņa māja Hanzas ielā 2, tad tur vispirms iekārtojās tikai Literatūras daļa un Bibliogrāfijas daļa, jo dažās istabās vēl mīta privātas personas. Pēc kāda laika arī Valodas daļai bija jāpārvācas uz Misiņa māju. Uz turieni mēs savas mantas no Skolas ielas vai nu aiznesām nešus, vai arī aizstūmām ar divričiem un ievietojāmies mums ierādītajā pirmajā stāvā.

Valodas daļas vadītājs J. Endzelīns par pašu galveno darbu bija izraudzījis materiālu vākšanu «Latviešu valodas tēzauram», t. i., vārdnīcai, kurā ietilpināmi visi latviešu valodā izdotajos rakstu un rokrakstu avotos sastopamie vārdi līdz ar nepieciešamo frazeoloģiju. Sai darbā tad arī tika iesaistīti vai visi Valodas daļas līdzstrādnieki. J. En-

dzēlins pats tai laikā beidza manuskripta gatavošanu savam lielajam darbam «Baltu valodu skaņas un formas» — pirmajai baltu valodu salīdzināmajai gramatikai valodniecības vēsturē. Pēc šī darba pabeigšanas J. Endzelins bija paredzējis sākt jaunu lielu darbu — rakstīt manuskriptu «Latvijas vietu vārdiem» — vārdnīcai, kurā ietilptu gan viņa paša sakrātie un 2 sējumos publicētie Latvijas vietvārdi, gan J. Plāķa izdotie un citos rakstu avotos sastopamie vietu nosaukumi. Lai varētu rakstīt manuskriptu, viss šis vietvārdu materiāls bija iekārtojams vienotā alfabētiskā kartotēkā. Tā bija sākta gatavot jau Latviešu valodas krātuvē, un tajā bija iekārtota neliela daļa vārdu no J. Endzelina vietu vārdu I sējuma. Kartotēkas tālāku veidošanu J. Endzelins uzdeva man, nedaudz vēlāk šai darbā iesaistot arī laboranti M. Plūmi.

Vēl universitātes institūta Valodas daļā bija ielānots gatavot arī kādu mūsdienu «Rakstu valodas vārdnīcu», gar kuru darbojās M. Lepika.

Sos milzu mēroga darbus sāka veikt mazs maziņš līdzstrādnieku kolektīvs, kura locekļiem gan bija labas Latvijas universitātē iegūtās zināšanas valodniecībā un dažiem arī krietna latviešu valodas vidusskolas skolotāja prakse, bet pētniecības darbā vai nu nebija nekādas pieredzes, vai arī tā bija visai maza. Taču mūsu pienākums nu bija sākt latviešu padomju valodniecības tālākveidošanu. Un mums bija jādara un jāvar, jo bez Jāņa Endzelina neviena no valodnieka vārdu ieguvušajiem agrākajiem darbiniekiem dzimtenē vairs nebija: Anna Ābele, Ernests Blese, Edīte Hauzenberga-Šturma, Velta Rūķe, Jānis Bičolis — visi bija prom. Alvilis Augstkalns bija miris, un daži citi kur kurais izklīduši.

Valodas daļas nelielajam kolektīvam, kam pēckara posmā bija jāsāk cirst ceļš latviešu padomju valodniecības tālākas attīstības gājumam, pētniecisko spēku un neatlaidību stiprināja apstākļi, ka mūsu tuvumā aizvien ir un mūsu darbu vada Jānis Endzelins, ka mums ir iespēja pajautāt pēc viņa padoma un uzklausīt viņa atzinumus un vērtējumus. J. Endzelins tai laikā lasīja vai visus baltu filoloģijas kursus Latvijas Valsts universitātē un arī Rīgas Pedagoģiskajā institūtā. Tāpēc Valodas daļā viņš ieradās parasti tikai divas reizes nedēļā noteiktajā stundā un tik precīzi, ka pēc viņa klauvējieniem pie mūsu āra durvīm katrs varēja pārbaudīt, vai pulkstenis rāda pareizu laiku. Apmeklējuma laikā J. Endzelins sarunājās ar katru zinātnisko līdzstrādnieku atsevišķi, pārrunāja visu, kam

sakars ar veicamo darbu, atbildēja uz līdzstrādnieku jautājumiem, deva vajadzīgos norādījumus.

Universitātes institūta Valodas daļā jaunu taku sāksu latviešu padomju valodniecība plašu attīstības gaitu uzņēma LPSR ZA Valodas un literatūras institūtā, par kurā sākumu lai stāsta turpmākās rindas.

1946. gada 7. februāra pievakarē mūsu telpās Skolas ielā 11 ieradās institūta direktora vietnieks Rūdolfs Egle un paziņoja, ka tai dienā ar Tautas Komisāru Padomes lēmumu esot nodibināta mūsu republikas Zinātņu akadēmija, kurā kā viena no pētniecības vienībām tikšot iekļauts arī līdzšinējais Latvijas Valsts universitātes Valodas un literatūras institūts. Esot izraudzīti arī pirmie akadēmiķi, un no mūsu institūta par tādiem kļuvuši Jānis Endzelīns un Andrejs Upīts. Ziņa, ka mēs nu būsīm Zinātņu akadēmijas, augstākās zinātniskās iestādes, darbinieki, saprotams, institūta līdzstrādniekus visai priecināja. Taču īsta ieiešana akadēmijas sastāvā notika tikai 1946. gada vasarā.

Kad institūts bija jau kļuvis par akadēmijas iestādi, Valodas daļas plānos pirmajā laikā palika tie paši agrāk iesāktie darbi, tikai plašāk izvēšot izlokšņu materiālu vākšanu. Folkloras institūts rikoja folkloras materiālu vākšanas ekspedīcijas, un tajās iesaistījās arī daži Valodas daļas darbinieki izlokšņu materiālu vākšanai. Pirmā šāda ekspedīcija notika 1947. gada vasarā Ilūkstes rajonā, to vadīja Folkloras institūta direktora vietnieks Jānis Niedre, un tajā no Valodas daļas piedalījās P. Kļaviņš un R. Grabis. Nākamajā gadā līdzīga ekspedīcija ar tiem pašiem dalībniekiem notika Tukuma rajonā. Pirmo paša Valodas un literatūras institūta rīkoto dialektoloģijas ekspedīciju man izdevās organizēt 1949. gada rudens pusē Bauskas rajonā. Tās dalībnieki lielākoties bija ārštata līgumdarbinieki, kuru vidū, atceros, bija filoloģijas studente Ruta Augstkalne un Latvijas Valsts universitātes aspirante Marta Rudzīte, tagad ievērojamā dialektoloģijas un valodas vēstures speciāliste, filoloģijas zinātņu doktore.

Valodas daļa tolaik rikoja ne vien dialektoloģijas ekspedīcijas izlokšņu materiālu un vietvārdu vākšanai, bet zinātniskie līdzstrādnieki devās arī uz mācību iestādēm ar nolūku modināt audzēkņos interesi par sava novada izlokšni un krāt vietu nosaukumus un savas izlokšnes īpatnības. Viens no šādiem skolu apmeklējumiem, kurā piedalījās E. Smite, P. Kļaviņš un es, notika toreizējā Cēsu skolotāju institūtā.

Kā jau minēju, Valodas daļas plānos bija liela mēroga darbi, kuru paveikšanai nepieciešami gadu desmiti. Taču sabiedrībā aizvien neatlaidīgāk atskanēja prasības, lai institūta valodniecības nozares darbinieki nodotos tādu jautājumu pētišanai, kuru izšķiršanu diktē patlabanējā laika vajadzības. Zināmi aizmetņi ikdienā nepieciešamu valodas jautājumu risināšanā radās jau Skolas ielas telpās, kur tika atsāktas, jāsaka gan — ne visai veiksmīgi, t. s. atklātās valodniecības sēdes, kurās Valodas daļas darbinieki atbildēja uz apmeklētāju izteiktajiem jautājumiem. Ja kāda iestāde aicināja, mēs ieradāmies tajā, lai kopējās pārrunās iztirzātu dažādus valodas prakses jautājumus. Atceros, ka pats pirmais šāds gājiens mums ar P. Kļaviņu bija uz Latvijas Valsts izdevniecības Vārdniņu redakciju, ko tolaik vadīja Ā. Feldhūns. Tomēr minētajiem pasākumiem valodas kopšanas novadā bija visai šauri ietvari, un kritika te bija pelnīta. Bet bija arī tādi mūsu darba kritizētāji, kas prasīja, lai mēs ne tikai uzreiz pilnā mērā saprastu tolaik padomju valodniecībai uztiepto N. Marra mācību par valodu, bet arī nāktu klajā ar šajā mācībā balstītiem pētījumiem. Mūsu valodnieciskās zināšanas bāzējās salīdzināmās valodniecības dažādo nozarojumu principos, atziņās un metodēs, ko N. Marra mācība pilnīgi noliedza, un mēs nezinājām, kā pētniecisko darbu ievadīt N. Marra mācību gultnē. Bet kritiķi nevalodnieki to zināja tik droši, ka varēja mūs ne tikai bārt, bet arī pamācīt. Parādījās raksti, kuros mēs paši bijām dēvēti par veciem vēžiem, bet mūsu valodniecības zināšanas par izravējamām ar visām saknēm. Valodnieku darbu šie saasinātie pārmetumi jau neapturēja, tas ritēja tālāk, bet tie radīja gan tādu kā neuzticēšanās atmosfēru pret valodniekiem. Piemēram, pat J. Endzelīna ievērojamo darbu «Baltu valodu skaņas un formas» varēja iespiest tikai pēc tam, kad valodnieks B. Larins bija uzrakstījis šai grāmatai pēcvārdu. Atceros, ka man pēc Ā. Feldhūna aicinājuma nācās steidzami dot rakstveidā J. Endzelīna «Latviešu valodas gramatikas» vērtējumu tad, kad tās lielākā daļa tipogrāfijā jau bija salikta un kad bija radušies draudi pārtraukt salikšanas darbus, paveikto salikumu izjaukt un grāmatu neizdot. Par laimi, direktīvās iestādes neļāva šim briesmīgajam draudam īstenoties. Sakāpināti asā kritizēšana daudz maz pierima tikai pēc 1950. gadā «Pravdā» notikušas diskusijas par valodniecības jautājumiem, ar kuru izbeidzās Marra arakčejeviskais režīms padomju valodniecībā, tika rehabilitēta salīdzināmā valodniecība un valodas pētišana varēja balstīties uz reālu va-

loda faktu analīzes pamatiem, bet valodniecībā plaukt un izvērsties dažādas nozares un nozarojumi.

Drīz vien pēc institūta pāriešanas Zinātņu akadēmijas pakļautībā Valodas daļas darba plānā iekļāva tēmu krieviski-latviska vārdnīca, kuras gatavošanā iesaistījās vairums līdzstrādnieku un arī prāvs skaits liguma darbinieku M. Saules-Sleines vadībā. Pēc dažiem gadiem sagatavotos šķirkļus nodeva Latvijas Valsts izdevniecībai, kas darbu turpināja (vārdnīca iznāca 1959. gadā).

Drīz pēc tam Valodas daļai uzdeva gatavot plašu latviešu valodas gramatiku, daļu sadalīja divos sektoros: Vārdnīcu sektorā ar vadītāju akadēmiķi J. Endzelīnu un Gramatikas sektorā, kuru vadīt uzdeva man. Tad institūta Valodas daļas darbinieku sastāvs bija ievērojami papildinājis gan ar Latvijas universitāti agrāk beigušajiem, kā, piemēram, Annu Bergmani un Dainu Zemzari, gan ar pēckara Latvijas Valsts universitātes un citu republikas augstāko mācību iestāžu absolventiem.

1946. gads ir arī Zinātņu akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisijas tapšanas gads. Lai gan sākumā tā bija pakļauta tieši akadēmijas prezidijam un tās pirmais priekšsēdētājs bija akadēmijas viceprezidents Matvejs Kadeks, tomēr tās darbība tūlīt cieši sasaistījās ar institūtu, īpaši ar Valodas daļu. Literatūras un valodas terminoloģijas apakškomisiju, kuras sākotnējais uzdevums bija kārtot terminoloģijas jautājumus literatūrzinātnē, folkloristikā, valodniecībā un arī bibliotēku zinātnē, vadīja R. Egle, par sekretāru izraugot mani. Pēc R. Egles nāves apakškomisiju nācās vadīt man.

Pakāpeniski Terminoloģijas komisijas sastāvs tika paplašināts, veidojot vairākas apakškomisijas un iekļaujot tajās pārstāvjus no sabiedriskām un kultūras organizācijām un iestādēm. Atceros, ka tieši šajā pārkārtošanās laikā Terminoloģijas komisija ieguva ļoti centīgu un izpratīgu darbinieci Rutu Purviņu, kura komisijā darbojas vēl tagad, un Abramū Gūtmani, kas terminoloģijas druvā aktīvi strādāja līdz mūža galam.

Terminoloģijas komisijas un apakškomisiju darbība kopš paša sākuma ritēja visai rosīgi, tāpēc jau ar 1948. gadu «ZA Vēstis» sāka nākt klajā apakškomisiju sagatavotie un komisijas apstiprinātie dažādu zinātņu nozaru terminu saraksti, kas vēlāk, saturā manāmi paplašināti, tika nosaukti par Terminoloģijas komisijas biļeteniem un iznāk vēl joprojām.

Rūdolfs Grabis

Ar 1941. gada 1. aprīli, akadēmiķa Jāņa Endzelīna aicināta, sāku strādāt valodniecības nozarē. Bija jāgatavo materiāli, t. i., jāizraksta neekscerpētie vietvārdi (daudz palīdzēja Alma Strautniece), jāpiedalās ekspedīcijās, vairākus gadus pa mēnesim Lietuvas PSR ZA Lietuvišu valodas un literatūras institūtā Viļņā izrakstīju no kartotēkas mums radnieciskos vietvārdus. Visas vietvārdu kartītes bija jāpārbauda un jāsystematizē kartotēkā, lai J. Endzelīns varētu turpināt manuskriptu sen iecerētajai apvienotajai Latvijas PSR vietvārdu vārdnīcai. Iesākās ļoti grūts darbs, kam ar lielu prieku esmu atdevusi visu savu turpmāko dzīvi. Bija ļoti daudz jāmācās. Indoeiropiešu valodu salīdzināmā valodniecība man nebija sveša, jo biju studējis klasisko filoloģiju, bet latviešu dialektoloģijā zināju ļoti maz. To apguvu Elfrīdas Šmites vadībā. Ar Latvijas ģeogrāfiju iepazinos pēc kartēm un ekspedīcijās. J. Endzelīns rakstīja ļoti strauji, un es, strādājot pat vēlu naktīs, tikko tiku līdzī. Katru nedēļu profesors ieradās institūtā, iegāja katrā valodnieku darba telpā, atbildēja uz jautājumiem, diezgan bieži arī jautāja darbiniekiem par dažādām valodas parādībām katram zināmās izloksnēs, atnesa norakstītās vietvārdu kartītes un paņēma jaunu daļu.

1952. gadā institūta direkcija ierosināja rīkot plašu konferenci par valodniecības jautājumiem, kur arī apspriestu J. Endzelīna manuskripta uzrakstīto daļu. Bija jāsaņemta mašīnrakstā daudzi eksemplāri (jāraksta arī pašai), ko izsūtījām PSRS Zinātņu akadēmijas, arī Lietuvas, Igaunijas, Baltkrievijas, Ukrainas, Gruzijas un Kazahijas PSR zinātņu akadēmiju valodniecības (un literatūras) institūtiem. Šīs akadēmijas pieņēma arī organizatoros. 1953. gada 24. un 25. aprīlī notika plaša konference, ko atklāja PSRS ZA Valodniecības institūta direktora vietnieks B. Serebreņņikovs. J. Endzelīns referēja par Latvijas PSR vietvārdu pētišanas metodiskajiem principiem un es — par šo vietvārdu vākšanu un pētišanu. Konference daudzus ierosināja pievērsties vietvārdu vākšanai un pētišanai. Darbs toponimijā sākās daudzos institūtos un universitātēs, arī mūsu P. Stučkas Latvijas Valsts universitātē Martas Rudzītes vadībā. Vietvārdniekiem radās savstarpēji kontakti ne tikai Padomju Savienībā, bet arī aiz tās robežām.

Pēc konferences blakus materiālu vākšanai un kārtošanai sākās «Latvijas PSR vietvārdu» manuskripta papildināšana ar jauniem materiāliem un sagatavošana izdevnie-

cībai. Manuskriptu pārrakstija Mirdza Brencē. Pirmais sējums, kur apvienoti vietu nosaukumi no *A* līdz *J* sākuma burtiem, iznāca 1956. gadā, otrs sējums no *K* līdz *O* — 1961. gadā. Man bija jābūt arī par zinātnisko un izdevniecības redaktoru un arī par korektoru. Korektūru salasīšanā palīdzējušas A. Strautniece, Z. Jansone, N. Siķa, I. Tērauda u. c.

Pirmo sējumu J. Endzelīna uzdevumā izsūtījām visiem zināmiem ievērojamiem valodniekiem un saņēmām daudz pateicību. Arī man sākās plaša sarakstīšanās, piemēram, ar Hermani Šallu (VDR) par dažādiem etimoloģijas jautājumiem, par baltismiem Vācijas teritorijā, ar Ernstu Eihleru un Raineru Ekertu Leipcīgā, Ivanu Duridānovu Sofijā u. c.

Kamēr V. Ņikonovs vadīja PSRS ZA Ģeogrāfijas biedrības Maskavas filiāles Toponīmijas komisiju, bija ļoti aktīva sadarbība onomastikā, it īpaši toponīmijā. Maskavā viņš noorganizēja lietišķu semināru īpašvārdu vākšanai un pētīšanai, kas ierosināja dalībniekus pievērsties šīm problēmām, piemēram, A. Matvejevu un L. Maidanovu Sverdlovskā, R. Agajevu Maskavā, L. Trubi Gorkijā u. c., kā arī rosināja rīkot vietējās konferences.

Ar referātiem (vienu ziņojumu) par baltu toponīmijas problēmām esmu piedalījies četros starptautiskos kongresos: IV Slāvistu kongresā Maskavā 1958. g., VII Antropoloģijas un etnogrāfijas kongresā Maskavā 1964. g., Lingvistu kongresā Bukarestē 1967. g. un XI Onomastikas kongresā Sofijā 1972. g., kur mani ievēlēja par Starptautiskās onomastikas zinātņu komitejas (ICSO) locekli. Referāti publicēti kongresu materiālos. Mana referāta tēzes publicētas arī XII Starptautiskā onomastikas zinātņu kongresa tēžu krājumā Bernē 1975. g.

No 70. gadu otrās puses cieši sadarbojos ar LVU Ģeogrāfijas fakultātes Zinātniskās pētniecības sektoru un PSRS ZA Ģeogrāfijas biedrības Latvijas PSR ZA nodaļu (esmu tās Zinātniskās padomes locekle un Toponīmijas komisijas priekšsēdētāja). Pašreiz redīgēju savu uzrakstīto Latvijas PSR vietvārdu 4. sējuma manuskripta daļu.

Vallija Dambe

VALODAS NEDEĻA

1986. g. 20.—28. oktobrī

Ikgadējās Valodas prakses dienas vietā šogad pirmo reizi tika organizēts lielāks pasākumu kopums — Valodas nedēļa.

Tās programmu **20. oktobra** pēcpusdienā ievadīja Terminoloģijas komisijas četrdesmitgadei veltītā jubilejas sanāksme, kas pulcēja dažādu nozaru specialistus. Klātesošie noklausījās TK zinātniskās sekretāres V. Skujiņas pārskatu par komisijas darbu ceturtajā desmitgadē. Sanāksme bija gan lietišķa, gan svinīga. Ar referātiem tajā piedalījās arī apakškomisiju vadītāji. Referenti runāja par pozitīvajām pārmaiņām nozaru terminoloģijas izstrādē un lietošanā, par aktuālajām problēmām un nākotnes iecerēm. Botānikas terminoloģijas apakškomisijas vadītājs E. Vimba vērsa uzmanību uz zinātnisko terminu precizitāti. Bibliotēku zinātnes un bibliogrāfijas terminoloģijas speciāliste V. Lāča Valsts bibliotēkas Zinātniskās pētniecības daļas vadītāja S. Liniņa runāja par savas nozares apakškomisijas darbu. Tiek sastādīti tematiski terminu saraksti, ir iznācis to pirmais laidieni — «Bibliotēku katalogi», apspriests nākamais — «Bibliotēku fondi». Bibliotēku zinātnē tiek izdoti valsts standarti, un būtu laiks sākt gatavot arī republikas terminu standartus bibliotēku un bibliogrāfijas jomā. Spēkratu terminoloģijas apakškomisijas vadītājs J. Pommers runāja ne tikai par paveikto, bet arī par grūtībām, ar kurām jāstopas, pirms komisijas darba rezultāts — vārdnīca vai biļetens — ierauga dienasgaismu. Sagatavoto materiālu izdošana ir viens no sāpīgākajiem jautājumiem ne tikai šīs nozares speciālistiem. Par to runāja arī debatēs.

Nākošajā dienā, **21. oktobrī**, notika vairāki pasākumi. Viens no tiem — republikas Skolotāju kvalifikācijas celšanas institūta rīkotā latviešu valodas skolotāju konference «Mācību stundu pilnveide». Šajā sanāksmē referātus nolasīja arī valodnieces V. Sulca, V. Skujiņa un R. Veidmane.

Bez tam šajā dienā notika divi pasākumi Latvijas Valsts universitātē — Svešvalodu fakultātes rīkotā sanāksme «Latviešu valoda svešvalodnieka skatījumā» un Pedagoģijas fakultātes Latviešu valodas pulciņa paplašinātā sanāksme «Skolotāju uzdevumi valodas kultūras kopšanā».

Valodas pēcpusdiena «Valoda jautājumos un atbildēs nopietni un ar smaidu», kas notika **22. oktobrī** Zinību namā, bija iecerēta plašam klausītāju lokam ar mērķi — ieinteresēt par valodu. Pārpildītā zāle liecināja, ka sabiedrībā ir liela interese par valodas jautājumiem. Klausītāju vidū bija daudz skolnieku. Populārā formā tika runāts par vārdu darināšanu senos laikos un tagad. M. Baltiņa, stāstot par A. Kronvalda devumu leksikā, uzsvēra, ka Ati Kronvaldu viņa darbā pavadīja tautas mīlestība un ļaužu naids, ko izraisīja nevēlēšanās pieņemt jaunvārdus. Līdzīga attieksme pret jaundarinājumiem vērojama arī mūsdienās. Tuvāk par terminu darināšanu pastāstīja V. Skujiņa. O. Bušs iepazīstināja klausītājus ar dažādām latviešu un citvalodu personvārdu nozīmēm. Par valodniecības pirmsākumiem un vārda *valodnieks* nozīmi runāja I. Druviete. Zurnāla «Dadzis» «Kleksīšu» autors Barisjans lasīja kuriozus izrakstus no skolēnu sacerējumiem. Uz iesūtītajiem jautājumiem atbildēja filoloģijas zinātnieki A. Blinkena, M. Rudzīte un L. Ceplītis, kā arī citi valodnieki. Kopējo sarunas pavedienu risināt palīdzēja aktieris Andris Bērziņš.

23. oktobrī, ceturtajā dienā, Latvijas Valsts universitātē notika vēl divi pasākumi: Filoloģijas fakultātes Latviešu valodas pulciņa sanāksme «Aktuālais studentu valodas kopšanā» un žurnālistikas specialitātes studentu tikšanās ar Žurnālistu savienības biedrēm A. Plēsumu un R. Runci. Šās pašas dienas vakarā Mākslas darbinieku namā notika sarikojums «Valoda, dzeja, mūzika» ar aktieru un mākslinieku piedalīšanos.

Valodas nedēļas centrālajā pasākumā — devītajā Valodas prakses dienas sanāksmē **24. oktobrī** galvenie jautājumi bija valodas norma un prakse. Kā katru gadu, arī šogad ar gada aktuālākajiem valodas prakses jautājumiem iepazīstināja filol. zin. kandidāte V. Skujiņa. I. Druviete analizēja valodas normas izpratni zinātnē un sadzīvē. Ziņojumā liela uzmanība tika veltīta dažādajiem normu veidiem. Referente uzsvēra, ka norma nav stingrīga dogma, kas iegrožo valodas attīstību un izteiksmes brīvību. Tā aug līdzī valodas attīstībai un nodrošina vienas valodas runātāju optimālu saprašanos. Par valodas normas un kodificētās (priekšrakstu) normas šķirumu runāja O. Bušs. Savukārt filoloģijas zinātnieks L. Ceplītis pieskārs dažiem leksikas normu realizācijas jautājumiem, konkrēti, atkāpēm no normas, kas dažkārt vērojamas. Par valodas klūdām uzrakstos informēja LVU Pedagoģijas fakultātes

studente S. Kačāne. LLA docents tehnisko zinātņu kandidāts J. Pommers runāja par normu obligātumu un nepieciešamību izdot krājumu, kurā būtu apkopots iespējami lielāks valodas normu daudzums.

Valodas nedēļas izskaņā notika valodnieku un rakstnieku tikšanās Rakstnieku savienībā. Šī saruna liecināja, ka valodas kultūras jomā daudz darāmā ir gan valodniekiem, gan mūsu vārda meistariem.

Regīna Kvašīte

JĀŅA ENDZELĪNA 114. DZIMŠANAS DIENAI VELTĪTA ZINĀTNISKĀ KONFERENCE

1987. gada 20. februārī

Atklājot sēdi, prof. A. Blinkena norādīja, ka konferences tēma «Literārā valoda un dialekts» cieši saistīta ar akadēmiķa J. Endzelīna vārdu, jo viņš bija ne vien labākais dialektu pazinējs, bet arī viens no ietekmīgākajiem literārās valodas veidotājiem. A. Blinkena informēja par iepriekšējā gadā iznākušajām valodnieciskajām grāmatām un atgādināja, ka 1986. g. filoloģijas zinātņu kandidāta grādu ieguvuši trīs republikas valodnieki: Inese Ēdelmane, Andris Veisbergs un Anna Vulāne.

Konferencē tika nolasīti 11 referāti. M. Baltiņa runāja par 17. gs. tekstiem kā dialektālās valodas avotu un pievērsās šo tekstu valodas raksturīgākajām iezīmēm.

Referātu par zvejniecības leksiku 17. un 18. gs. vārdnīcās nolasīja B. Laumane. Viņa konstatējusi, ka zvejnieku profesionālajai leksikai ir ciešs sakars ar dialektiem. Norādījumi par dialektālajiem profesionālismiem atrodami jau J. Langes vārdnīcā. Tur ir arī profesionālismi, kas mūsdienās nav vairs sastopami vai arī tiem ir mainījušās nozīmes un lietojums.

Prof. M. Rudzīte analizēja dialektu lietojumu daiļliteratūrā mūsu rakstniecības sākumposmā un tagad, izmantojot J. Neikena, M. Birzes, J. Mauliņa u. c. rakstnieku darbus.

A. Reķēna ir izpētījusi dialektālās leksikas lietojumu Raiņa V. Gētes «Fausta» tulkojumā. Viņa konstatējusi, ka daudzi vārdi, kas agrāk tikuši uzlūkoti par Raiņa jaundarījumiem (piem., A. Birkerta un E. Sokola pētījumos), īsteni ir veiksmīgi izmantoti dialektismi.

Par dialektālo vārdu nozīmju veidošanos Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs referēja E. Kagaine. Izlokšņu leksikas ievērojama daļa ir semantiskie dialektismi. Referente pievērsās leksiski semantisko variantu veidošanās procesiem: jēdzienu diferenciācijai, semantiskajai transformācijai u. c.

O. Buša referāta temats bija «Literārās valodas kursismi un kvazikursismi». Par kursismiem rakstīts jau pirms septiņdesmit gadiem, bet par kursismiem literārajā valodā līdz šim pētījumu ir maz (J. Endzelins, M. Rudzīte, J. Kabelka).

Aspirante A. Staļeckā aplūkoja latgalisko izlokšņu morfoloģisko formu variantus senāk un tagad.

Par augšzemnieku izloksnēs sastopamajām senajām formām runāja arī aspirante L. Leikuma referātā «Arhaismi un inovācijas augšzemnieku izlokšņu verbu formās».

Aspirants P. Vanags pievērsās baltu seno adjektīvu *u*-celma refleksiem latviešu izloksnēs, to paralēlēm ar *o*-celma un *jo*-celma adjektīviem.

Lietuviešu valodniece filol. zin. kand. L. Grumadiene iepazīstināja klausītājus ar sarežģīto lietuviešu literārās valodas veidošanās procesu 16. gs. (ref. «Lietuviešu izlokšņu liktenis Viļņā»).

Par Eduarda Brenča (1887—1916) devumu latviešu valodniecībai pastāstīja M. Brence. E. Brenčis dzimis Alūksnes apkārtņē Mālpupes pagasta «Rutkos». Beidzis draudzes skolu un ar 1910. gadu darbojies «Dzimtenes Vēstnesī», bijis aktīvs Valodniecības nodaļas sēžu dalībnieks (1912—1915), pētījis Alūksnes, Apukalna u. c. izloksnes, vācis materiālus «Latviešu valodas vārdnīcai», publicējis vairākus valodnieciskus rakstus («Dzimtenes Vēstnesī» 1912. g. — pieci raksti) un Alūksnes izloksnes aprakstu (RLB ŽK Rakstu krāj., 17., R., 1914.).

A. OZOLA PIEMIŅAS KONFERENCE

Šā gada konference (1987. g. 18. martā) veltīta Kronvalda Ātim (1837—1875), tā norisa divās sēdēs, kopā tika nolasīti 9 referāti.

Atklājot rīta sēdi, doc. E. Soida norādīja, ka šogad profesoram Arturam Ozolam apritētu septiņdesmit piektā dzimšanas diena. A. Ozols bija viens no latviešu padomju valodniecības pamatlicējiem, folkloras pētnieks, jauno skolotāju un zinātnieku audzinātājs un atbildīgs administratīvs

darbinieks. Līdzās publicētajiem darbiem «Latviešu tautasdziesmu valoda» (R., 1961), «Veclatviešu rakstu valoda» (R., 1965), «Raksti valodniecībā» (R., 1967) un «Raksti folkloristikā» (R., 1968) A. Ozols bija sācis arī pētījumu par jaunlatviešiem. Ar prof. A. Ozola aizsāktajām problēmām saistīta šo konferenču pēdējo gadu tematika. Nacionālā atmodas laikmeta censonu darbība ir tik sazarota, ka tās vispusīga analīze nav veicama vienas nozares zinātniekiem. Tādēļ konferencē piedalās valodniecības, literatūrzinātnes, folkloristikas, filozofijas un pedagogijas speciālisti.

Rita sēdē tika lasīti pieci referāti. Vispārēju ieskatu Ata Kronvalda darbībā, saistot to kopsakarā ar citu jaunlatviešu uzskatiem un centieniem, deva R. Pussars. Referents uzsvēra Kronvalda personības lielumu, viņa neparasto aktivitāti, atklātību un drosmi, viņa runu un rakstu skaidrību un vērienīgumu. Ne velti Kronvalda darbības līdzgaitnieki viņu dēvējuši par Pērkontēvu. Viņa kasmīgajā publicistikajā prozā bija vairāk emociju un tēlainības nekā dažā labā dzejas darbā. Jaunlatvieši kalpoja savam laikam, risināja laikmeta izvirzītos uzdevumus. Kronvalds nebūt nebija šauri nacionālistisks, viņš «gāja no tautības uz cilvēcību» (A. Pumpurs).

Pedag. zin. doktors prof. J. Anspaks referēja par Kronvalda pedagogiskajiem uzskatiem, par viņa darbu skolotāju organizēšanā, mācību grāmatu izveidē, audzināšanas, mācīšanas principiem un skolotāju uzdevumiem. Skolai jā-sagatavo bērni tālākajai attīstībai visā dzīves periodā.

Kronvalda Ata filozofiskos uzskatus vērtēja filozofijas zin. kand. doc. S. Lasmāne. Viņa uzsvēra, ka to darbinieku uzskatu vērtējumam, kas nav profesionāli filozofi, jāpieiet ļoti piesardzīgi, jāšaredz viņu uzskatu kodols. Kronvalda uzskati nav buržuāziski ierobežoti, viņš bija izteikti progresīvs, viņa lietu un problēmu izpratne bija dziļi dialektiska, viņš pauda tautu vēsturiskās attīstības ideju. Apbrīnojami neprovinciāla bija Kronvalda nostāja nacionālajā jautājumā.

Filol. zin. kand. O. Ambainis runāja par Kronvalda darbību folkloristikā. Viņš aplūkoja folkloras vākšanas darbu pag. gs. otrajā pusē. K. Valdemāra, J. Alunāna, J. Zvaigznītes, K. Biezbārža, J. Sproga un F. Brīvzemnieka folkloristikās darbības kopsakarā iekļaujas arī Kronvalda aicinājums («Mājas Viesī», 1886. g.) vākt visu folkloras žanru darbus (dziesmas ar melodijām, sakāmvārdus, teikas, ticības ieražas) un runas Tērbatas studentu vakaros (par kuriem saglabājušies protokoli).

Students G. Šimānis pastāstīja par Kronvalda devumu K. Ulmaņa latviešu valodas vārdnīcai.

Vakara sēdē bija koncentrēti referāti par valodniecības jautājumiem. Vienīgi V. Čakare savā referātā pievērsās tikai Kronvalda personībai. Viņa skatīja jaunlatviešu metodes, principus un centienus sakarā ar Kronvalda personību un centās pierādīt, ka Ausekļa un M. Kaudzītes uzskatos, daiļrades principos un paņēmienos ir liela Kronvalda ietekme.

Filol. zin. kand. M. Baltiņa, runājot par jaunlatviešiem, veclatviešu rakstu valodu un literārās valodas normām, starp citu izteica domu, ka Kronvalda attieksme pret veclatviešu rakstu valodu teorētiski ir bijusi noliedzoša, taču praksē viņš neesot spējis atmest veclatviešu ģermāniskās konstrukcijas, leksiskos ģermānismus un pats ieviesis rakstu valodā rusismus.

Pavisam pretēju jaunlatviešu valodas vērtējumu deva J. Kušķis. Viņš uzsvēra, ka jaunlatvieši attīrīja leksiku no barbarismiem, pārkārtoja sintaksi, stilu. Pagājušā gadsimta ģermānismu vietā viņi deva vārdus, kas izrādījās tipiski latviešu valodai, proti, atbilda valodas būtībai. Jaunlatviešu valodnieciskā veiksmē, pēc J. Kušķa domām, izskaidrojama tieši ar to, ka viņi bija izpratuši valodas būtību un likuši savu izpratni lietā.

Joprojām nav arī vienota uzskata par latviešu literārās valodas sākotni.

Filol. zin. kand. E. Soidas referāta temats bija «Kronvalda Atis — latviešu valodas vārdu krājuma bagātinātājs». Viņa aplūkoja Kronvalda jaunvārdus no mūsdienu vārddarināšanas teorijas viedokļa un pakavējās arī pie avotiem, no kuriem Kronvalds smēlis savas valodnieciskās zināšanas.

Konferences starplaikā O. Zanders un R. Pussars aicināja konferences dalībniekus uz izstādēm Fundamentālās bibliotēkas J. Miņiņa nodaļā (A. Kronvalda grāmatas, rokraksti, vēstules, fotogrāfijas, piezīmes uz K. Ulmaņa vārdnīcas malām u. c. materiāli) un J. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejā.

Skaists un interesants papildinājums konferencei bija folkloras ansambļa «Skandinieki» koncerts. Koncertu ievadot, J. Kušķis pastāstīja savas atmiņas par prof. A. Ozolu. Koncertā skanēja senās latviešu kūmu, kāzu un bērnu dziesmas un ritēja rotaļas.

OTRĀ VALODAS NEDEĻA

1987. g. 19.—24. oktobri

Valodas dienu pasākumi vērsās aizvien plašāk, kārtējā Valodas nedēļa pārsniedza nedēļas ietvarus — dažādas pārrunas, lekcijas, referāti skolās, izdevniecībās u. c. norisēja gandrīz jau visu oktobri, darbs sākās 13. oktobrī ar LPSR Žurnālistu savienības Valodas kultūras sekcijas sanākumi par tematu «Jaunatnes preses valoda» — filol. zin. kand. A. Plēsuma un rakstniece M. Svīre aplūkoja jaunatnei adresēto periodisko izdevumu valodu no kultūras viedokļa, izteica savu vērtējumu un pārdomas.

14. oktobrī P. Stučkas LVU Pedagoģijas fakultātē notika pārruna par tematu «Latviešu valodas avoti»; 15. oktobrī — Svešvalodu fakultātes zinātniskā konference par sastatāmās valodniecības jautājumiem (ar turpinājumu 16. oktobrī) un Filoloģijas fakultātes studentu konference «Mūsu runa».

Valodas nedēļas ietvaros notika Latvijas PSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūta organizētais reģionālais teorētiski metodoloģiskais Baltijas republiku seminārs «Normatīvuma kritēriji literārajā valodā un terminoloģijā». Seminārs ilga divas dienas (20.—21. okt.), tajā piedalījās arī zinātnieki no Tallinas (U. Mereste, R. Kullis, T. Erelta, H. Vihma, H. Sāri), Viļņas (P. Kņūkšta, A. Kaulakiene), Maskavas (O. Dmitrijeva, J. Zazutkina, L. Graudiņa, N. Novinska, V. Žuravļovs un A. Caikovskis). Tika pārrunātas valodas normatīvuma kritēriju teorētiskās problēmas, izvirzīti dažādi normu vērtēšanas aspekti, kodifikācijas kritēriji un uzdevumi valodas praksē, aplūkotas kodificēšanas atšķirības dažādos valodas funkcionālajos stilos un sfērās. Uz zinātnieku darbu, problēmām un to risināšanu citās republikās. Domas bija dažādas, bet par galveno normatīvuma kritēriju tika atzīts valodas sistēmiskums.

22. un 30. oktobrī Zinību namā pulcējāmies valodas pēcpusdienā, lai ieskatītos jauniešu runas īpatnībās pie mums un aiz mūsu zemes robežām, paanalizētu žargona izcelsmi, avotus, noturīgumu un pārmantojamību. Sarunu vadīja valodniece I. Druviete un aktieris A. Bērziņš, piedalījās J. Baldunčiks, O. Bušs, J. Silis, rakstnieks A. Kļavis un dzejnieks U. Bērziņš.

Tradicionālās Valodas prakses dienas sanāksmes (23. okt.) temats bija «20. gadsimta 80. gadi valodas kultūrā». Noklausījāmie sešus referātus, kas šoreiz nebija veltīti konkrētām valodas prakses problēmām, bet izskanēja kā atskaites par valodnieku darbu šajā jomā. Nenotika arī debates, tāpēc tie klausītāji (redaktori, žurnālisti u. c.), kas bija nākuši gūt atbildes uz praktiskajā darbā sasāpējušiem jautājumiem, jutās mazliet vilušies.

Valodas nedēļa beidzās ar I. Druvietes un R. Veidemanes referātiem izdevniecības darbiniekiem par procesiem sabiedrībā un valodā.

Valodas popularizēšanā iekļāvās arī radio un televīzija, kas organizēja sarunas par interesantiem un nozīmīgiem valodas prakses jautājumiem; 3. novembrī varēja redzēt valodas dienu atspoguļojumu televīzijas raidījumā, kurā savas domas par valodu izteica gan mūsu, gan krievu un lietuviešu valodnieki.

IESKATS VALODNIECĪBAS LITERATŪRĀ

PAR JAUNĀKAJĀM IZLOKŠŅU TEKSTU UN APRAKSTU GRĀMATĀM

Putniņa M. Sinoles izlokšnes apraksts. R., 1983. 162 lpp. [Rotapr. iesp.]

Putniņš E. Svētcieņa izlokšnes apraksts. R., 1985. 239 lpp. [Rotapr. iesp.]

Poiša M. Vidzemes sēliskās izlokšnes. (Apraksts un teksti.) 1. d. R., 1985. 295 lpp. [Rotapr. iesp.]

Indāne I. Dignājas izlokšne. R., 1986. 203 lpp. [Rotapr. iesp.]

Augšzemnieku dialekta teksti: Latgaliskās izlokšnes. R., 1983. 186 lpp. (Sast. N. Jokubauska.) [Rotapr. iesp.]

Zemgalisko izlokšņu teksti: Džūkste. R., 1983. 76 lpp. (Sast. Z. Birzniece.) [Rotapr. iesp.]

1933. gadā J. Endzelins rakstīja: «Kad mēs ar K. Mīlenbahu, izlokšnes pētījot, apceļojām Latviju, gadījās mums no kāda latviešu tautības mācītāja dzirdēt jautājumu, ko jauna mēs pēc A. Bilenšteina pētījumiem vēl cerot atrast. So to esam tomēr atraduši un ieguldījuši savās gramatikās un vārdnīcā; un, kad tās nu ir iznākušas, dažs labs varbūt domā, ka latviešu valoda nu ir izpētīta, tā ka nav vairs ar to jānodarbojas. Šādas domas būtu tomēr ļoti maldīgas: ir latviešu valodniecībā jau padarīts diezgan daudz, bet varbūt vēl vairāk atliek ko darīt, un ne jau vienam cilvēkam tas veicams, pat ja tas varētu visu savu laiku veltīt latviešu valodas pētīšanai. [...] Nav jādodomā, ka par izlokšnēm, kas ir jau aprakstītas, nevar vairs nekā jauna sniegt; laikam gan visus līdzšinējos aprakstus var papildināt un sīkumos varbūt arī pārlabot.» (J. Endzelīns. Darbu izlase. III sēj. 2. d. R., 1980, 104.—105. lpp.)

Tiešām, arī pēc J. Endzelīna fundamentālajiem dialektoloģiskajiem darbiem un M. Rudzītes monogrāfijas «Latviešu

dialektoloģija» (R., 1964) darba joprojām ir daudz. Liels rūpju lauks ir Latviešu dialektu atlants, kuram paredzētas trīs daļas — leksika, fonētika, morfoloģija.

Pēdējos gados latviešu dialektologi ir sagatavojuši vairākus izlokšņu aprakstus. Pirmais šāds darbs ir K. Anciša «Aknīstes izlokšne» (R., 1977, 376 lpp.). Tajā, balstoties uz bagātu faktu materiālu, sniegts sīks izlokšnes fonētiskās un morfoloģiskās sistēmas apraksts. Autors dod ne tikai mūsdienu izlokšnes aprakstu, bet arī tās vēsturi; tas ir liels ieguldījums vēsturiskajā dialektoloģijā.

No 1983. gada izdevniecība «Zinātne» izdevusi vairākas monogrāfijas par atsevišķām izlokšnēm un izlokšņu tekstu krājumus. Aprakstu izveidē izmantoti tradicionālie, jau «Filologu biedrības rakstos» ieviestie principi. Ir dots pārskats par katras izlokšnes fonētiku un gramatiku, arī par sintaksi un leksiku. Izveides shēma nav adekvāta katrā aprakstā — tikai fonētikas un gramatikas nodaļas parasti izstrādātas pēc samērā vienādiem modeļiem. Savukārt atkarā no autora iecerēm un materiāla ir veidotas nodaļas, kuru citos darbos nav, piem., E. Putniņš apskata palīgteikumu lietošanu, vārdu šķiru lietojumu teikumā, I. Indāne veidojusi tematiskās leksikas, salīdzinājumu un dažādu izteicienu nodaļas, arī M. Putniņas darbā atrodam salīdzinājumus. Katra apraksta teorētiskā daļa plaši ilustrēta ar piemēriem, kuros vērigs lasītājs atradīs tiklab apskatāmo parādību, kā arī citas izlokšnes īpatnības. Piemēros parasti ir liela ziņu bagātība, kas noderīga gan valodniekiem, gan arī folkloristiem, etnogrāfiem, rakstniekiem, pat sociologiem un psihologiem.

Vērtīgs materiāls ir tekstu paraugi, kur izlokšnes valodas īpatnības tiek atspoguļotas vienkopus, pie tam Svētciena izlokšnes aprakstā atrodam arī tekstus izlokšnei, kas daudzus gadu desmitus saglabājusies relatīvi izolēti, t. i., Baškīrijas APSR dzīvojošo latviešu valoda, to latviešu valoda, kuru vecāki izceļojuši uz bijušo Ufas guberņu no Svētciena. Salīdzinot Baškīrijā dzīvojošo latviešu runas pierakstus ar E. Putniņa dotajiem izlokšnes tekstiem, jāsecina, ka izlokšnes īpatnības izolētā vidē saglabājas visai konsekventi. Tas apstiprina atziņu, ka arī izlokšnes, ja nav plašas literārās valodas ietekmes, ir konservatīvas un nebūt tik strauji nemainās.

Izlokšņu tekstu grāmatās nav sistemātiska, teorētiska izlokšņu fonētikas un gramatikas apskata, izņemot M. Poišas sniegto plašo un detalizēto Vidzemes sēlisko izlokšņu

fonētikas aprakstu. Taču gandrīz visas izlokšņu īpatnības, ieskaitot sintaktiskās, ir atrodamas tekstā. Vērtību ceļ tas, ka teksti parasti ir atšifrēti no ierakstiem magnetofona lentēs (izņemot Džūkstes tekstus).

Kopumā ņemot, latviešu dialektoloģijai šajās grāmatās ir daudz materiālu no augšzemnieku dialekta — no 12 latgaliskajām un 13 sēliskajām izloksnēm. Latgalisko izlokšņu teksti nozīmīgi arī tai ziņā, ka daudzas parādības (gramatiskās formas, vārdu formu saistījums vārdkopās u. c.) iespējams salīdzināt ar senākiem latgaliešu rakstu pieminekļiem (piem., Evangelia Toto Anno. Vilnae, 1753; Wyssa mocieyba katolizska. Połockâ, 1805) un spriest par latgalisko izlokšņu īpatnību noturību un pārmaiņām (sk. A. Staņeckas rakstu krājumā «Valodas aktualitātes 1985», 80.—90. lpp.). Savukārt sēlisko izlokšņu krājums sniedz daudz jauna materiāla visai sarežģīto sēlisko izlokšņu īpatnību cilmes skaidrojumā un pat tālākā perspektīvā — šī apgabala etnoģenēzes interpretācijā, saistot valodniecisko materiālu ar arheoloģiskajiem un etnogrāfiskajiem dotumiem. Zemgaliskās Džūkstes teksti sniedz materiālu par to apgabalu Zemgalē, kur izlokšnes īpatnības literārās valodas ietekmē mūsdienās gandrīz jau zudušas.

Šīs izlokšņu aprakstu un tekstu grāmatas vajadzīgas ne tikai valodniekiem, resp., zinātniskiem nolūkiem, bet tām būtu jābūt vajadzīgām arī latviešu valodas un literatūras skolotājiem un literātiem. Arī ar šiem materiāliem būtu jābagātina urbanizējušies rakstniecība. Piemēram, kur gan izteiksmīgāk būs rakstīts par zirgiem kā Z. Birznieces Džūkstes tekstos: *.. tagad ir vairāk tikai bērni, brūni, melli zirgi, paretam kāds balts, bet senāklaikus bi dažādi: seķaiņi, zili ripaiņi, rudi, dumji, dzeltēni. Tā zirgus ar sauca pēc spalvas. Seķis i raibs — ar melliem raibumiem, cits brūniem raibumiem, cits tāds joslis — balts pa vidu..* (5. lpp.). Vai arī salīdzinājumi, piem., Sinolē: [jaka] *izstiepusēs plata kā kulba*, [dziesma] *īksiņa kā desas struņķīts, laime izdziest kā svece* (157. lpp.), Dignājā: *liels kā zārds, sieva skrien kā pusplēsta* (146. lpp.); *znotiņš veļas kā vadmala* ['k]ūst resns' (147. lpp.).

So sēriju ir iecerēts turpināt. Un dažus darbus varētu sarūpēt arī filologi, latviešu valodas skolotāji, kādas izlokšnes pārstāvji. Tuvākajā laikā tiks izdoti materiāli no Kurzemes — filol. zin. kand. B. Bušmanes monogrāfija par Nīcas izlokšni runā un tautasdziesmās; tiek gatavots L. Krautmanes-Lohmatkinas «Popes izlokšnes apraksts»,

kurā atradīsim daudzas ziņas arī par Popes kaimiņizloksnēm Ziemeļkurzemē. Gaidāma arī M. Poišas Vidzemes sēlisko tekstu otrā grāmata.

Alberts Sarkanis

Latviešu valodas vārdnīca: A—Ž. R.: Avots, 1987. 883. lpp.

Iznākusi sen gaidītā latviešu valodas viensējuma skaidrojošā vārdnīca, tajā ievietots ap 25 000 šķirkļavārdu; tā ir mūsdienu literārās valodas leksikas nozīmīgākā daļa, vārdi, ko lieto daiļliteratūrā, publicistikā, populārajā speciālajā literatūrā un literārajā sarunvalodā. Ir dots arī nedaudz novecojušu, neaktuālu vārdu, kas plaši tiek lietoti literārajā sarunvalodā vai kas ietilpst izplatītā frazeoloģismā.

Vārdnīca atklāj vārdu un to savienojumu nozīmes, rāda gramatiskās formas, stilistiskās īpatnības, kā arī sinonīmiju. Nozīmīga ir informācija par leksiskajām, gramatiskajām un izrunas normām. Vārdus, kas nav stilistiski neitrāli, raksturo norādes: *poēt.* (poētiskais stils), *sar.* (literārā sarunvaloda), *vienk.* (vienkāršruna), *hum.* (humoristiski), *iron.* (ironiski), *niev.* (nievājoši). Norādes par vārda ierobežoto lietošanu neraksturo to kā literārajā valodā nevēlamu, bet rāda tā vietu valodas stilistiskajā sistēmā. Daži vārdi, kas praksē ir stipri izplatīti, bet no valodas kultūras viedokļa nav vēlamī, apzīmēti ar norādi *nevēl.*

Sā darba rakstīšanā izmantotas lielākās latviešu tulkojošās, frazeoloģiskās, enciklopēdiskās un terminu vārdnīcas, kā arī citu valodu (krievu, vācu, angļu, lietuviešu) skaidrojošās un enciklopēdiskās vārdnīcas. Izmantota arī LPSR ZĀ A. Upiša Latviešu valodas un literatūras institūta literārās valodas leksikas kartotēka. Gramatikas parādību un normu izpratne izriet no «Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas» (1959—1962, 1.—2. d.), «Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcas» (1981) un LPSR ZA Pareizrakstības komisijas un Terminoloģijas komisijas lēmumiem.

Vārdnīcu sastādījis autoru kolektīvs, rediģējusi D. Guļevska. Tā noderēs filoloģijas studentiem, skolotājiem, literatūras un preses darbiniekiem un visiem, kas interesējas par latviešu valodas leksiku.

Bergmane A., Blinkena A. Latviešu rakstības attīstība. R.: Zinātne, 1986. 434 lpp.

«Raksts ir viens no cilvēces kultūras lielākajiem sasniegumiem, kas palīdz cilvēkam pārvarēt laiku un telpu, fiksēt

sava laika atziņas un nodot tās nākamajām paaudzēm,» raksta autore monogrāfijas ievadā. Abu valodnieču ilgga-dēja darba rezultātā tapusi monogrāfija ir līdz šim plašā-kais pētījums par latviešu rakstību no 16. gs. līdz mūs-dienām.

Monogrāfijā ir sešas nodaļas: I. Latviešu grafētikas iz-veide; II. Galveno latviešu valodas ortogrāfijas normu iz-veide; III. Raksturīgākās norises latviešu valodas fonēmu sistēmas izveidē; IV. Galveno latviešu valodas pareizrūnas normu izstrāde; V. Lielo burtu lietošana; VI. Interpunktijas attīstība. Latviešu rakstības attīstības apskats ir reizē arī valodniecisko uzskatu izvērtējums.

Grāmatā dots kopsavilkums krievu un vācu valodā, ba-gātīgs ilustratīvais materiāls un plašs literatūras saraksts.

Metuzāle-Kangare B. A Derivational Dictionary of Lat-vian. Latviešu valodas atvasinājumu vārdnīca. Hamburg, 1985. 355 lpp.

Stokholmas universitātē ar baltu valodu pētniecību no-darbojas Baltu valodu katedra un Baltu pētniecības centrs, kurā strādā arī Baiba Metuzāle-Kangare. «Latviešu valodas atvasinājumu vārdnīca» ir daļa no viņas doktora disertā-cijas.

Materiāls grāmatā izkārtots trīs ailēs: 1) latviešu valo-das vārdu saknes alfabētiskā secībā, 2) vārdi, kuri ietver šīs saknes (vārdi sadalīti morfēmās, kuru robežas iezīmētas ar atstarpēm), 3) vārdu tulkojums angļu valodā. Vārdnīcai ir īss ievads latviešu valodā un plašāks — angļu valodā, kur sniegts pārskats par latviešu valodas morfoloģisko sis-tēmu.

Īsa krievu-latviešu ražošanas terminu vārdnīca: Celtnie-cība. Русско-латышский словарь-минимум производ-ственных терминов: Строительное дело. Sast. T. Keivs. R. Zvaigzne, 1985. 53 lpp.

Vārdnīcā sakopoti dažādi ar celtniecību saistīti termini, kas aptver celtniecības materiālu ieguvī, materiālu īpašības un pārbaudes metodes, būvmateriālu un būvizstrādājumu ražošanu, būvdarbu tehnoloģiju, organizēšanu, ekonomiku, būvdarbos izmantojamus mehānismus, ierīces u. c. Tajā ievietots ap 2600 terminu. Vairākiem krievu valodas termi-niem pievienoti praksē bieži lietoti saīsināti apzīmējumi.

Vārdnīca paredzēta galvenokārt profesionāli tehnisko skolu un tehnikumu audzēkņiem, to var izmantot arī celtniecības darba speciālisti un vispārīzglītojošo skolu skolēni celtniecības apmācībā.

Viktorija Kuzina

Левашов Е. А. Словарь прилагательных от географических названий. М.: Русский язык, 1985. 550 с.

Vārdnīca ir pirmais šāda veida darbs krievu leksikogrāfijā. No ģeogrāfiskajiem nosaukumiem atvasinātie īpašības vārdi krievu valodā ir bieži lietoti, bet to darināšanā rada grūtības vārda saknes robežas noteikšana, piedēkļa izvēle u. c.

Vārdnīcā iekļauti ap 13 tūkst. īpašības vārdus, lielākā daļa ilustrēta ar citātiem. Katram šķirklī vārdam ir norāde uz objekta klasi (valsts, jūra, rajons, pilsēta, upe u. tml.) un uz vietu, kur tas atrodas. Vārdnīcā ir arī no latviešu toponīmiem darinātie īpašības vārdi: *Олайн — олайнский, Лудза — лудзинский, лудзенский* u. c.

Viktorija Drizule

Котляр А. Н. Словарь названий рыб на шести языках. М.: Русский язык, 1984. 288 с.

Vārdnīcā «Zivju nosaukumi sešās valodās» ievietots apm. 3000 zivju sugu nosaukumu latīņu, krievu, angļu, franču, vācu un spāņu valodā; par pamatu ņemti zivju latīniskie nosaukumi.

Vārdnīcas beigās dots zivju nosaukumu rādītājs katrā no minētajām valodām.

Vārdnīca paredzēta zinātniskajiem līdzstrādniekiem, zivsaimniecību un zivrupniecības strādniekiem, kā arī augstāko mācību iestāžu bioloģijas fakultāšu studentiem.

Ina Šarunova

Культура русской речи в условиях национально-русского двуязычия. М.: Наука, 1985. 271 с.

Kolektīvā monogrāfija «Krievu valodas kultūra nacionālās divvalodības apstākļos» sastāv no piecām nodaļām. Tajās, pamatojoties uz plašu teorētisko un faktu materiālu,

pētīti krievu valodas kultūras jautājumi nacionālās divvalodības apstākļos, krievu valodas literārās valodas formas un atkāpes no tām.

Problēmas pētītas uz daudzveidīga materiāla pamata, kas smelts no visdažādākajiem avotiem un atspoguļo mutvārdu un rakstu valodu, literārās un sarunvalodas formas, kā arī bilingvu — skolu un augstskolu audzēkņu — krievu valodas apguves un prasmes dažādas pakāpes.

Grāmatas nodaļās skarti plaši jautājumi: nacionālo republiku masu komunikācija un informācija — prese, radio, televīzija (II nodaļa), nacionālā daļliteratūra — krievu un tulkotā literatūra (III nodaļa), mācību process skolās un augstskolās (IV nodaļa), sadzīve (V nodaļa). I nodaļai piemīt vispārīgs raksturs, tā aplūko nacionālās un krievu valodas mijiedarbības procesu.

Viktorija Drizule

Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: Vyriausioji Enciklopedijų redakcija, 1985. 528 p.

Pēdējo reizi lietuviešu valodas starptautisko vārdu vārdnīca bija iznākusi 1969. gadā. Šajā jaunajā vārdnīcā atsevišķos šķirkljos skaidroti 21 159 vārdi. Doti arī 275 nelietuvīsku izteicienu (latīņu, franču, itāļu, angļu sentenču un citātu) tulkojumi un skaidrojumi.

Ermanytė I. Lietuvių kalbos antonimų žodynas. Kaunas: Šviesa, 1985. 160 p.

Antonīmu vārdnīca ir pirmais mēģinājums no lietuviešu valodas antonīmu fonda sakopot raksturīgākos, visplašāk lietojamos antonīmu pārus. To nozīmes tiek skaidrotas; lietošanas paraugam doti piemēri no folkloras, zinātniskās literatūras un daļliteratūras. Vārdnīcas nobeigumā ir antonīmu rādītājs ar aptuveni 1100 antonīmu pāriem.

Sabaliauskas A. Mes baltai. Kaunas: Šviesa, 1986. 141 p.

Grāmatā «Mēs balti» filol. zin. doktors A. Sabaliauskis ir populāri aprakstījis lietuviešu un citu baltu (latviešu, prūšu, kuršu, zemgaļu, sēļu) valodu cilmi, vēsturi un sakarus ar citām valodām. Autors, balstoties uz bagātu faktu un zinātnisko pētījumu materiāla, saistoši raksta par baltistikas attīstību (sākot ar 1369. g. prūšu valodā uzrakstītajām rindiņām), par baltistikas (lituānistikas, prūsistikas, latvis-

tikas u. c.) nozīmi pasaulē. Īpaši daudz uzmanības veltīts latviešu filoloģijai (resp. arī literatūrai), tās vēsturei (piemēram, nodaļās «Mūza atnāk no Daugavas», «Dziesmu un dziesminieku tauta»). Pēdējās divas nodaļas ir «Latviešu valodas stundas», kur valodnieciskā un kultūrvēsturiskā aspektā vēlreiz izgaismots K. Būgas teiciens: «Leišu un latviešu valodas savā starpā ir īstas māsas, vienas mātes valodas meitas.»

Jono Jablonskio laiškai. Sudarė A. *Piročkinas*. Atst. red. J. *Kubilius*. Vilnius: Mokslas, 1986. 429 p.

Grāmatā publicētas viena no redzamākajiem lietuviešu demokrātiskās kultūras pārstāvjiem valodnieka Jona Jablonska (1865—1930) vēstules vairāk nekā 80 adresātiem. Vēstules atspoguļo faktus par lietuviešu literārās valodas izveidošanos un tās attīstības gaitu šī gadsimta pirmajā pusē. J. Jablonskis bijis saistīts arī ar Latviju — no 1889. līdz 1896. gadam ir strādājis par latīņu un grieķu valodas skolotāju Jelgavas ģimnāzijā. Seit atradīsim dažas ziņas par latviešu valodnieku J. Plāķi, filologu un etnogrāfu E. Volteru, valodnieku K. Mīlenbahu, rakstnieku F. Brīvzemnieku.

Pakerys A. Lietuvių bendrinės kalbos fonetika. Vilnius: Mokslas, 1986. 343 p.

«Lietuviešu literārās valodas fonētika» ir apstiprināta par mācību līdzekli augstskolu lietuviešu valodas un literatūras specialitātes studentiem. Ievadā aplūkoti vispārīgās fonētikas jautājumi, tālāk — fonētikas kursa tēmas: patskaņi, līdzskaņi, divskaņi, fonētiskie procesi, zilbe, uzsvars, intonācija, frāzes intonācija. Valodas skaniskā uzbūve tiek izklāstīta no artikulārā, akustiskā, fonoloģiskā un ortoepiskā viedokļa; grāmatā daudz tabulu un shēmu. Aplūkotas arī izrunas kļūdas.

Baltistica. Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. T. 22 (1, 2). Vilnius: Mokslas, 1986. 103+91 p.

Pirmajā daļā galvenokārt par verbu, otrajā — par etimoloģijas jautājumiem.

Sajā laidienā V. Šmālstīgs par indoeiropiešu verbiem ar piedēkli -*ę*, L. M. Palmaitis par verbu gramatiskajām kategorijām baltu valodās, A. Jakulienė par lietuviešu *a*-celma verbiem, K. Šilds par lietuviešu imperatīva sufiksu -*k(i)*, V. Grinaveckis par leišu izlokšņu faktiem, Z. Zinkevičs par 1573. g. Volfenbīteles postillas valodu, par Tverečus izlok-

snēs slāvismiem diahroniskā aspektā, P. Dinī par Mažvīda 1549. g. «Te deum laudamus» tulkojumu, V. Urbutis par K. Milkus 1800. g. leišu vārdnīcu, V. Mažulis par prūšu vārdiem *bitas, dagiš, gasto*, R. Buividiene par liet. *strujūs* 'tēva vai mātes tēvs', S. Ambrāzs par verbālajiem lietvārdiem, S. Temčins par slāvu un baltu sakariem verbu pētījumos, G. Blažiene par prūšu Sembas mikrotoponīmiem, A. Vanags par baltu un somugru **liv* ar aptuvenu vispārinātu nozīmi 'dumbrājs, purvājs', J. Pabrēža par uzsvara atvilkumu ziemeļzemaīšu izloksnēs, V. Grinaveckis par rietumaukštaišu divskaņiem, E. Otila par somu vārdu *vihī* kā baltismu.

Diemžēl šā gada izdevumā nav latviešu autoru. Latviešu valodai veltīts tikai itālieša G. Mikelinī saistošais raksts par vēlējuma izteiksmi latviešu valodā.

Ievietotas arī vairākas recenzijas — Э. Генюшене. Рефлексивные глаголы в балтийских языках и типология рефлексивов (Viļņa, 1983), Z. Zinkevičius. Lietuvių kalbos kilmė. Lietuvių kalbos istorija. I (Viļņa, 1984), Языковые контакты в Литовской ССР (Viļņa, 1983), R. Lanszweert. Die Rekonstruktion des baltischen Grundwortschatzes (Frankfurt am Main—Bern—New York, 1984), E. Eckert. Die Nominalstämme auf -i im Baltischen unter besonderer Berücksichtigung des Slawischen (Berlin, DDR, 1983), Zeitschrift für Slawistik, 1984, Bd. 29, Hf. 2, Beiträge zur Baltistik 3 (Berlin, DDR, 1984), Етимологічний словник української мови. Т. I, А—Г (Київ, 1982), В. Коломиец. Происхождение общеславянских названий рыб (Киев, 1983).

Граматика литовского языка. Гл. ред. В. Амбразас. Вильнюс: Мокслас, 1985. 800 с.

Viensējuma akadēmiska lietuviešu valodas gramatika krievu valodā, ko sagatavojis liels autoru kolektīvs (V. Ambrāzs, A. Valeckiene, E. Vaļulīte, K. Garšva, A. Girdenis, P. Kņūkšta, S. Krinickaite, V. Labutis, A. Laigonaite, E. Oginskiene, J. Pikčilingis, A. Ruže, N. Sližiene, K. Ulvīds). Tajā dots mūsdienu lietuviešu valodas fonoloģijas, morfoloģijas un sintakses sistematisks apraksts, kas veikts tā, lai faktus varētu izmantot sastatījuma, salīdzinājuma un tipoloģiskajiem pētījumiem.

Jaunuju filologu darbai. II. Parengē L. Grumadienē, S. Žukas. Vilnius: Liet. kalbos ir lit. inst., 1986. 252 p.

Rakstu krājums «Jauno filologu darbi» veidots, balstoties uz Lietuvas PSR ZA Lietuvišu valodas un literatūras institūta organizētās republikāniskās jauno filologu konferences (1984. g. 13. decembrī) materiāliem. Grāmatā ir vairākas nodaļas pēc tematikas: I. Literatūrzinātne. Literatūras vēsture. II. Folkloristika. III. Valodniecība — 1) fonētika, fonoloģija, morfonoloģija, akcentoloģija, 2) morfoloģija un vārddarināšana: sinhronija un diahronija, 3) leksiskā un sintaktiskā semantika, sintakse, 4) etimoloģija, onomastika, 5) sociolingvistika.

Pavardziņu, vārdu ir tēvavardziņu transkripcijos iš rusų kalbos į lietuvių kalbą ir iš lietuvių kalbos į rusų kalbą instrukcija. II leidimas. Vilnius: Mokslas. 144 p.

Nācis klajā 2. izlabotais un papildinātais izdevums «Instrukcija par uzvārdu, vārdu un tēvvārdu transkribēšanu no krievu valodas lietuvišu valodā un no lietuvišu valodas krievu valodā, ko 1972. g. 18. septembrī apstiprinājis un 1985. g. 29. maijā papildinājumus apstiprinājis Lietuvas PSR AP Prezidijs».

Sabaliauskas A. Baltų kalbų tyrinėjimai. Vilnius: Mokslas, 1986. 121 p.

Pazīstamais lietuvišu valodnieks Alģirds Sabaljausks grāmatā «Baltu valodu pētījumi» aplūkojis lingvistu devumu baltu valodu izpētē laikposmā no 1945. g. līdz 1985. g.

Alberts Sarkanis

Erelt T., Kull R., Meriste H. Uudis- ja unarsõnu. Tallin: Valgus, 1985. 152 l.

Pēdējos divdesmit gados igauņu literārās valodas leksikas attīstībā vērojama vārddarināšanas paņēmieni daudzveidība. 50. gados galvenais jauno vārdu rašanās avots bija salikteņu un sufiksālā vārddarināšana; tagad ne tikai valodnieki, bet arī citu nozaru zinātnieki, kam rodas praksē nepieciešamība dot nosaukumu jaunai parādībai, izmanto visus iespējamus vārddarināšanas paņēmienus, lietojot arī vecos, sen aizmirstos vārdus.

T. Ereltas, R. Kulla, H. Meristes grāmatā «Jaunie un aizmirstie vārdi» uzrādīti vārdi, kuri ir plaši izplatīti

un bagātinājuši igauņu valodas leksiku 60.—70. gados. Vārdnīca satur vairāk nekā 300 šķirkļus. Šķirkļi ietilpst, pirmkārt, jaunais vārds, tā vārdformas, skaidrojums un dažos gadījumos tulkojums krievu valodā, otrkārt, salikteni un atvasinātie vārdi, kā arī raksturīgi vārdu savienojumi. Tālāk seko ilustratīvais materiāls ar lietošanas sākuma laiku un autora norādi. Treškārt, vārda cilme un neologisma rašanās laiks un autors. Tiek norādīts arī, kā dotais vārds pārstāvēts vārdnīcās.

Vārdnīcā uzrādīti vārdi, kas ir nomainījuši neērti lietojamus aizguvumus un kalkus. Tā, piemēram, vārda *territorium* vietā tiek piedāvāts vārds *maandik*, kam ir skaidra etimoloģija — *maa* 'zeme', *bestseller* vietā — *menuk* 'tas, kas patīk', *pessimistlik* 'pesimistisks' vietā — īsais un fonētiskā ziņā ērti lietojamais vārds *morbe*.

Vārdnīca paredzēta plašam lasītāju lokam, tomēr galvenokārt ir noderīga masu informācijas līdzekļu darbiniekiem.

Jeļena Piele

BIBLIOGRĀFIJA

1986. g. 1. novembris—1987. g. 29. oktobris

I. GRĀMATAS

- Bergmane A., Blinkena A. Latviešu rakstības attīstība: Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi. R.: Zinātne, 1986. 434 lpp. (LPSR ZA A. Upīša Val. un lit. inst.)
- Etikas vārdnīca. I. Kona red. R.: Avots, 1987. 275 lpp.
- Konsultants: Palīglīdzeklis valodas praksē. 5. laid. Sast. J. Baldunčiks. R.: Avots, 1986. 30 lpp. (LPSR Žurnālistu sav-ba, LPSR ZA A. Upīša Val. un lit. inst.)
- Latviešu valodas kontaktu pētījumi. [Rakstu krāj.] R.: Zinātne, 1987. 273 lpp. (LPSR ZA A. Upīša Val. un lit. inst.)
- Latviešu valodas vārdnīca. R.: Avots, 1987. 883 lpp.
- Latviešu valodas kultūras jautājumi. (Rakstu krājums.) 22. laid. Sast. A. Rubīna. R.: Avots, 1986. 189 lpp. (LPSR Žurnālistu sav-ba, LPSR ZA A. Upīša Val. un lit. inst.)
- Laumane B. Zvejvietu nosaukumi Latvijas PSR piekrastē. R.: Zinātne, 1987. 171 lpp.

- Onomastikas apcerējumi. [Rakstu krāj.] R.: Zinātne, 1987. 302 lpp. (LPSR ZA A. Upīša Val. un lit. inst.)
- Valodas aktualitātes 1986. Sast. V. Sulca. R.: Zinātne, 1987. 135 lpp. (LPSR ZA A. Upīša Val. un lit. inst.)
- Дризуле В. А., Герентович В. В. Латышско-русское двуязычие: Краткий обзор и библиографический указатель. Р.: Зинатне, 1987. 69 с.
- Векслер Б., Юрик В. Латышский язык: Самоучитель. 5-е изд. Р.: Звайгзне, 1987. 446 с.
- Критерии нормативности в литературном языке и терминологии: Тезисы докл. и сообщ.: рег. теоретико-методол. семинара 20—21 окт. 1987 г. Р., 1987. 75 с. (АН ЛатвССР. Инст. яз. и лит. им. А. Упита).
- Петре Б. Лексика романа Андрея Упита «Земля зеленая». Автореф. диссерт. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. Р., 1987. 21 с. (АН ЛатвССР. Инст. яз. и лит. им. А. Упита).

II. RAKSTI

Valodas kultūra un terminoloģija

- Karulis K. Lai ārdava valodīņai! [Rec. par krāj. Latviešu valodas kultūras jautājumi 21. laid.] — Karogs, 1987, № 1, 179.—180. lpp.
- Karulis K. Bažas par valodas noplicināšanu. [Rec. par krāj. Latviešu valodas kultūras jautājumi 22. laid.] — Karogs, 1987, № 7, 188.—189. lpp.
- Karulis K. Aktuālais valodā un valodniecībā. [Rec. par krāj. Valodas aktualitātes 1985.] — Karogs, 1987, № 9, 185.—186. lpp.
- Liepiņš J. Dzirdīgā auss nedzirdības tuksnesī. — Padomju Jaunatne, 1987, 18. martā.
- Liepiņš J. Pabiru godāšana. — Padomju Jaunatne, 1987, 22. jūl.
- Ozola Ā. Par apstākļa vārda *reti* nevēlamu lietojumu. — Padomju Jaunatne, 1987, 22. apr.
- Rudzīte M. Vēlreiz par dialektiku daiļliteratūrā. — Literatūra un Māksla, 1987, 13. martā.
- Skujiņa V. Gudrība līdzīgi puķei atveras nemanot. [Par Z. Skujiņa stāsta valodu.] — Padomju Jaunatne, 1986, 24. dec.
- Skujiņa V. Mainot medicīnas iestāžu nosaukumus. — Padomju Jaunatne, 1987, 8. apr.

- Skujiņa V. A. Kronvalda parauga pēdās. — Padomju Jaunatne, 1987, 15. apr.
- Skujiņa V. Par iestādes vizītkartes kultūru. [Par *agrorūpniecības* un *agrorūpniecisks*.] — Padomju Jaunatne, 1987, 3. jūn.
- Skujiņa V. «No destilētas pareizrūnas var nomirt visa tauta.» — Literatūra un Māksla, 1987, 2. okt.
- Valodas stūritis. [Komentāri par konkrētiem valodas prakses jautājumiem.] — Padomju Jaunatne, 1986, 5., 12., 19., 26. nov.; 3., 10., 17., 24. dec.; 1987, 7., 14., 21., 28. janv.; 4., 11., 18., 25. febr.; 4., 11., 18., 25. martā; 1., 8., 15., 22., 30. apr.; 6., 13., 20., 27. maijā; 3., 10., 17., 24. jūn.; 1., 8., 15., 28. jūl.; 5., 12., 19., 26. aug.; 2., 9., 16., 23., 30. sept.; 14., 21., 28. okt.
- Veidemane R. Pa septiņiem vārtiem. — Literatūra un Māksla, 1987, 23. okt.

Leksika

- Bagātais G. Temats vai tēma? — Padomju Jaunatne, 1986, 10. dec.
- Baldunčiks J. Kompjuterizācija un personālais skaitļotājs. — Padomju Jaunatne, 1987, 4. febr.
- Baldunčiks J. Aizguvumi sporta leksikā. — Padomju Jaunatne, 1987, 12. aug.
- Baldunčiks J. Aizguvumi ar fināli *-menis*. — Padomju Jaunatne, 1987, 28. okt.
- Bušs O. Par diķiem, ezeriem un Māras diķi. — Padomju Jaunatne, 1987, 18. febr.
- Ceplītis L., Paklone I. Vēlreiz par aparteīdu. — Padomju Jaunatne, 1987, 1. apr.
- Eglīte P. Ataudze [ekon. term.]. — Padomju Jaunatne, 1987, 10. jūn.
- Grīslis R. *Patslēgs*, nevis *šneperis*, *šleperis*. — Padomju Jaunatne, 1987, 8. jūl.
- Karulis K. Dialektu vārdu krājums. [Rec. par krāj. Dialektālās leksikas jautājumi. 1., 2. sēj.] — Karogs, 1987, № 7, 183.—185. lpp.
- Lazovskis I. Kā sauksim jauno slimību latviski? — Padomju Jaunatne, 1987, 13. maijā.
- Paklone I. Pret aparteīdu. — Padomju Jaunatne, 1987, 11. febr.
- Pommers J. *Motors* vai *dzinējs*? — Padomju Jaunatne, 1987, 28. jūl.

- Sarkanis A. Kur patīkamāk — «Zelta rudenī» vai «Pie melnā kaķa»? — Padomju Jaunatne, 1986, 17. dec.
- Skujiņa V. Senu vārdu spodrinot... — Padomju Jaunatne, 1987, 17. jūn.
- Skujiņa V. Maksimode arodizglītības sistēmā. [Par profesiju nosaukumiem.] — Padomju Jaunatne, 1987, 16. sept.
- Skujiņa V., Lazovskis I., Grīse R. Nosaukums «XX gadsimta mērim». — Padomju Jaunatne, 1987, 21. okt.
- Skujiņš Z. Atsaucoties uz publikāciju «Kā sauksim jauno slimību latviski». [Sk.: I. Lazovskis. — Padomju Jaunatne, 1987, 13. maijā.] — Padomju Jaunatne, 1987, 27. maijā.
- Sloka N. Bioloģes aizrādījums. [Par vārdiem *šnepe* un *sloka*.] — Padomju Jaunatne, 1987, 2. sept.
- Šnē D. Kas ir skolēns? — Padomju Jaunatne, 1987, 25. febr.
- Veidemane R. Viņa, mans, mūsu sudrabs. — Literatūra un Māksla, 1987, 17. apr.

Gramatika

- Barbare Dz. Vārdu pārnesumpārdale. — Padomju Jaunatne, 1987, 28. janv.
- Brence M. *Pretim* (arī *pret*) un *iepretim*. — Padomju Jaunatne, 1986, 26. nov.

Pareizrakstība un pareizrūna

- Baldunčiks J. Vēlreiz par citvalodu īpašvārdiem. — Padomju Jaunatne, 1987, 11. martā.
- Bušs O. *Venta* vai *Vjanta*? — Padomju Jaunatne, 1987, 26. aug.
- Cinovskis R. Par pareizu šķirņu nosaukumu transliterāciju. — Dārzs un Drava, 1987, № 1, 20.—21. lpp.
- Drīzule V. Par krievu burtu *ě*. — Padomju Jaunatne, 1987, 14. janv.
- Kalnenieks J. *Holande* vai *Nīderlande*? — Padomju Jaunatne, 1986, 19. nov.
- Karma T. *Reikjavīka* vai *Reikjavika*? — Padomju Jaunatne, 1986, 12. nov.

- Kvašīte R. Konstantīns un Vasilijs. — Padomju Jaunatne, 1987, 21. janv.
- Skujiņa V. *Finanšu, finansu vai finanču?* — Padomju Jaunatne, 1986, 5. nov.
- Strazdiņa V. Kas dzirdams radiovilnī. [Par svešvārdu izrunu.] — Padomju Jaunatne, 1987, 23. sept.
- Strazdiņa V. Mēs klausāties radio. [Par valodas kļūdām izrunā.] — Padomju Jaunatne, 1987, 30. apr.

Dz. Barbare

SATURS

Ieskats latviešu valodniecības vēsturē	
<i>Blinkena A.</i> Savam laikam un nākotnei. Ata Kronvalda simtpiecdesmitgadē	7
<i>Druziete I.</i> Divpadsmit vēstuļu simtgade	18
<i>Strode J.</i> Vecā Stendera «Bildu ābicei» 200 gadu	24
Vispārīgi valodas kultūras jautājumi	
<i>Kņūkšta P.</i> Divkārsa «Valodas kultūras» jubileja	29
<i>Dmitrijeva O.</i> Skaitļotājs palīdz valodas normēšanā	33
Rakstnieks un valoda	
<i>Līce A.</i> Par valodas aizsardzību. No LPSR Rakstnieku savienības IX kongresa materiāliem	40
Stils	
<i>Veidemane R.</i> «Bet vārdā tik grūti ir tikt» (J. Peters)	45
Leksika un frazeoloģija	
<i>Strazdiņa V.</i> Nomaldi svešvārdu lietošanā	50
<i>Strazdiņa V.</i> Partikula <i>vien</i> modes tērpā	60
<i>Snē D.</i> <i>Ievest</i> vai <i>ieviest</i>	64
<i>Ozola Ā.</i> Par <i>starp citu</i> un <i>cita starpā</i>	67
<i>Kabuce B.</i> <i>Organika</i> — modes vārds vai nepieciešamība	68
<i>Sūmane M.</i> Par cēloņa un nolūka nojēgumu	72
Terminoloģija	
<i>Baldunčiks J.</i> Vārdu <i>radio</i> un <i>televīzija</i> vēsture	77
<i>Baldunčiks J.</i> <i>Digitāls</i> vai <i>ciparu</i> ?	86
<i>Skujiņa V.</i> Jaunākais terminoloģijā	87
No vārdu vēstures	
<i>Bušs O.</i> <i>Pērse</i>	93
<i>Pokrotniece K.</i> <i>Kauja</i>	97
<i>Karulis K.</i> <i>Urdīt</i> un <i>roze</i>	104
Vērojumi un pārdomas	
<i>Sūmane M.</i> Kur ir tā iela, kur ir tas nams?	109
Atvadu vārdi	
Šķīroties no Staņislava Francišeka Kolbuševska	111

Hronika

Jubilejas rindas [par Valliju Dambi, Lieni Rozi, Melitu Stengrevicu, Veltu Rūķi-Draviņu un Jāni Rozenbergu]	115
Zinātniskās konferences LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūta	122
LPSR ZA A. Upīša Valodas un literatūras institūta 40 gadu jubilejai veltīta sanāksme	124
Par institūta sākumiem (<i>Rūdolfs Grabis</i>)	124
Mans vietvārdu pētniecības darbs (<i>Vallija Dambe</i>)	130
Valodas nedēļa	132
Jāņa Endzelīna 114. dzimšanas dienai veltīta zinātniskā konference	134
A. Ozola piemiņas konference	135
Otrā Valodas nedēļa	138
Uzziņu materiāls	
Ieskats valodniecības literatūrā	140
Bibliogrāfija (<i>Dz. Barbare</i>)	150

СОДЕРЖАНИЕ

Из истории латышского языкознания

- Блинкена А. Своему и будущему поколению. К 150-
летию Атиса Кронвалда 7
- Друвиете И. Столетний юбилей двенадцати писем 18
- Строде Я. «Азбуке в картинках» Г. Ф. Стендера
200 лет 24

Общие вопросы культуры языка

- Кнюкшта П. Двойной юбилей «Культуры языка» 29
- Дмитриева О. Компьютер помогает ортологам 33

Писатель и язык

- Лице А. О защиты языка. Из материалов IX кон-
гресса Союза писателей ЛатвССР 40

Стиль

- Вейдемане Р. «А в слово так трудно войти» (Я. Пе-
терс) 45

Лексика и фразеология

- Страздиня В. Путаница в употреблении иностран-
ных слов 50
- Страздиня В. Частица *vien* в модном наряде 60
- Шне Д. *Ievest* или *ieviest* 64
- Озола А. *Starp citu* и *cita starpā* 67
- Кабуце Б. *Organika* — модное слово или необходи-
мость 68
- Шумане М. О понятии причины и цели 72

Терминология

- Балдунчикс Ю. История слов *radio* и *televīzija* 77
- Балдунчикс Ю. *Digitāls* или *ciparu?* 86
- Скуиня В. Новое в терминологии 87

Из истории слов

- Бушс О. *Pērse* 93
- Покротниец К. *Kauja* 97
- Карулис К. *Urdit* и *roze* 104

Наблюдения и размышления

Шумане М. Где эта улица, где этот дом?	109
Прощальные слова	
Памяти Станиславу Францишеку Колбушевскому	111
Хроника	
Юбилейные строки [о Валлие Дамбе, Лиене Розе, Мелите Стенгревице, Велте Руке-Дравине, Янисе Розенбергсе]	115
Научные конференции, проводимые Институтом языка и литературы имени А. Упита АН ЛатвССР	122
Собрание, посвященное 40-летию Института языка и литературы имени А. Упита АН ЛатвССР	124
Начало института (<i>Рудольф Грабис</i>)	124
Моя работа в области топонимики (<i>Валлия Дамбе</i>)	130
Неделя языка	132
Научная конференция, посвященная 114-ому дню рождения Яна Эндзелина	134
Конференция, посвященная памяти А. Озола	135
Вторая Неделя языка	138
Справочные материалы	
Краткий обзор лингвистической литературы	140
Библиография (<i>Д. Барбаре</i>)	150

Союз журналистов ЛатвССР
Ин-т яз. и лит. им. А. Упита АН ЛатвССР
ВОПРОСЫ КУЛЬТУРЫ ЛАТЫШСКОГО ЯЗЫКА
Сборник статей под ред. Л. Цеплитиса
23-й выпуск
Составила А. Рубина
Рига «Авотс» 1987

ИБ № 1878

LATVIESU VALODAS KULTŪRAS JAUTĀJUMI

Sastādījusi Aina Rubīna
I. Krepica mākslinieciskais noformējums
Redaktore D. Guļevska
Mākslinieciskais redaktors J. Reinsons
Tehniskā redaktore A. Gerbaševska
Korektore I. Ancāne

Nodota salikšanai 30.04.87. Parakstīta iespiešanai
24.11.87. JT 00573. Formāts 70×100/32. Tipogrāfi-
jas papīrs № 1. Literatūras garnitūra. Augstspie-
dums. 6,45 uzsk. iespiedl.; 6,61 uzsk. kr. nov.;
7,03 izdevn. l. Metiens 3000 eks. Pasūt. № 592-4.
Cena 35 kap. Izdevniecība «Avots», 226047 Rīgā,
Padomju bulv. 24. Izdevn. № 104/V-240. Iespiesta
Latvijas PSR Valsts izdevniecību, poligrāfijas un
grāmatu tirdzniecības lietu komitejas tipogrāfijā
«Cīņa», 226011 Rīgā, Blaumaņa ielā 38/40.

Школа М. Глеба улица, где этот дом?	109
Прошлые годы	
Памяти Сталину, Франциску Колумбусу	111
Хроника	
Юбилейные строки [о Падме Дамбе, Дзене Роде, Мелите Стенгревиче, Велте Рукс-Дравине, Янисе Розенберге]	115
Научные конференции, проводимые Институтом языка и литературы имени А. Упита АН Латвии ССР	122
Собрания, посвященные 20-летию Института языка и литературы имени А. Упита АН Латвии ССР	124
Начало 1970-х годов	124
Моя жизнь	
Двадцать лет в Латвии	125
Наша жизнь	125
Научная конференция	125
Корреспонденция	125
Вторая неделя	125
Справочник	125
Краткая библиография	125
Библиография	125

La 802 **Latviešu valodas kultūras jautājumi:** (Rakstu krāj.) 23. laid. / Sast. A. Rubīna. — R.: Avots, 1987. — 158 lpp., il. — Bibliogr. / Sast. Dz. Barbare: 150.—154. lpp.

Krājumā pastāstīts par A. Kronvalda valodniecisko darbību, par G. F. Stendera «Bildu ābici» un J. Velmes rakstiem «Mājas Viesī» par valodas jautājumiem. Tālāk — lietuviešu un krievu valodnieku informācija par veikumu valodas kultūras darbā. A. Līce apkopojusi LPSR Rakstnieku savienības kongresa dalībnieku izteikumus par valodas problēmām. Vairāki raksti veltīti vārdu nozīmēm un lietošanai. Jubilejas rindas par V. Dambi, L. Rozi, M. Stengrevicu, V. Rūķi-Draviņu, J. Rozenbergu. Hronikā — zinātnisko konferenču materiāli, zinātnieku atmiņas u. c. Informācija par jaunāko valodniecisko literatūru un bibliogrāfija.

L 4602010000—104
M803(11)—87 113.87

81.2L-7

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306054808

Ja latviešu skolotāji un rakstnieki
gadu no gada
jo vairāk iepazīsies ar savu tēvu valodas tikumu un spēku;
ja latviešiem netrūks pamācību, kur dziļi jo dziļi
ievedīs jaunekļus un jaunavas latviešu valodas saprašanā;
ja nākošās audzes, to dziļāki iepazīnušas, atjēgs,
ka tagadējā latviešu valoda nav vienas dienas dzemdējums,
bet ilgāku gadu simteņu audzinājums;
ja skolotāji un rakstnieki skaidrāk izpratīs,
ka līdzšinējā valodas audzināšana, gan pēc dzīves vajadzību mēra,
gan pēc valodas iekšējā gara un sevišķiem valodas likumiem,
jau no mūsu sentēviem uzsākta
un no mums pēc tagadējo laiku vajadzībām izdailējama;
tad mūsu audzinātāji un rakstnieki, zinādami,
ka gatava kultūras valoda
nav nevienai tautai no debesīm piepēši nokritusi,
vairs nesūdzēsies tik daudz par mūsu tēvu valodas nabadzību,,
bet ikkatrs piepildīs pēc tagadējo laiku vajadzībām
un pēc savas mācības stāvokļa to pienākumu,
ko liktens tam piešķīris.

(Kronvalda Atis.
Par mūsu tēvu valodu. 1877.)